

УЗБ. 2
33
И-64

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмирзаев А.А.,
Рахмонов Р.Н., Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т.,
Мардонакулов Т.И., Эгамбердиев Х.Х.

МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ

МОНОГРАФИЯ

Узб. 2
33
м-6.4

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмирзаев А.А., Рахмонов Р.Н.,
Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т., Мардонакулов Т.И.,
Эгамбердиев Х.Х.

**“МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ
РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ”**

Монография

Тошкент
«Университет»
2020

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмирзаев А.А., Рахмонов Р.Н., Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т., Мардонакулов Т.И., Эгамбердиев Х.Х. "Минтакалар иктисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш". Монография. –Т.: "Университет", 2020, 204 бет.

УЎК: 332.144

КБК: 65.5

М 52

Монографияда Глобаллашув шароитида минтакалар иктисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларнинг шакллантирилиши ва ривожлантирилишининг назарий ва амалий муаммолари ўрганилиб, ушбу лойихани амалга ошириш учун илмий изланишлар олиб борилган ҳолда хориж тажрибаси ва махсус дастурлар тадқиқ қилинган ҳолда босқичма босқич бир нечта йўналишларда иш олиб борилган.

Китоб тадқиқотчилар, мутахассислар, тадбиркорлар, бакалаврлар, магистрлар, докторантлар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Такризчилар: иктисод фанлари доктори, проф.

М.Махкамova (ТДТУ)

иктисод фанлари доктори, проф.

Х.П.Абулқосимов (УзМУ)

Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Илмий-техникавий кенгашининг 2020 йил 21 октябрдаги 9-сонли мажлисида чоп этишга тавсия этилди.

Монография фундаментал давлат илмий грант ОТ-Ф1-101 "Глобаллашув шароитида минтакалар иктисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувлар" мавзуси доирасида тайёрланган

ISBN: 978-9943-6555-2-2

© "Университет" нашриёти, Тошкент, 2020 й.

	Кириш	4
I БОБ	Миллий иктисодиётнинг рақобатбардошлигига методологик ёндашувлар ва назарий қарашлар таҳлили	7
1.1	Жаҳон иктисодиётининг ривожланиши ва минтакавий иктисодиётнинг рақобатбардошлиги ўртасидаги боғлиқликнинг услубий асослари	7
1.2	Глобаллашув шароитида минтакавий ва жаҳон иктисодиётининг ўзаро таъсирининг асосий шакллари	17
1.3	Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида кишлоқ хўжалиги соҳасини ривожланиши ва иктисослаштирини башорат қилишнинг услубий ёндашувлари	25
II БОБ	Тараккий этган мамлакатлардаги тажрибаларидан фойдаланиб Ўзбекистонда рақобатбардошликни ошириш амалиётини такомиллаштириш учун қўллаш имкониятлари	37
2.1	Инкироздан кейинги ривожланиш шароитида минтакаларнинг ташқи иктисодий алоқаларини шакллантириш бўйича хорижий мамлакатларнинг тажрибаси	37
2.2	Хорижий мамлакатларда минтакаларни комплекс ривожланишини тартибга солишнинг шакл ва усуллари	47
2.3	Минтакавий инфратузмаси ривожлантириш шароитларда ракамли иктисодиётни таъминлашда тадбиркорликни роли	58
2.4	Минтакавий ривожланишни давлат томонидан тартибга солишнинг хорижий тажрибаси	76
III БОБ	Минтакалар иктисодиётнинг рақобатбардошлиги ўсиши амалиёти ҳолатини қиёсий таҳлили ва ривожланиш тенденциялари	90
3.1	Худудлараро мутаносибликлар – иктисодий минтакаларни барқарор ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида	90
3.2	Ўзбекистонда иктисодиёт тармоқларига хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг ҳозирги даражаси	97
3.3	Республика худудлари бўйича саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш тенденцияси	103
IV боб	Давлат томонидан минтакалар иктисодиёти рақобатбардошлигини оширишни қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш сиёсати ва амалга ошириш механизми	116
4.1	Саноатни ривожлантиришнинг худудий таркибини такомиллаштириш муаммолари	116
4.2	Ўзбекистонда худудларни комплекс ижтимоий-иктисодий ривожлантириш механизмининг такомиллаштириш йўллари	123
4.3	Худудий инвестиция сиёсати ва худудларни мажмуали	131

	ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш	
4.4	Мақсадли дастурларни самарали усулларини шакллантириш ва ҳудудий кишлоқ ҳўжалигини ташкил этиш	137
ВБОБ	Ўзбекистонда узок муддатга мўлжалланган миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва рақобатбардошлигини оширишни режалаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган стратегияси ва муқобил илмий прогнозлар	147
5.1	Ўзбекистон ҳудудларини комплекс ривожлантириш истикболлари	147
5.2	Минтақалар рақобатбардошлигини оширишда иқтисодиёт тармоқ тузилмасини такомиллаштиришнинг иқтисодий самарадорлигига қаратилган прогнозлар	158
	Хулоса	179
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	191

Кириш

Глобаллашув даврида мамлакатлар иқтисодиётининг ўзига хос жиҳатлари унинг ички бозори маҳсулотларининг жаҳон бозори талабларига жавоб бериши ва унга бўлган талаб билан ўлчанади. Айтиш жоизки, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқарувчи давлатлар иқтисодиёти барқарор ва ишончли деб топишган ҳолда бу давлат билан иқтисодий ҳамкорлик кенг йўлга қўйила бошлаши тайин.

Глобаллашув шароитида минтақалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларнинг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши ҳам Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳонда тан олиниши ва ўзига хос баҳо берилишида муҳим роль ўйнайди. Ушбу лойиҳани амалга ошириш учун илмий изланишлар олиб борилган ҳолда хориж тажрибаси ва махсус дастурлар тадқиқ қилинган ҳолда босқичма босқич бир нечта йўналишларда иш олиб борилди.

XXI асрда бутун жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви тобора авж олиб бораётган бир пайтда мамлакатлар иқтисодий ривожланиши нафақат ўз миллий иқтисодиётига, балки, кўп ҳолларда хориж мамлакатлари иқтисодиётига ҳам боғлиқ ҳолда ривожланиши кузатишмоқда. Шу жиҳатдан миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишда, айниқса, ички ишлаб чиқариш имкониятларини ошириш ва минтақавий ўзаро боғлиқ соҳаларни ривожлантиришда бир қанча муаммолар юзага келмоқда. Айнан, ушбу муаммоларни илмий методологик томондан ҳал қилиш учун илмий изланишлар олиб борилди. Ушбу лойиҳанинг асосий мазмуни минтақалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларни шакллантириш ва ривожлантириш, рақобатбардош иқтисодий ўсиш моделлари ва йўналишларини аниқ белгилаб олиш саналади.

Минтақалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларни қайд қилиш учун бевосита шу кунга қадар бир қанча илмий ва амалий изланишлар олиб борилган. Бироқ, ханузгача рақобатбардошликни такомиллаштириш бўйича аниқ самарали йўналишлар қайд этилмаган. Айнан шунинг учун ҳам ушбу мавзуда лойиҳа амалга оширилмоқда. Лойиҳани амалга оширишда бевосита иқтисодиёти рақобатбардош маҳсулот ва хизматлардан таркиб топган бир нечта тараққий этган мамлакатлар илмий изланишларига мурожаат қилган ҳолда ўз иқтисодиётимизга мувофиқ жиҳатларни ўзлаштиришга ҳаракат қилинди. Хусусан, АҚШ, Япония, Германия, Канада, Франция ва Хитой сингари мамлакатлар ишлаб чиқариш ва хизматлар бозоридаги рақобатбардош муҳитнинг қандай шаклланганлиги бўйича тадқиқотлар олиб борилди.

Мамлакат миллий иқтисодиётини рақобатбардошлигини оширишда бевосита интенсив имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш ва қўлланиладиган бошқарув усуллари, махсус режа ва дастурларни қўллашда профессионал ёндашган ҳолда самарали фаолиятни амалга ошириш асосий масала сифатида қаралди. Қўшни мамлакатлар имкониятлари ва хорижий иқтисодий ҳамкорлар билан олиб бориладиган музокаралар натижасида янги лойиҳаларни айнан қайси йўналишларда олиб бориш юзасидан бир нечта таклифлар ишлаб чиқилди.

Лойиҳани амалга ошириш учун экспертлар ва мутахассис олимларнинг фикрларини қайд этиш мақсадида йирик илмий анжуман ташкил қилинди ҳамда барча мавжуд методологик ёндашувлар юзасидан фикр ва мулоҳазалар жамланади. Ушбу анжуманга бевосита мамлакат иқтисодиёт вазирлиги, монополияга қарши кураш ва рақобатни ривожлантириш ташкилоти ҳамда ушбу соҳанинг энг яхши ходимлари таклиф қилинди. Барча иштирокчиларнинг ўртасида янги моделлар муҳокама қилинди ҳамда ютуқ ва камчилик жихатлар қайд этилади.

I боб. Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигига методологик ёндашувлар ва назарий қарашлар таҳлили.

1.1. Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва минтақавий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ўртасидаги боғлиқликнинг услубий асослари

Рақобатбардошлик - бу бозор муносабатларидаги асосий иқтисодий тоифалардан бири бўлиб, у маҳсулот, корхона, саноат, минтақа, мамлакат даражаларида шаклланади ва умуман, бошқа аналоглар билан рақобатга қарши туриш қобилиятини ифода этади. Рақобатбардошлик иерархиясида иқтисодий жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро боғлиқлиги ортиб бораётган шароитда минтақанинг рақобатбардошлиги алоҳида ўрин тутати. Бу минтақалар бозор муносабатларининг мустақил субъектлари эканлиги билан изоҳланади, бу ерда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондиришнинг белгиланган мақсадлари ва вазифалари бевосита амалга оширилади, бунда уларнинг рақобатбардошлиги жуда муҳимдир¹. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг барча субъектлари ривожланаётган бозор маконида қатнашадилар, уларнинг манфаатлари бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ бўлиб, рақобат муҳитини шакллантиради, бу ерда минтақа энг ишончли рақобатдош позициялар билан ғолиб чиқади, барча хўжалик юритувчи субъектларнинг самарали тадбиркорлик ва тижорат фаолияти учун қулай шароит яратади. Минтақанинг рақобатбардош мавқеи деганда минтақа учун мос рақобат соҳасида (товар ва хизматлар бозори, капитал, инвестициялар) қулай мавқеини яратадиган омиллар ва шароитлар билан белгиланадиган рақобатбардош устуңликлар тўплами тушунилади. Ҳозирги пайтда минтақаларнинг ишончли рақобатдош мавқеиси ва уларнинг рақобатбардошлик даражасининг ошиши минтақалар иқтисодиётини барқарор ривожлантиришнинг муҳим шартларига айланмоқда. Шу билан бирга, минтақанинг рақобатбардошлигини ошириш нафақат унинг иқтисодиётини ривожлантириш воситаси, аҳолиси турмуш даражаси ва сифатини оширишнинг асосий омил сифатида ҳам кўриб чиқилмоқда. Аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қамраб оладиган иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида содир бўлаётган инвестициялар учун минтақаларнинг тобора кучайиб бораётган рақобати минтақавий рақобатбардошликнинг моҳияти ва иқтисодий мазмунини очиб беришга талабларни кучайтиради. Шу билан бирга, иқтисодий жараён сифатида минтақанинг рақобатбардошлиги мураккаб ва зиддиятли ҳаракатлар мажмуидир, уларга жуда кўп турли хил шароитлар таъсир қилади: ишлаб чиқаришнинг факторий шартлари (худудни хомашё, малакали кадрлар, ривожланган моддий ва бозор инфратузилмаси билан таъминлаш);

¹ The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur.

бошқарувнинг умумий шартлари (моддий ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш, иқтисодий хавфсизлик, асосий воситаларнинг эскириш даражаси ва бошқалар); минтақанинг асосий тармоқлари маҳсулотларига талаб омиллари; ижтимоий; ижтимоий-маданий; ташкилий ва ҳукукий; сиёсий омил шароитлари ва бошқалар². XXI асрнинг янги иқтисодий тенденциялари билан боғлиқ ҳолда ҳудудларнинг рақобатбардошлиги минтақаларни ривожлантиришнинг мустақил назарий ва амалий муаммоси сифатида қаралди. Аммо, иқтисодчилар таъкидлаганидек, асарлар муаллифларида ҳозирги кунда минтақалараро рақобат ва рақобатбардошликнинг умумий қабул қилинган назарияси этишмаяпти, бу замонавий минтақашунослик йўналишлари ва услубий тушунчаларининг хилма-хиллиги сабабларидан биридир³. Минтақавий рақобатбардошлик муаммосига катта услубий аҳамиятга эга ва илмий қизиқиш билан, унинг кўплаб саволлари бугунги кунда ҳал қилинмаган. Биринчидан, "минтақавий рақобатбардошлик" тушунчасини аниқлаш масаласи етарлича ривожланмаган, бу ички воқелик учун нисбатан янги бўлиб, унинг илмий тушунчаси эскирганлари бекор қилиниб, мутлақо янги иқтисодий муносабатлар пайдо бўлганда, давом этаётган мураккаб трансформация жараёнлари шароитида амалга оширилади. Шу билан бирга, "минтақавий рақобатбардошлик" тушунчаси илмий маънода алоҳида аҳамият касб этади, унинг моҳиятини очиқ бериш катта аҳамиятга эга. Айни пайтда маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг минтақавий рақобатбардошлик масалаларига бағишланган асарлари маълум. Ушбу концепциянинг турли хил талқинлари жадвалда умумлаштирилган. 1.1-Жадвал келтирилган.

"Минтақавий рақобатбардошлик" концепциясининг турли хил таърифларини ўтказилган киёсий таҳлил натижалари шуни таъкидлаш мумкинлиги, муаллифлар кўпинча кўриб чиқилаётган тоифага асосланган куйидаги мезонларни, масалан:

- ✓ минтақа аҳолиси учун юқори турмуш даражасига эришиш;
- ✓ жон бошига туғри келадиган юқори ялпи ҳудудий маҳсулотга эришиш;
- ✓ минтақанинг иқтисодий салоҳиятини амалга ошириш;
- ✓ фаолиятнинг айрим соҳаларида минтақавий хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардош устунликларини сақлаб қолишларига шароит яратиш;
- ✓ минтақанинг инвестиция жозибадорлигини яратиш;
- ✓ бозорларда рақобатбардош товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш.

1.1 -Жадвал
"Минтақавий рақобатбардошлик" таърифини тизимлаштириш

Таърифнинг мазмуни	Авторы
1. Минтақанинг рақобатбардошлиги - аҳоли жон бошига ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯХМ) қийматида, Шунингдек унинг динамикасида амалга ошириладиган минтақавий маҳсулотлардан, биринчи навбатда, меҳнат ва капиталдан фойдаланиш самарадорлиги (маҳсулдорлиги).	М. Портер
2. Минтақанинг рақобатбардошлиги маълум рақобатбардош тармоқлар ёки саноат сегментлари мавжудлиги билан ва минтақавий ҳокимият органларининг ҳудудий корхоналар учун маълум соҳаларда рақобатбардош устунлиққа эришиш ва уни сақлаб қолиш учун шароит яратиш бериш қобилиятлари билан ҳам белгиланади.	А.В. Ермишина
3. Минтақанинг рақобатбардошлиги - бу мавжуд ишлаб чиқариш омилларидан (иқтисодий салоҳиятдан) самарали фойдаланиш, мавжудлардан фойдаланиш ва янги рақобатдош устунликларни яратиш, ҳаёт даражасини халқаро иқтисодий стандартларга мувофиқ ҳолда сақлаш (ошириш) шароитида рақобатдош товар ва хизматларни ишлаб чиқаришни таъминлаш қобилиятидир.	В.В. Меркушов
4. Минтақанинг рақобатбардошлиги, аввало, маълум бир минтақанинг рақобатбардош салоҳиятининг мавжудлиги ва амалга оширилишини англатади. Шу билан бирга, рақобатбардош салоҳият кўп қиррали бўлиб, дунёнинг бошқа давлатлари билан ўзаро алоқада бўлиб, минтақанинг рақобатдош муносабатларда иштирок этиш имкониятларининг хилма-хил хусусиятлари сифатида шаклланади. Рақобатбардошлик сўзнинг юқоридаги маъносидан минтақанинг иқтисодий ва ижтимоий соҳанинг турли соҳалари ва тармоқларидаги рақобатбардош устунликлари, минтақанинг мавжуд бўлиши шарт-шароитлари (иклим, географик жойлашуви), табий ресурсларнинг мавжудлиги, аҳолининг интеллектуал даражаси каби хусусиятлар билан тавсифланади.	В.И. Видяпин, М.В. Степанова
5. Минтақанинг рақобатбардошлиги - бу минтақанинг Россиянинг бошқа минтақалари орасидаги роли ва ўрни: аҳолининг юқори фаровонлигини таъминлаш ва мавжуд иқтисодий салоҳиятни амалга ошириш (ишлаб чиқариш, молиявий, меҳнат, инвестиция, инновацион, ресурс ва ҳом ашё ва бошқа таркибий қисмларида)	А. Воротников
6. Минтақанинг рақобатбардошлиги бу аҳолининг юқори турмуш даражасини ва капитал эгаларига даромадларни таъминлаш, Шунингдек товар ва хизматлар ишлаб чиқаришда минтақадаги иқтисодий салоҳиятдан самарали фойдаланиш қобилиятидир.	И.П. Данилов

² Региональная экономика. / Под ред. Т.Г. Морозовой. М.: ЮНИТК. 2008.

³ Кистанов В.В. Региональная экономика России. - М.: Финансы и статистика, 2004 с.342. Коротковская В.И., Хохлов С.Н. Управление региональной экономикой в условиях рынка. - М.: ЮНИТИ, 2001 с.431. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. М.: ГУВПП, 2004. - 495 с.

Манба: муаллифлар томонидан илмий адабиётлар шарҳлари асосида тузилган

Юқоридаги мезонларнинг таҳлили кўриб чиқилаётган тушунчага муаллиф томонидан берилган таърифларнинг хилма-хиллигидан далолат беради. Ушбу мураккаб тоифадаги таърифини шакллантиришга ягона ёндашувнинг йўқлиги унинг объектив моҳиятини тушунишни кийинлаштирмоқда, бу нафақат минтакавий қонунчилик ҳужжатларида, балки сиёсатда, стратегияда, шунингдек уларни амалга оширишнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқишда нотўғри талқинларга олиб келиши мумкин.

Масалан, техник тизимларнинг (машиналар, технологик ускуналар) рақобат курашида тизимнинг эҳтиёжларини қондириш жиҳатидан сифати, тизимни сотиб олиш ва ундан фойдаланиш нархи, тизим хизматининг сифати каби хусусиятлар муҳим аҳамиятга эга. Ушбу хусусиятлар бўйича рақобатбардош устунликларга эга бўлиш учун техник тизимни ишлаб чиқадиган ва ишлаб чиқарадиган ишлаб чиқариш тизими ташқи ёки ички рақобатбардош устунликларга эга бўлиши керак (масалан, прогрессив компютер ёрдамида лойиҳалаш тизими, конструктив радикал янгилликлар, янги прогрессив ускуналар, технологиялар, рақобатдош кадрлар ва бошқалар). Минтакавий ижтимоий-иқтисодий тизим рақобатдош устунликларга эга бўлиш учун рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқарадиган рақобат корхоналар ва рақобатбардош бошқарув тизимига эга ташкилотлар, шунингдек ички рақобат муҳити ва бошқаларга эга бўлиши керак. Қабул қилиш манбаи бўлган киймат моҳиятига асосланган объектнинг рақобатбардош устунлигини амалга ошириш унинг мазмунига, намоён бўлиш динамикасига ва бошқа шартларга боғлиқ.

Объектларнинг рақобатдош устунликлари моҳиятини янада чуқурроқ ўрганиш ва уларни шакллантириш манбаларини излашнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш учун уларнинг мавжуд таснифларини таҳлил қилиш натижалари катта аҳамиятга эга. Объектларнинг рақобатбардош устунликларини таснифлаш турли хил тасниф мезонлари бўйича амалга оширилиши мумкин ва маҳаллий тадқиқотчилар томонидан бир нечта таснифлаш схемалари таклиф қилинган.

Ижтимоий-иқтисодий тизимнинг рақобатбардош устунликлари икки гуруҳга бўлинадиган маълум тасниф мавжуд: асосий ва ёрдамчи. Биринчи гуруҳ афзалликларига табиий ресурслар, меҳнат ресурслари ва уларнинг малакаси, илмий ва бошқарув кадрлари, ишлаб чиқариш базаси, иккинчисига эса ишбилармонлик муҳити, бошқарув аппарати сифати, ишчи кучи ва инфратузилма қиради. Объектларнинг рақобатбардош устунликларини асосий ва ёрдамчи гуруҳларга бўлиш, бизнинг фикримизча, муҳим аҳамиятга эга, чунки бу уларнинг ҳақиқий функционал моҳиятини объектив акс эттиради.

Иш минтакавий ишлаб чиқарувчиларнинг (хусусан, Американинг)

рақобатбардош устунликларини аниқлашга бағишланган бўлиб, бу ерда бешта афзаллик ажратилади: ресурс, технологик, инновацион, глобал ва маданий. Шу билан бирга, ишлаб чиқарувчининг рақобатбардош устунлиги фаол сифатида тушунилади (умумий ҳолда - киймат), уни иқтисодий айланишга жалб қилиш истеъмолчилар таъсирини яратишга ва даромад олишга имкон беради. Ишлаб чиқарувчиларнинг ресурслар билан рақобатбардош устунликлари қаторига нафақат табиий ресурсларнинг мавжудлиги, уларнинг арзонлиги ва уларга кириш учун қулай шароитлар, транспорт ва алоқа марказлари, инфратузилма учун қулай жойлашиш, балки истеъмолчилар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг солиқ хусусиятлари ва нархлари хусусиятлари билан боғлиқ таъсирини оширадиган афзалликлари қиради. Мамлакат ҳукумати томонидан яратилган бюрократик режимлар, шунингдек паст фойз ставкалари, яъни қарз капиталининг арзонлиги.

Ишлаб чиқарувчиларнинг технологик рақобатбардош афзалликлари фирмалар томонидан ресурсларни тежайдиган технологияларнинг мавжудлиги ва улардан фойдаланиш, оммавий ишлаб чиқариш, миқёсنى тежайиш ва истеъмолчилар томонидан сотиб олинadиган маҳсулотларнинг нарх хусусиятлари ҳамда истеъмол самарадорлигини ошириш билан боғлиқ. Ишлаб чиқарувчиларнинг инновацион рақобатбардош афзалликлари ишлаб чиқаришда илмий-тадқиқот натижаларини амалга ошириш ҳисобига шаклланади, бу маҳсулотларнинг номенклатураси ва ассортиментининг тезкор янгиланишини таъминлашга имкон беради ва шу билан унинг сифат кўрсаткичлари билан боғлиқ истеъмолчи таъсирини оширади. Ишлаб чиқарувчиларнинг глобал афзалликлари ташқи иқтисодий (экологик, ижтимоий стандартлар) иқтисодий фаолиятни шакллантириш ва уларни фирмалар ва давлат сиёсатида амалга ошириш билан боғлиқ. Ишлаб чиқарувчиларнинг маданий рақобатбардош афзалликлари мамлакатларнинг маданий ўхшашлиги (фарқлари) билан боғлиқ бўлиб, бу фирмаларга маданиятни ўхшаш мамлакатларда фирмаларга савдо ва ресурслар бозорини сақлашга имкон беради.

Дунёнинг турли мамлакатлари ривожланишининг тарихий тажрибасининг барча хилма-хиллиги шундан далолат берадики, ҳар қандай давлат учун иқтисодий жиҳатдан қанчалик барқарор бўлмасин, уни жаҳон иқтисодий алоқалари тизимига фаол киритмасдан имконсиздир. Ҳалқаро меҳнат тақсимотининг ҳозирги даражаси жаҳон харитасида иқтисодий ҳаёти жаҳон иқтисодий жараёнларидан ажралиб турадиган ва тор миллий чегаралар ичида ёпиқ бўлган бирон бир мамлакатни деярли қолдирмади.

Ўзбекистон Республикаси Евроосиё китъасининг марказида, Амударё ва Сирдарё ўртасида жойлашган. Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон, Афғонистон билан чегарадош. Худуди - 447,4 минг кв. Ўзбекистонга Қорақалпоғистон Республикаси ва 12 вилоят

киради: Андижон, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Тошкент, Фарғона, Хоразм.

Миллий давлатларнинг иктисодий ривожланишида ташки иктисодий алоқалар ролининг муттасил ошиши, айниқса сўнгги ўн йилликларга ҳос бўлган ҳусусан, ташки савдо ағъанавий равишда миллий иктисодиётнинг нисбатан мустақил соҳаси сифатида қаралишига олиб келди, унинг асосий вазифаси моддий ресурслар ва товарларни сотиб олиш эди. Маълум бир миллий иктисодиёт учун кам, ёки унда йўқ, нафақат иктисодий ўсишнинг муҳим омиллига, балки бутун миллий тақдор ишлаб чиқариш тизимининг органик таркибий қисмига айланди.

Республиканинг ҳақиқий суверенитетини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг муҳим босқичларидан бири бу Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти сифатида конституциявий консолидацияси, ташки сиёсатни ўз манфаатлари нуктаи назаридан белгилайдиган, халқаро ташкилотлар, жамоавий хавфсизлик тизимлари ва халқаро тузилмаларга қўшилиш ҳуқуқига эга бўлганлиги эди.

Бугунги кунга қадар 165 та давлат Ўзбекистонни тан олди. Дунёнинг 120 дан ортиқ давлатлари билан расмий дипломатик алоқалар ўрнатилди. Ўзбекистон тўлақонли асосда энг нуфузли халқаро ташкилотларнинг аъзоси ҳисобланади, йирик банк ва молия органлари, нодавлат ва нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади. Республикада 88 та хорижий ваколатхоналар аккредитациядан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ташкилотлар ва 13 та нодавлат ташкилотлар фаолият қўйишмоқда. Республика қўллаб муҳим давлатлараро конвенцияларга қўшилди.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар билан дипломатик, сиёсий, савдо-иктисодий, маданий алоқалари, гуманитар алоқаларини ўрнатиш ва ривожлантириш икки асосий йўналишда амалга оширилади:

- ✓ давлатлараро, ҳукуматлараро, парламентлараро ва ноҳукумат даражаларидаги икки томонлама ва қўп томонлама алоқалар доирасида;
- ✓ халқаро ташкилотлар ва тузилмалар фаолияти тизимида, ҳусусан, БМТ, ШХТ, Европа Иттифоқи, МДХ, ИХТ ва бошқалар.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли аъзоси ва хорижий давлатлар томонидан тан олинган халқаро муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланди.

Халқаро ҳуқуқнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида Ўзбекистон йирик халқаро ташкилотларнинг аъзоси ҳисобланади. 1992 йил 2 мартда Республика Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) аъзоси бўлди, Республика Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ), Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) каби БМТнинг ихтисослашган агентликларига қабул қилинди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО) ва бошқалар Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг (ЕХХТ) фаол аъзоси бўлди.

Табийий ва географик шароитлар, миллий иктисодиёт ишлаб чиқариш қўламадаги фарқлар, эришилган даражалар ва мамлакат ичидаги меҳнат тақсимотининг мавжуд имкониятлари мамлакатнинг ташки савдоси ҳажми ва тузилишига, унинг халқаро меҳнат тақсимотидаги иштироки даражасига сезиларли таъсир кўрсатади. Ички бозорларнинг нисбий торлиги, ички меҳнат тақсимотининг чекланган имкониятлари, турли хил саноат тармоқларини ривожлантириш имкониятларини торайтирадиган табийий ресурсларнинг заиф хилма-хиллиги, халқаро савдо-сотиқда фаолроқ иштирок этишлари учун алоҳида миллий иктисодиётлар ичида муҳим рағбат бўлиб хизмат қилади, ташки ишлаб чиқариш йўналтирилган ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришнинг аҳамиятини оширади. Бунга экспорт квоталари даражаси 50-70% оралиғида бўлган Голландия, Белгия, Ирландия каби кичик ҳудуди ва аҳолиси бўлган бир қатор мамлакатларнинг иктисодиёти мисол бўла олади. Амалда ҳеч қандай ички табийий ресурсларга эга бўлмаган ва бутун дунё иктисодий алоқаларига, шу жумладан реекспорт операциялари йўналтирилган бир қатор кичик бозор иктисодиёти экспорт ва импорт квоталари даражаси билан ажралиб туради, бу ялпи ички маҳсулотнинг 100% дан ортигини ташкил этади (Гонконг, Сингапур). Аммо шунинг таъкидлаш керакки, ушбу штатларда сўнгги ўн йилликларда ташки савдонинг иктисодий ривожланишидаги ўрни сезиларли даражада ошди.

Шунинг таъкидлаш керакки, ташки савдонинг иктисодий ўсишнинг билвосита омилли сифатида аҳамияти ушбу ўсишнинг умумий стратегиясига боғлиқ. Масалан, ўзгармас ишлаб чиқариш самардорлиги билан эришилган ва иктисодий изоляция тенденциялари билан тавсифланган экстенсив ўсиш шароитида ташки омилларнинг роли одатда нисбатан кичик бўлади, чунки бу ҳолда иктисодий ўсиш асосан ички ресурслар ҳисобига таъминланади, ортиқча маҳсулотлар ташки иктисодий алоқалар орқали сотилади ва у ёки бу сабабларга кўра маълум бир мамлакатда ишлаб чиқаришмайдиган зарур товарлар сотиб олинади.

Шунинг таъкидлаш керакки, бундай ҳолларда мамлакат ташки иктисодий алоқаларининг ривожланиши асосан импорт эҳтиёжларига асосланади, экспорт эса импорт учун зарур бўлган валюта ресурсларини олиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Иктисодий ўсишнинг экстенсив, интенсив туридан фарқли ўлароқ, ишлаб чиқариш омиллари (меҳнат воситалари ва объектлари, ишчи кучининг малакаси даражасининг ошиши, ишлаб чиқаришнинг ташкилий параметрларининг яхшиланиши ва бошқалар) сифат ўзгариши орқали ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишига асосланади, бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига ижтимоий асосланади, бу ишлаб чиқариш орқали эришишни назарда тутди. Асосан, маҳсулдорликни ошириш орқали эришишни назарда тутди. Асосан, бундай шароитда ташки савдо ва умуман ташки иктисодий алоқалар бутун миллий тақдор ишлаб чиқариш жараёни учун янги, бекиёс даражада катта аҳамиятга эга бўлади.

Тарихий жихатдан ташки савдо халқаро иқтисодий муносабатларнинг биринчи ва энг муҳим шакли бўлиб, асосан алоҳида давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўзаро алоқалар тузилишини белгилаб берди. Жаҳон иқтисодиётига ўсиши билан халқаро иқтисодий алмашинувнинг капитал экспорти, меҳнат миграцияси, технологиялар трансфери ва бошқалар каби шакллари тобора муҳим рол ўйнай бошлади. Дастлаб ташки савдога хизмат қилиш учун кўп жихатдан ривожланган ушбу халқаро иқтисодий алоқаларнинг бошқа шакллари аста-секин ўз навбатида алоҳида мамлакатлар ўртасидаги ташки савдонинг йўналиши ва моҳиятига ва умуман жаҳон иқтисодиёти микёсига таъсирини кучайтира бошлади.

Ташки савдонинг давлат иқтисодиёти учун аҳамиятини тушунишга ҳаракат қилган биринчи назарий тизим капиталистик ишлаб чиқариш ривожланишининг ишлаб чиқариш босқичида пайдо бўлган меркантилизм доктринаси эди. Бу вақтда иқтисодиётда етакчи ролни савдо капитали эгаллаган, шунинг учун ташки савдо (аниқроғи, экспорт) амалда мамлакат бойлигининг ягона манбаи сифатида қаралди. Меркантилистлар янги иш ўринлари яратиш ва миллий даромадни ошириш воситаси сифатида катъий импорт қондаларини кўрдилар. Меркантилистик ёндашув аслида экспортнинг кўпайиши ва импортга чекловлар сифатида тушунилган ташки савдодан олинадиган фойда, бошқа давлатлар ҳисобига фақат бир томонлама олиб борилиши мумкинлигини назарда тутган.

Фақатгина саноат инқилоби даврида, унинг самарали ишлаши учун ҳам ашё манбалари ва сотиш бозорларига киришни ҳар томонлама кенгайтиришни талаб қиладиган машинасозлик даври бошланганда, халқаро савдонинг иқтисодий ривожланишдаги ролига нисбатан янги назарий иншоотлар пайдо бўлиб, чекловлардан ҳоли ташки савдо унда қатнашадиган барча мамлакатлар учун фойдали бўлиши. Халқаро савдо ҳар қандай давлат учун ўзи билан келтирадиган афзалликларнинг назарий асосини дастлаб А. Смит берган, кейин Д. Рикардо ишлаб чиққан.

Мутлақ устунлик назариясида А. Смит ҳар бир миллатнинг савдо шерикларига нисбатан маълум товарларни ишлаб чиқаришда мутлақ устунликларга эга эканлиги ва шу даражада экспорт учун сотиладиган маҳсулот ҳажми чет элда сотиб олинishi керак бўлган нарсаларга тенг бўлишидан келиб чиқиб, ташки савдо эркин, яъни эркин бозор тамойилларига асосланган ҳолда. Шу билан бирга, бошқаларга нисбатан мутлақ устунликларга эга бўлмаган мамлакатларнинг жаҳон бозоридаги ҳатти-ҳаракатлари қандай бўлади деган савол қолди.

А.Смитнинг назарий позициялари инглиз сиёсий иқтисодининг яна бир классиги Д. Рикардонинг "қиёсий устунликлар" назариясини илгари сурган асарларида янада ривожланди. Д. Рикардо ташки савдо рентабеллигини ҳар қандай мамлакат учун, ҳатто бошқа давлатларга нисбатан мутлақ устунликларга эга бўлмаган ёки аксинча, барча

товарларда афзалликларга эга бўлган ҳар қандай мамлакат учун асослаб берди. Д. Рикардонинг назариясига кўра ҳар бир мамлакат бошқа давлатларга нисбатан фақат турли хил товарларни ишлаб чиқаришга қодир бўлишига қарамай, айрим турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда солиштирма устунликка эга.

Халқаро савдонинг мавжудлиги туфайли, ҳар бир алоҳида мамлакат ўзининг қиёсий устунлигига эга бўлган соҳаларда ихтисослаша олади ва шунинг учун ишлаб чиқариш харажатлари бошқа мамлакатларга қараганда нисбатан паст бўлган маҳсулотларни экспорт қила олади, шу билан бирга ушбу мамлакатларнинг маҳсулотларини импорт қилади. Ишлаб чиқариш харажатлари бошқа штатларга қараганда нисбатан юқори бўлган тармоқлар. Шундай қилиб, алоҳида мамлакатлар ўртасидаги товар айирбошлашнинг тузилиши ва қўламини белгиловчи асосий омил ишлаб чиқариш харажатларидаги фарк, яъни меҳнат қиймати назариясига мувофиқ, иш ҳақи харажатларидир.

Кейинчалик, қиёсий устунликлар назарияси ишлаб чиқариш харажатларининг янги таркибий қисмларини ёки ишлаб чиқариш омилларини (меҳнатдан ташқари), хусусан капитални (Е. Хексчер, Б. Олин) жорий этган бир қатор иқтисодчиларнинг асарларида сезиларли даражада ривожланди ва ўзгартирилди. Шундай қилиб, Америка Қўшма Штатларидаги малакали ишчи кучи ва ҳайдаладиган ерлар ва Японияда капитал ва малакали ишчи кучи мавжуд бўлган ерларнинг этишмаслиги каби ишлаб чиқариш омилларининг қиёсий қисқариши кўп жихатдан ушбу мамлакатларнинг ушбу даврда ривожланган ташки савдо тузилишини белгилаб берди.

Ҳозирги вақтда иқтисодчилар халқаро савдо назарияси соҳасида асосан икки асосий йўналишда ривожланишни давом эттирмоқдалар. Бир томондан, ишлаб чиқариш омилларини янада кўпроқ ажратиш орқали мавжуд назарий қондаларни такомиллаштиришга уринишлар қилинмоқда, бу эса илмий-техник тараққиёт ва трансмиллий корпорациялар (ТМК) ролининг ўсиб бориши каби масалаларни кўпроқ ҳисобга олишга имкон беради. Бошқа томондан, янги назарий конструкциялар илгари сурилмоқда, уларнинг энг машҳурлари технологик табиатнинг турли хил назариялари (масалан, Р. Верноннинг "маҳсулотнинг ҳаёт айланишининг назарияси"), Шунингдек "микёсли таъсир" назарияси каби ғоялар, унга кўра ташки савдо алоқалари асосланди ва мамлакатлар ўртасида микёс иқтисодиёти бўйича ихтисослашувнинг ютуқлари ётади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, халқаро иқтисодий алоқалар соҳасидаги назарий тадқиқотларда давлатнинг иқтисодий сиёсати ва унинг ташки савдо ва иқтисодий алмашинувнинг бошқа шакллари таъсири билан боғлиқ масалаларга тобора кўпроқ эътибор берилмоқда (М. Портер). (1.2 Жадвал)

Таъхи савдо назарияларининг таснифи

№	Назария	Халқаро савдонинг сабаблари
1.	Меркантилизм	Давлат томонидан яратилган қулай савдо шартлари
2.	Мутлак ва қиёсий устуңлик назарияси (А. Смит, Д. Рикардо)	Ресурс ва географик имтиёзлар
3.	Ортиқча ишлаб чиқариш омиллари назарияси (Хексчер, Олин)	Мамлакатнинг ресурс базасини ишлаб чиқариш ва тузилиши
4.	Леонтьева парадокси	Ишлаб чиқариш омилларининг сифати
5.	Ҳаётий цикл босқичи назарияси (Р. Вернон, П. Кругман)	Турли мамлакатлар бозорларида маҳсулот ҳаёт циклининг босқичи
6.	Халқаро рақобат назарияси (Портер)	Ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланиш самарадорлиги

Манба: муаллифлар томонидан тузилган

Бирок, аксарият экспертларнинг фикрига кўра, халқаро иқтисодий алоқаларни минтақалаштириш, ҳеч бўлмаганда минтақалар ичида иқтисодий рақобатни рағбатлантирадиган даражада, бу ҳақиқатан ҳам глобал иқтисодиётни барпо этишнинг ўзига хос оралиқ босқичидир. Назарий жиҳатдан глобаллашув жараёнлари ривожланишининг оқибатларини қуйдагича ифодалаш мумкин. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, қиёсий устуңликлар ва унинг модификациялари назариясида ишлаб чиқаришнинг жойлашиши, биринчи навбатда, табиий ресурсларнинг таъминланишига, иккинчидан, омил нисбатларига, яъни ишчи кучи ва капиталнинг қиёсий қўплигига боғлиқ эди.

Шундай қилиб, инновацион жараёнлар томонидан яратилган кучли рағбатлантирувчи таъсирлар остида ривожланиб, ишлаб чиқаришни байналмилаллаштириш, ўз навбатида, алоҳида мамлакатлар ва минтақаларнинг иқтисодий ривожланиш ҳолати ва истикболларига тобора сезиларли таъсир кўрсатишмоқда. Ҳозирги вақтда жаҳон иқтисодий муносабатларининг моҳияти тобора кўпроқ ўзгариб бормоқда, улар аслида миллий тақрор ишлаб чиқариш жараёнининг ажралмас бўғинига айланмоқда, асосан иккинчисининг ривожланиш хусусиятларини белгилаб беради.

1.2. Глобаллашув шароитида минтақавий ва жаҳон иқтисодиётининг ўзаро таъсирининг асосий шакллари

Глобаллашувнинг иқтисодий ўлчовига сўнгги ўн йилликларда кўпайган кўп тармоқли товарлар ва хизматлар, капитал, ишчи кучи ва ахборот оқимлари, Шунингдек индивидуал технологик операцияларнинг халқаро бўлинишига ишлаб чиқариш жараёнларини байналмилаллаштириш киради. Умуман олганда, глобаллашувни миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлиги, жаҳон иқтисодиётидаги турли соҳалар ва жараёнларнинг ўзаро таъсири ва ўзаро боғлиқлигининг ошиши сифатида тавсифлаш мумкин. Глобаллашув жараёнида очик иқтисодиёт шаклланишда ва жаҳон иқтисодий алоқаларининг ривожланиши ва мустаҳкамланиши билан "очик иқтисодиёт" тушунчасининг ўзи ўзгариб бормоқда.

Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувининг асосий ички ҳаракатлантирувчи кучлари орасида, аввало, тобора кўпроқ миллийга эмас, балки жаҳон бозорига йўналтирилган ишлаб чиқаришдаги туб ўзгаришларни айтиб ўтиш зарур.

Шу билан бирга, халқаро алоқаларнинг бутун тизимининг глобаллашувини нафакат жаҳон савдоси, халқаро ҳамкорлик жараёнлари ва турли хил маълумотларнинг кўпайишида, балки савдо-иқтисодий маконни тезкор равишда кенгайтириш заруратида, алоҳида мамлакатлар ҳаётининг турли соҳаларига таъсир кўрсатадиган турли хил халқаро ташкилотлар пайдо бўлишида ва билвосита савдо ва санъат ташкилотлар киради.

Глобаллашув ривожланишининг асосий омиллари:

- кичик ва ўрта компанияларни бостириш ёки сотиб олиш йўли билан йирик трансмиллий компанияларни ривожлантириш учун юқори шарт-шароитларни яратиш истаги, бу биринчисининг халқаро савдо бозорларида монопол рақобатдош мавжудлигини таъминлайди;
- ✓ илмий-техник тараққиётни жадал ривожлантириш;
- ✓ капиталнинг концентрациясига олиб келадиган халқаро банк ва молия тизимларини яратиш;
- ✓ бир қутбли дунё яратилиши туфайли жаҳон иқтисодиётини либераллаштириш ва қайта қуриш билан боғлиқ жараёнларни ривожлантириш;
- ✓ яширин иқтисодиётнинг изчил ривожланиши, унинг иккала давлат ва ташкилотларнинг турли фаолият турларига таъсирини кенгайтириш;
- ✓ трансмиллий компаниялар, корпорациялар, холдингларни иқтисодий бошқариш тизимини такомиллаштириш ва уларни изчил ривожлантириш;
- ✓ сиёсий ва иқтисодий давлатлараро бирлашмалар ва блокларни яратиш.

Жаҳон иқтисодий алоқаларининг глобаллашувини - бу ҳар иккала алоҳида мамлакатларга, маҳаллий бозорлар ва корхоналарга ва бир гуруҳ

мамлакатлар миллий иқтисодиётга таъсир кўрсатадиган кўп даражали ҳодисадир. Ушбу жараёнинг ўзига хос хусусияти мамлакатлар ўртасидаги босқичма-босқич иқтисодий ҳамкорликка молиявий ва моддий-техник жиҳатдан кизиқишнинг ортиб бориши ҳисобланади. Сўнгги ўн йилликда янги глобал иқтисодий макон шаклланди. Натижада бозор муносабатлари тизими халқаро миқёсда янада жадал ривожланиб бормоқда.

Ҳозирги босқичда мамлакатлар ўртасидаги глобал алоқалар нафақат ташқи савдо алоқалари билан чекланиб қолмай, улар тобора кўп қиррали бўлиб келмоқда ва қуйидагиларни ўз ичига олади: ташқи савдо; ишлаб чиқариш кооперацияси; илмий-техникавий ахборот ва технологик ишланмалар билан алмашиш; меҳнат миграцияси; давлатлар ўртасидаги муносабатлар ва бошқа кўплаб ташқи иқтисодий ва сиёсий алоқалар.

Замонавий халқаро иқтисодий алоқалар транспорт, алоқа, телекоммуникация, интернет ва бошқалардан иборат глобал инфратузилмага таянади. Турли хил давлатлараро муносабатлар ва ўзаро фондали иқтисодий манфаатларнинг ривожланиши турли давлатлараро ташкилотлар ва қасаба уюшмаларининг пайдо бўлишига олиб келди.

Глобаллашув - бу шахслар, корхоналар, муассасалар ва бозорлар ўртасидаги тобора мураккаблашиб бораётган трансчегаравий ўзаро алоқалар мажмуининг умумий атамасидир. Глобаллашув деганда ягона глобал, халқаро миқёсдаги товар, молиявий, ахборот маконини шакллантириш, турли хил субъектларни глобал жараёнларга қўшилиши тушунилади. Глобаллашув ҳар қандай ташкилотни бошқаришнинг замонавий ташқи муҳитининг асосий ажралмас характеристикаси ва ҳар хил даражадаги бошқарув истиқболларини белгилайдиган энг муҳим трансчегаравий омил - инсон, корхона, корпорация, саноат, минтақа, мамлакат, мамлакатлар бирлашмаси ҳисобланади. Унда қўйилган турли хил вазифалар, давлатлар ўз-ўзидан муваффақиятли ҳал қила олмайди, бу тўғридан-тўғри кўп томонлама ҳамкорликни мустақамлаш зарурлигини кўрсатади.

Глобаллашувнинг асосий кўринишлари:

- товарлар, технологиялар ва маблағлар оқимини кенгайтириш;
- халқаро институтлар таъсирининг барқарор ўсиши ва кучайиши;
- умумий ресурслардан (масалан, океан бойликлари, экология) фойдаланиш бўйича мамлакатлар ўртасидаги ривожланиб бораётган ҳамкорлик;
- трансмиллий корпорацияларнинг глобал фаолияти;
- трансчегаравий алоқа ва ахборот алмашиш қўламини сезиларли даражада кенгайтириш, биринчи навбатда интернет орқали.

Мамлакатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ўзаро боғлиқликнинг миқдорий ўсиши туфайли жаҳон иқтисодиёти тобора кўпроқ миллий иқтисодиётнинг ривожланишини ва уларга маълум даражада ўйин қоидаларини белгилайдиган нисбатан яхлит иқтисодий тизимга айланиб,

янги сифатга ўтмоқда. Бозорнинг очилиш даражаси, бутун дунё ҳамжамиятининг миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, ихтисослашган халқаро ташкилотлар, биринчи навбатда, ЖСТ доирасида кўп томонлама савдо музокаралари орқали мувофиқлаштирилади.

Глобаллашув потенциал фойдаларни максимал даражада оширадиган ва юзага келадиган хатарларни минималлаштирадиган бундай иқтисодий сиёсатни республика даражасида ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарурлигини келтириб чиқарди. Бунинг учун мамлакат қуйидагиларга қодир бўлиши керак:

- халқаро савдода муваффақиятли рақобатлашиш ва чет эл капиталини жалб қилиш;
- халқаро муҳитдаги ўзгаришларга тез ва етарлича жавоб бериш, чунки макроиқтисодий ва таркибий мувозанати бузилган давлат ички ва хорижий инвесторларнинг ишончини йўқотиши мумкин, бу эса капиталнинг тез чиқиб кетишига олиб келади ва мамлакат иқтисодиётини мувозанатдан чиқаради;
- ЖСТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг тегишли органлари ва механизмларида ўз ҳуқуқларини фаол равишда ҳимоя қилиш.
- жаҳон савдо режимидаги ўзгаришлардан максимал фойда олиш бир қатор омиллар билан чекланган:
- ишлаб чиқарувчиларнинг товар тўсиқларини осонликча енгиб чиқадиган товарларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришнинг мураккаблиги;
- ишлаб чиқаришни диверсификациялашни талаб қиладиган маҳсулотларнинг етарли даражада рақобатбардошлиги;
- кичик бизнес томонидан экспортнинг заиф ривожланиши, хусусий сектор улушининг пастлиги.

Маҳсулотларнинг замонавий жаҳон бозори - бу етказиб берувчилар ўртасида кучли рақобат майдонидир, бу уларнинг фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олган ва харидорларни жалб қилишга ва сотилаётган товарларнинг рақобатчилар маҳсулотларига нисбатан афзалликларини таъминлашга қаратилган турли шакл ва усуллардан фойдаланишга мажбур қиладди. Шунинг учун ҳам маҳсулотни маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш учун ишлаб чиқарувчилар унинг рақобатбардошлигини оширишга қатъи эътибор беришади. Бу эса жамиятнинг бутун иқтисодий фаолиятини бошқариш учун асосий объект, унинг стратегик вазифаларини ҳал қилишнинг кучли воситасига айланади. Шу муносабат билан ХХI асрда дунё давлатларининг иқтисодий ривожланиш шартларидан бири бу уларнинг рақобатбардошлигининг ўсиши ва илм талаб қиладиган юқори технологик маҳсулотлар учун халқаро бозорларда етакчи мавқеаларни таъминлаш эди.

Мамлакатларнинг рақобатбардошлиги Жаҳон иқтисодий форуми (ЖИФ) томонидан ҳар йили бир неча юз кўрсаткичлар асосида

аниқланадиган тегншли индекс бўйича баҳоланади. Иқтисодийтимиз рақобатбардошлиги муаммоси жамият замонавий бозорларда рақобатнинг қаттиқлигига ва факат хомашё сектори салоҳиятига йўналтирилган стратегияларнинг кескин чекланишларига ишонч ҳосил қилганидан кейин долзарб бўлиб қолди. Тайёр маҳсулотлар ва хизматларнинг жаҳон бозорларига чиқиш жиддий таркибий ўзгаришларни ва рақобатдошликнинг чуқур инновацион омилларини ривожлантиришни талаб қилади. Иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви ва жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг янги босқичи унинг иерархиясининг барча даражаларида: маҳсулотлар, корхоналар, тармоқлар, минтақалар ва умуман мамлакат миқёсида рақобатбардошлик муаммосини долзарблаштиради.

Ўзбекистонда ҳозирги шароитда барқарор ўсиш траекториясига кириб, иқтисодий ва жамият фаровонлигининг рақобатбардошлигини ошириш, мавжуд ресурсларни республика иқтисодийнинг энг муҳим тармоқларини модернизациялашнинг илғор йўналишларида тўплаш асосида амалга оширилади.

Рақобатбардошлик муаммосини қуйидаги йўналишларда ҳал қилиш зарур деб ҳисоблаймиз:

- самарали бюджет ва пул-кредит сиёсати орқали макроиқтисодий барқарорлик ва паст инфляцияга эришиш ва сақлаш;
- иқтисодийда ресурслардан фойдаланиш ва тақсимлаш самарадорлигини оширишни таъминлайдиган таркибий ислохотларни тезлаштириш ва чуқурлаштиришни назарда тутадиган экспортга йўналтирилган саноатлаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш;
- давлатнинг иқтисодийдаги ролини қайта кўриб чиқиш ва кучайтириш, иқтисодийнинг давлат томонидан тартибга солишнинг юқори сифатини таъминлаш;
- табиий монополиялар, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг самарали ишлаши; мақбул макроиқтисодий ва таркибий нисбатларни сақлаш, юзага келадиган номутаносибликларни бартараф этиш;
- маҳаллий ва хорижий тадбиркорларнинг тўлиқ ишончини уйғотадиган, хусусий мулк ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши ва шартномаларнинг бажарилишини кафолатлайдиган иқтисодий қонунчилик билан тартибга солиш тизимини таъминлаш;
- ижтимоий консенсусни ва фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришни, аҳолининг асосий иқтисодий гуруҳлари ва қатламлари ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикликни таъминлаш.

Иқтисодийнинг рақобатбардошлиги бу биринчи навбатда экспортни фаоллаштириш бўлиб, уни ривожлантириш давлатнинг асосий вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу билан бирга, жаҳон бозорининг ҳозирги ривожланиш босқичига ҳос бўлган тенденциялар ва улар бўйича етакчи товар ва маҳсулотлар етказиб берувчиларининг фаолияти ташқи

бозорда таклиф этилаётган товарларнинг рақобатбардошлиги масалалари кам бўлмаган маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳисобга олиниши керак. Инқироздан кейинги ривожланиш шароитида миллий саноат самарадорлигини оширишнинг ҳал қилувчи омили халқаро меҳнат тақсимотида кенг миқёсда иштирок этишдир. Бу, ўз навбатида, маҳсулотлар, биринчи навбатда машиналар, ускуналар, транспорт воситалари, кимёвий маҳсулотлар, шунингдек қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва бошқаларнинг рақобатбардошлигини сезиларли даражада оширишни тақозо этади. Бу унинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш асосида рақобатбардошликни ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш зарурлигини аниқлатади.

Стратегия минтақани ривожлантиришнинг ўрта ва узок муддатли истикболлари муаммолари ва устувор йўналишларини аниқ этиришни тавсия қилади. Минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги ҳолатини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва унинг салоҳияти, рақобатдош устуқликларини баҳолаш нима учун зарур?

Минтақавий стратегияни шакллантириш учун ахборот-таҳлилий базани тайёрлаш учун бир қатор таҳлилий ишларни бажариш керак. Таҳлилий ишларининг қуйидаги турлари мавжуд:

- минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш;
- минтақа иқтисодийнинг мавжуд тузилишини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- экспорт ва импорт таркибини таҳлил қилиш;
- ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг ўзига ҳос хусусиятлари, ўсиш салоҳияти ва минтақавий стратегияни ишлаб чиқиш учун бошланғич шароитларни ривожлантириш таҳлили;
- минтақанинг рақобатбардош салоҳиятини баҳолаш.

Минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш қуйидагиларни ўрганиш, тизимлаштириш ва таҳлил қилиш зарурлигидан келиб чиқади: глобал, республика миқёсидаги иқтисодий ислохотлар тажрибаси замонавий муаммоларни ҳал қилишда ижобий амалиётни қўллаш нуктаи назаридан; минтақа тарихидаги энг муҳим воқеалар (экологик, тарихий, ижтимоий) таъсири, бугунги кунда ҳам сақланиб қолмоқда, қайси соҳалар ва қачон тузилган, уларнинг қайси бири турли даврларда устун келган; стратегияларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда мотивацияга таъсир қилувчи аҳолининг менталитети.

Бозор ислохотлари даврида минтақада стратегик режалаштириш тарихини таҳлил қилишнинг вазифалари қуйидагича бўлиши керак:

- ✓ қўллаб иқтисодий жараёнларнинг ривожланишининг тусиқлик хусусияти, мавжуд ўзгаришларни таҳлил қилиш натижасида, ҳозирги босқич муаммоларини ҳал қилишга ҳисса қўшадиган тайёр ечимлар ва аниқ чора-тадбирлар белгиланади, деб ҳисоблашга имкон беради;
- ✓ ривожланишнинг узлуксизлигини таъминлаш керак.

- ✓ ушбу таҳлил натижаси прогноз даврида минтақанинг келажагига таъсир килиши мумкин бўлган ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш тенденцияларини баҳолаш ва натижалардан қуйидаги алоҳида ҳулосалар чиқариш керак:
- ✓ минтақа иқтисодиётининг айрим тармоқлари ташқи иқтисодий фаолиятнинг прогноз қилинган ўсиш суръатларини таъминлайдими. Агар йўқ бўлса, қандай сабабларга кўра;
- ✓ ялпи ҳудудий маҳсулот таркибидаги улушининг ўзгариши нуқтан назаридан ЯИМ ўсиши учун таҳлил қилинадиган қайси соҳалар муҳимроқ;
- ✓ қайси тармоқлар (ва алоҳида корхоналар) минтақа экспорти ўсишининг "локомотиви" га айланиши мумкин.

Стратегияни ишлаб чиқишда уни ривожлантириш учун минтақанинг рақобатбардош салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини баҳолашга алоҳида эътибор берилиши керак. Минтақанинг рақобатбардош салоҳиятини қуйидаги таркибий қисмларига қараб баҳолаш мақсадга мувофиқ: табиий ресурслар, ишлаб чиқариш ва технологик, инфратузилма, ижтимоий-демографик, молиявий-иқтисодий, ташқи иқтисодий, ташкилий, инновацион ва инвестициялар, аҳолининг турмуш даражаси ва даромадлари ва атроф-муҳит.

Минтақавий иқтисодиётнинг ривожланиши, бир томондан, рақобатбардош салоҳият билан белгиланади, иккинчидан, уни ишлатишда маълум чекловлар қўйиши ва ривожланишини таъминлайдиган омилларга боғлиқ. Уни ишлатишнинг турли даражаларида (кучли, ўрта, заиф) ривожланиш (юқори, ўрта, паст) омилининг аҳамиятини баҳолаш учун қисқартириш мумкин.

Ташқи ва ички муҳит омилларининг минтақавий ривожланиши учун таҳлилнинг аҳамиятини олдиндан белгилаб берадиган нарсалар. Ташқи омилларга мурожаат қилиш тавсия этилади:

- республикадаги макroiқтисодий вазият;
- минтақанинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришга таъсир этувчи республика ижро этувчи ва қонун чиқарувчи ҳокимиятларининг ҳаракатлари;
- минтақанинг республикада ва дунёда иқтисодий-географик жойлашуви;
- минтақанинг жаҳон товар, молия ва ахборот бозорлари тизимида қўшилиш даражаси.

Таҳлил стратегияни ишлаб чиқишда алоҳида эътибор берилиши керак бўлган энг муҳим омилларни очиқ беради ва уни ривожлантириш учун минтақанинг рақобатбардош салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини баҳолашга тузатишлар киритади.

Минтақанинг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш салоҳиятининг диагностикаси, унинг кучли томонларини (асосий ваколатларни белгилайдиган хусусиятлар) ва заиф томонларини (ривожланишдаги асосий

карама-қаршиликлари белгилайдиган хусусиятлар) аниқлаб, минтақанинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш бўйича стратегик мақсадларни белгилаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг ўзига хос хусусиятларини, ўсиш ва ривожланиш имкониятларини таҳлил қилиш, минтақанинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишнинг бошланғич шартлари саноат, шаҳар, туман, минтақадаги муаммоли ва бошқарув ҳолатини баҳолашнинг самарали, арзон усулидир. Ахборот бўшлиқларини тўлдириш ва "аниқлаб" таҳлилни тўлдириш учун операцион фаолият учун бошланғич, фойдаланилмаган ресурслар ва таҳдидларни баҳолаш учун муҳим бизнес технологияси сифатида қаралади.

Такдим этилган хусусиятларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги саволларга жавоб бериш керак:

- минтақа иқтисодиётининг ташқи иқтисодий алоқаларининг мавжуд тузилишининг аҳоли ҳаёт сифатининг алоҳида таркибий қисмларига таъсири қандай?
- минтақа иқтисодиётининг ташқи иқтисодий алоқаларининг мавжуд тузилиш экологик вазиятга қандай таъсир қилади, бу соҳада қандай тенденциялар кузатишмоқда?
- иқтисодиётнинг ташқи иқтисодий алоқаларининг мавжуд тузилиши минтақаларни ривожлантиришнинг асосий муаммоларини қай даражада ҳал қилишга имкон беради?

Глоблалашув минтақалаш тенденцияларининг ўсишига олиб келади, бу минтақаларнинг рақобатбардошлигини ошириш, уларнинг ўзига ҳослигини сақлаб қолиш ва минтақанинг миллий ва жаҳон иқтисодиётидаги ролини ошириш истаги билан ифодаланади. Глоблалашув жаҳон иқтисодий тизимининг турли даражаларида - макро, мезо ва микро даражаларда рақобатбардош жараёнларнинг жойлашишини белгилайди. Натижада, маълум бир минтақанинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни сезиларли даражада ўзгаради. Минтақа босқичма-босқич минтақалараро ўзаро муносабатларда ҳам, жаҳон бозорида ҳам рақобат муносабатларига қирадиган иқтисодий субъектга айланиб бормоқда. Минтақанинг халқаро микёсдаги мавқеини мустахкамлаш учун ривожланиш стратегияси ҳам, чет элда минтақавий маркетинг дастури ҳам зарур.

Минтақанинг рақобатбардош муносабатлар субъектига айланиши иқтисодий тизимда ушбу тизимнинг янги хусусиятлари ва сифат стандартларини шакллантиришни англатади. Рақобатбардошлик - бу янги хусусият. Бу минтақани рақобат муҳитида фаолият юритадиган иқтисодий субъект сифатида сақлаш ва ривожлантириш зарурлигини акс эттиради. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг давом этаётган салбий таъсири

шароитида минтақанинг ташқи иқтисодий алоқалари унинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланишининг устувор омилларидан бирига айланмоқда.

Ташқи иқтисодий алоқалар минтақавий иқтисодиётни кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришида муҳим рол ўйнайди. Уларнинг аҳамияти қуйидаги функцияларда намоён бўлади:

- минтақа иқтисодиётининг ишлаб чиқариш тузилмасини такомиллаштириш, таркибий ўзгаришларни жадаллаштириш, инновациялар ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан оқилона фойдаланиш;
- технологик инфратузилмани ўзгартириш ва ишлаб чиқариш тизимларини модернизация қилиш, умумий меҳнатнинг мураккаблигини оширишга, ишлаб чиқаришни ташкил этишни ва бошқаришни ва бошқаларни;
- минтақавий бозорни товар ва хизматлар билан тўлдириш, шунингдек экспорт имкониятларини кенгайтириш.

Натижада, Ўзбекистон минтақаларида иқтисодий ўсиш манбаларини сафарбар этиш, барқарор ўсишнинг асоси сифатида барча табиий ва иқтисодий имкониятлардан самарали фойдаланиш учун кенг имкониятлар мавжуд.

Шундай қилиб, юқорида айтилганлардан қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- ✓ глобаллашув шароитида минтақанинг рақобатбардошлигини ошириш муаммоси тобора кескинлашиб бормоқда ва долзарб бўлиб, долзарб минтақавий муаммолардан бири бўлиб, унинг ҳал этилиши унинг ташқи иқтисодий алоқалари динамикасини белгилайди;
- ✓ минтақанинг ташқи иқтисодий алоқалари фермер хўжаликларининг қиёсий ва рақобатдош устунликларини ошқор қилиш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш зарурати билан боғлиқ;
- ✓ республиканинг қўллаб-қувватлаш минтақаларида хорижий инвестициялар, технологиялар ва ташкилий тажрибаларни жалб қилиш хорижий шерикларнинг бозор инфратузилмаси ва бозор муносабатларини шакллантиришда иштирак этишни тақозо этади, ўрнатилган ташқи иқтисодий алоқаларнинг моҳияти ва мазмунини белгилайди;
- ✓ ташқи иқтисодий алоқаларнинг ўзаро манфаатли ривожланиши минтақа, мамлакат ва хорижий шерик мавжуд бўлган тақдирдагина мумкин;
- ✓ барча шерикларнинг манфаатларини мувозанатлаштирадиган самарали институционал асосидир.

1.3. Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожланиши ва иқтисослашаниши башорат қилишнинг услубий ёндашувлари

Тарихий тажриба шуни кўрсатдики, ишлаб чиқариш воситаларига давлат мулкчилиги ва бошқаруving маъмурий тизимига асосланган марказлаштирилган режали иқтисодиёт меҳнат унумдорлигини ошириш ва маҳсулот сифатини яхшилаш учун кучли мотивацион рағбатлантира олмайди.

Кўп йиллик амалиёт шуни кўрсатадики, марказий режалаштириш ва давлат бошқаруви товарлар ва хизматларга бўлган талабни тез ва тўғри тартибга олмайди.

Шунинг учун келажакни башорат қилиш қишлоқ хўжалигини яқин ва узоқ даврлар учун ривожлантириш истиқболларини белгилайдиган, озиқ-овқат хавфсизлигининг стратегик мақсадларини белгилайдиган, узоқ вақт давомида ишлаб чиқаришнинг жойлашши ва иқтисослашадиган зоналарини белгилайдиган, агросаноат мажмуасидаги номунасосибликларни бартараф этадиган, энг муҳим озиқ-овқат саноатининг ривожланиш истиқболларини асослайдиган муҳим механизмга айланиши керак. Ер ва сув ресурсларини бир-бирига боғлаш, саноат ва зоналар бўйича инвестиция дастурини асослаш ва умуман қишлоқ жойларда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўллари ва йўналишларини аниқлаш.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни режалаштириш ва башорат қилиш бўйича ўтган йиллар тажрибасини баҳолашда қишлоқ хўжалигини режали бошқаришдаги туб камчиликларни таъкидлаш керак.

Иқтисодий тизим ва давлат бошқаруви механизмга мувофиқ режалаштириш директив (мажбурий) характерга эга эди.

Режалар қонуний кучга эга бўлиб, давлат ва қишлоқ хўжалиги органлари томонидан мажбурий бажарилиши керак эди.

Белгиланган режалаштириш (прогноزلар) амалиёти ҳудудий асосда ишлаб чиқилган, яъни вилоят, туманлар ва фермер хўжаликларини ривожлантириш режалари (прогноزلари) ишлаб чиқарувчиларнинг бутун тизимини қамраб олган.

Табиийки, ушбу шароитда башорат қилишда тартибга солувчи рол давлат маъмурий органларига юкланди.

Давлат режалаштириш асосида қишлоқ хўжалигини ривожлантириш амалиёти қишлоқ хўжалигининг умуман барқарор ривожланишини таъминламади.

Қишлоқ хўжалиги ва агросаноат мажмуасида ишлаб чиқариш ривожланишининг паст самарадорлигининг асосий сабаби мавжуд иқтисодий муносабатларнинг табиати билан белгиланди.

Ўша пайтда режалаштириш тизимида ишлаб чиқаришнинг ўсишини чеклайдиган буйруқ шаклланди, меҳнатни рағбатлантириш механизми,

ишлаб чиқаришни ташкил этиш таннарх принципига асосланиб, товар ишлаб чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар давлатга бегоналаштирилди ва тўғридан-тўғри кишлоқ хўжалиги ишчилари ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг озгина қисmini олишди.

Кишлоқ хўжалигида бозор ислохотлари чуқурлашиб бораётган ҳозирги пайтда, башорат қилиш тизимини ишлаб чиқиш долзарбдир.

Жаҳон амалиёти шуни исботлайдики, ривожланган бозор тизимида ҳам кишлоқ хўжалиги ва умуман агросаноат мажмуаси давлат томонидан тартибга солиниши керак.

Ушбу ҳолат прогнозлаш тизимининг услубий ва амалий асосларини ишлаб чиқишнинг долзарблигини таъкидлайди.

Башорат қилиш тизимининг функциялари ва вазифалари:

- қисқа, ўрта ва узок муддатли кишлоқ хўжалигини ривожлантириш истикболларини аниқлаш;
- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини зоналар ва минтакалар бўйича жойлаштириш ва ихтисослаштиришни асослаш;
- ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш;
- аҳоли сонининг кўпайиши ва янги иш ўринларининг яратилиши;
- кишлоқни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш прогнози;
- ишлаб чиқаришнинг моддий-техник базаси прогнози;
- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми ва самарадорлигини прогноз қилиш;
- асосан ишлаб чиқариш воситаларига мулкчилик шакллариининг хилма-хиллигига асосланган фермер хўжаликлари ва тармоқларининг шаклланиши, фермер ва деҳқон хўжаликлариини ривожлантириш. Ушбу ва бошқа прогнозлаш функциялари ва вазифалари бозор механизми асосида ишлаб чиқиши ва ишлаши керак.
- Марказлаштирилган тизимдан фарқли ўларок, янги турдаги саноат тармоқларини шакллантириш жараёни асосан бозор ва рақобат томонидан тартибга солинадиган талаб ва таклиф механизмига асосланган бўлиши керак.

Шу билан бирга, реал бозор трансформацияларининг ривожланишини баҳолаш - бу маҳсулот ва функционал бозорларнинг шаклланишига ва республикада рақобатнинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган омилларни аниқлаш, пайдо бўлаётган тенденциялар ва уларнинг юзага келиши мумкин бўлган оқибатларини прогноз қилиш, уларнинг салбий таъсирини олдини олиш бўйича чора-тадбирлар бўйича таклифлар ишлаб чиқиш сифатида баҳолаш муҳимдир.

Ушбу мақсадга эришиш бир қатор вазифаларни ҳал қилишни ўз ичига олади, уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

- ✓ республика иқтисодиётидаги асосий функционал (ишлаб чиқариш воситалари, капитал ва ишчи кучи ва бошқалар) ва товар бозорларини аниқлаш;

- ✓ функционал ва товар бозорларини тавсифловчи параметрлар ва кўрсаткичлар доирасини аниқлаш;
- ✓ бозорларга хизмат кўрсатадиган мавжуд бозор инфратузилмасининг хусусиятлари;
- ✓ функционал ва маҳсулот бозорлари шароитида саноатнинг ишлаб чиқариш-технологик ва иқтисодий-ташкилий тузилмаларининг хусусиятлари;
- ✓ - функционал ва маҳсулот бозорлари шароитида институционал ўзгаришларни баҳолаш;
- ✓ товарларнинг асосий номенклатура гуруҳлари бўйича такрор ишлаб чиқариш жараёнини ҳар томонлама баҳолаш;
- ✓ ривожланаётган рақобат муносабатларининг ўзига хос хусусияти сифатида бозор муносабатларининг асосий субъектлари (хўжалик юритувчи субъектлар) бўйича функционал ва товар бозорларини сегментларга ажратиш.

Ўзбекистон иқтисодиётидаги ривожланаётган бозорларни таҳлил қилиш уларнинг шаклланиши ва ишлаш муаммоларини ўрганишга қаратилган.

Функционал ва маҳсулот бозорларини янада ривожлантириш иқтисодий ислохотларининг давом этиши ва амалга оширилаётган институционал ўзгаришларга боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан, тармок ва функционал бўлимларнинг миллий иқтисодиётнинг рақобатбардор саноатида (секторида) институционал ўзгаришларни ўрганишга ёндашуви учта муаммони ҳал қилиш зарурлигидан келиб чиқиши керак:

- 1) соҳадаги институционал ўзгаришларнинг эришилган даражаси ва уларнинг самарадорлигини миқдорий ва сифат хусусиятларида баҳолаш;
 - 2) мавжуд иқтисодий, иқтисодий ҳуқуқий шароитларда уларнинг соҳада (секторда) ривожланиш тенденцияларини прогноз қилиш;
 - 3) соҳадаги институционал ўзгаришларни бирлаштириш ва чуқурлаштириш ва чора-тадбирларнинг мумкин бўлган салбий оқибатларини тахмин қилиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш.
- Иқтисодий ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири сифатида институционал ўзгаришларга қуйидагилар қиради:

- иқтисодиётни монополиядан чиқариш ва рақобат муҳитини шакллантириш;
- давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш;
- нодавлат мулк шакллариини ривожлантириш;
- давлат корхоналарини тижоратлаштириш ва коммунал мулкни коммунализация қилиш асосида давлат мулкни ислох қилиш;
- тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш;
- бозор инфратузилмасини шакллантириш;
- молия секторини ривожлантириш;

- қонунчиликни такомиллаштириш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш;
- фуқаролик жамияти иқтисодий институтларини ривожлантириш.

Иқтисодий ислохотларнинг ушбу босқичда иқтисодиётни монополиядан чиқариш ва рақобат муҳитини шакллантириш барча институционал ўзгаришларнинг самарадорлигини белгилловчи асосий муаммога айланмоқда.

Шуни ёдда тутиш керакки, ишлаб чиқариш соҳасидаги ва товар ва хизматлар айланмасидаги монополия билан бир каторда ички монополия иқтисодиётни бошқариш соҳасидаги монополия каби ўзига хос шаклларга эга.

Шу сабабли монополияга қарши фаолиятнинг амалдаги амалиёти ва соҳада Ўзбекистон Республикасининг тегишли Қонуни нормаларининг амалга оширилишини таҳлил қилиб, идоравий монополияни амалда энгиб ўтишга, иккинчидан ишлаб чиқариш ва муомаладаги соҳаларда, тақсимлаш ва қайта тақсимлаш муносабатлари соҳасида (қарз бериш, бюджетни молиялаштириш, монопол ҳолатига) таъсирга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Хорижий кредитларни ажратиш ва жойлаштириш ва халқаро молия ташкилотлари ва айрим хорижий донор давлатларнинг техник ёрдами, ҳукуматлараро битимларнинг амалга оширилишига кириш ва бошқалар).

Қишлоқ хўжалигини башорат қилиш усуллари деганда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ўзига хос хусусиятларга эга бўлган мустақил саноат сифатида ривожлантиришнинг ўтмишдаги тенденциялари асосида имкон берадиган усуллар ва башорат қилиш усуллари тушунилади.

Қишлоқ хўжалигининг жаҳон амалиётида қуйидаги башорат қилиш усуллари қўлланилади:

- тўғридан-тўғри ва билвосита ҳисоблаш усули;
- экстраполяция усули;
- эксперт баҳолаш усули;
- ресурслар ҳажмига асосланган норматив усул;
- мақсадли дастур усули;
- баланс усули;
- экин майдонларининг кенгайишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш ўсиши ҳажмини прогноз қилиш усули;
- ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришга қўшимча инвестициялар ҳисобига ишлаб чиқариш ўсиши ҳажмини прогноз қилиш усули;
- моделлаштириш;
- индикатив режалаштириш усули. Тўғридан-тўғри ва билвосита ҳисоблаш усуллари қисқа муддатли талабни башорат қилишда энг кўп қўлланилади.

Улар ишлаб чиқариш бирлигини ишлаб чиқариш учун хом ашё, материаллар, ёқилғи ва асбоб-ускуналарни истеъмол қилиш коэффициентларидан кенг фойдаланишга асосланган.

Бевосита ва билвосита ҳисоблаш усули қишлоқ хўжалиги ривожланишини қишлоқ хўжалиги корхоналари, ширкатлар ва фермер хўжаликлари даражасида башорат қилиш учун энг мос келади.

Ушбу усулнинг ночорлиги шундаки, у меҳнатқаш ва бу объект билан ишлаш қўламини чекланган.

Экстраполяция усули келажак ҳозирги куннинг бевосита давоми, деган тахминларга асосланиб, келажак учун башорат қилиш имкониятини беради.

Шу сабабли, ушбу башорат қилиш услубининг моҳияти ўтмишда ва ҳозирда башорат қилинган объектнинг ривожланиш қонуниятларини ўрганиш ва ушбу нақилларни келажакка қўчиришдан иборат.

Экстраполяция усулидан фойдаланиш жуда осон, аммо уни қўллаш жуда чекланган.

Ушбу усул бир хил турдаги буюмлар ёки нарсаларнинг йиғиндисини талаб қилади. Ва ундан ҳар қандай турдаги маҳсулотни прогноз қилишда ҳам фойдаланиш мумкин.

Экстраполяция усулини қўллаш натижалари кенг эмас.

Экстраполяция муайян иқтисодиётнинг ривожланиш йўналиши кескин ўзгариши шароитида салбий натижалар бериши мумкин.

Жуда кенг қўлланиладиган эксперт баҳолаш усулларининг характерли хусусиятлари, биринчидан, ҳар бир босқичда ишнинг энг юқори самарадорлигини таъминлайдиган, экспертизанинг барча босқичларини илмий асосланган ташкил этиш; иккинчидан, экспертизани ташкил этишда ҳам, эксперт ҳулосаларини баҳолашда ва натижаларни расмий равишда қайта ишлашда микродорий усуллардан фойдаланиш.

Қўпинча, ушбу усуллар ижтимоий масалаларни кўриб чиқишда қўлланилади.

Эксперт баҳолари қишлоқ хўжалигида пахта, дон ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосилини прогноз қилишда кенг қўлланилади. Ҳосилдорлик ва ялпи ҳосилини эксперт баҳолаш маҳсулотларни сотиш бўйича шартномалар тузиш ва бозорнинг имкониятларини аниқлаш амалиётида кенг қўлланилади.

Эксперт баҳолашни ташкил этиш ва экспертларнинг талаб шаклларига қараб индивидуал ва жамоавий эксперт баҳолаш усуллари ажратилади.

Норматив усул прогноз ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва бошқарув қарорларини асослаш усулларидан биридир.

Бу нормалар ва стандартлар тизимини аниқлаш ва улардан фойдаланишга асосланган.

Амалда норматив усул бошқа усуллар билан биргаликда ҳам, мустақил равишда ҳам қўлланилади.

Норматив усулнинг муҳим жиҳатларидан бири бу кўрсатма мақсадлари ўрнига стандартлардан кенг фойдаланишидир.

Норматив прогнозлаш усули агросаноат мажмуасининг барча тармоқларида кенг қўлланилади. У маблағларни истёмоқ қилиш ставкаларини (ўғитлар, уруғлар, ёкилги-мойлаш материаллари ва бошқалар) ўз ичига олади.

Норматив усулнинг асосий афзаллиги шундаки, ресурслар ўртасида алоқа ўриналиди, унинг ўсишида ҳам юқори бошқарув органлари, ҳам корхоналар манфаатдор, шунингдек ишлаб чиқаришнинг якуний натижалари, умуман жамият яхшиланишидир. Дастурий мақсадли усули нисбатан яқинда пайдо бўлган ва бозор иқтисодиётига ўтишнинг энг муҳим шакли ҳисобланади.

Ушбу усул кишлоқ хўжалигини ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишда, озуқа, уруғ ва бошқа ресурслар балансини ривожлантиришда доимо қўлланилади.

Норматив усул кишлоқ хўжалигининг ривожланишини фермер хўжаликлари, туман, вилоят ва бошқалар даражасида башорат қилишда жуда фойдалидир.

Бозорга ўтишнинг дастлабки босқичида прогнозлашнинг мақсадга йўналтирилган усули, тадбиркорлик, қонда тарихида, товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ташкил қилишнинг иккинчи вариантига асосланиб шаклланади ва ривожланади.

Биринчи навбатда у маълум турдаги ресурсларга эга бўлиб, мавжуд ҳам ашё турларидан товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришга эътибор беради.

Дастурий мақсадли фаолиятни ташкил этишнинг ушбу варианти ўз ресурсларидан фойда олишдан келиб чиқади.

Тадбиркорлик ва мақсадли дастурни амалга оширишнинг иккинчи варианти шундаки, у бошқа ресурс эгаларидан сотиб олинган ресурслардан фойдаланган ҳолда якуний маҳсулот турини олдиндан белгилалади.

Бирок, дастурий мақсадли тадбирларни ташкил этишнинг ушбу варианти бозор ривожланишининг дастлабки босқичи учун ҳосилдор.

Тадбиркорликнинг янада ривожланган шакли билан дастурий-мақсадли усул пайдо бўлади ва бозор механизми асосида қўлланилади, хусусан, асосий мезон рентабелликнинг старли даражасини таъминлайдиган кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг маълум турига бўлган талабдир.

Ривожланаётган бозор муносабатлари шароитида асосий мезон ва воситалар кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг маълум турига талаб ва тақлифнинг нисбати бўлиб, бозор механизми билан белгиланади.

Агросаноат мажмуасидаги дастурий мақсадли фаолият пировардида ишлаб чиқариш харажатлари ва фойдасини қоплайдиган нархни олишга қаратилган.

Дастурга йўналтирилган усул глобал эмас, балки аниқ мақсадга қаратилган аниқ ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда, озик-овқат муаммосининг бир қисmini қисқа вақт ичида ҳал қилишда энг самарали қўлланилиши мумкин.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида агросаноат мажмуасида башорат қилиш тизими, бизнинг фикримизча, жиддий равишда ўзгартирилиши керак.

Ушбу трансформациянинг моҳияти ер тузиш тизимини қайта қуриш ва шунга мувофиқ равишда ушбу соҳани бошқариш ва башорат қилишдан иборат.

Агросаноат мажмуасининг ривожланишини башорат қилишнинг марказлашган бошқарув тизими республика бўйлаб ягона дастур асосида, ягона кўрсаткичлар ва вақт омили асосида шакллантирилади.

Қўп укладли иқтисодиётни шакллантириш, кенг иқтисодий мустақилликка эга бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг ривожланиши билан ажралиб турадиган ўтиш даври иқтисодиёти шароитида бошқарув тизими бозор муносабатларига нисбатан ўзгариши керак.

Агросаноат мажмуасини ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишнинг энг самарали шакли башорат қилиш (прогноزلар)нинг индикатив шакли бўлиши мумкин.

Бозор муносабатлари тизимида индикатив режалаштиришнинг қиймати, биринчидан, агросаноат мажмуасидаги бозор ҳолати тўғрисида маълумотни шакллантиришда, иккинчидан, давлат дастурларида иштирок этишда, учинчидан, ахборотни кенгайтириш ва инновацион жараёнини ривожлантиришда.

Шу муносабат билан, иқтисодий сиёсат воситаларининг сонига индикатив режалаштириш (прогноزلаштириш)ни киритиш имконияти тўғрисидаги қондан илгари сурди.

Иқтисодиётнинг керакли йўналишда ривожланишига таъсир кўрсатиш учун индикатив режадан фойдаланиш, диссертацияда кўрсатилгандек, қуйидаги ҳусусиятларни назарда тутди:

- иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланиш (соликлар, кредит сиёсати ва бошқалар), уларнинг ўзгариши тўғри прогноزلар билан бирга келадими ёки улар прогнозсиз қўлланилишига қараб, ҳар хил йўллар билан ҳаракат қилиши мумкин.

Иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланишнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳисобга олган прогноزلар иккинчиси билан самарадорлигини ошириш ва шу билан бозор механизми барқарорлигини мустаҳкамлашга ёрдам бериши мумкин:

- индикатив режалаштириш ахборот манбаи ва ҳар хил даражадаги иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғланишини мувофиқлаштиради, бу қарор қабул қилувчиларга иқтисодий ривожланишнинг керакли

стратегияси билан ўзларининг ривожланиш истикболларини баҳолашга ёрдам беради;

- аниқ иктисодий ва прогнозлаш жараёнининг ўзгаришига қараб узлуксизлик.

Шу билан бирга, ҳар бир аниқ ҳолатда, руҳсат этилган тахмин қилинган кўрсаткичлардан четга чиқиш билан, тартибга солинадиган бозор механизмлари тизими орқали иктисодий ривожланишга тегишли таъсирлар кўрсатилади.

Прогнозлаш тизимида ички истеъмол ва республикадан ташқарига экспорт қилиш учун зарур бўлган озиқ-овқат ва хом ашёнинг асосий турларини ишлаб чиқаришни башорат қилиш методологиясини асослаш энг муҳим вазифадир.

Ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичи учун башорат қилишнинг энг заиф бўғини бу башорат қилиш методологияси ва методологиясини илмий асослашдир.

Ушбу мақсадни амалга ошириш самарадорлиги ана шу тушунчаларни тўғри таснифлашга боғлиқ.

Одатда методология назария, саволлар, мазмун ва моҳияти ва унинг функционал вазифалари деб тушунилади.

Дарҳақиқат, биз методология бу усулларнинг йиғиндисидан бошқа нарса эмас, яъни маълум бир маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг келажақдаги параметрларини аниқлашга ҳисса қўшадиган услубий методлар тўпламидан бошқа нарса эмас деб ҳисоблаймиз.

Ушбу иктисодий ҳодисанинг моҳияти, мазмуни ва функцияларини очиб берадиган барча услубий методлар методологиянинг шартлари сифатида киритилиши керак.

Башорат қилиш методологиясини ёдда тутган ҳолда, унинг усуллари у ёки бу томонни ва йиғма методологиянинг функционал таъсирини тавсифловчи кўрсаткичлар тизимини ўз ичига олиши керак.

Башорат қилиш тизимида башорат қилиш даражасининг хусусиятлари ва функцияларига муҳим ўрин берилиши керак.

Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига нисбатан бошқарув даражаси қуйидагича бўлиши мумкин: фермер хўжаликлари, туман, вилоят ва республика.

Бошқарув даражаларининг ушбу таснифи тегишли прогнозлаш функцияларини олдиндан белгилаб беради.

Башорат даражаси тегишли функцияларга эга бўлган вертикал тизим сифатида тушунилади.

Шунга мувофиқ бошқариш ва башорат қилиш даражаси шаклланади.

Ҳозирги вақтда агросаноат мажмуасини туман даражасида прогнозлаш ялпи маҳсулот, экин майдонлари, ялпи маҳсулот таннархи, фойда ва зарарлар бўйича амалга оширилмоқда.

Башорат қилиш тизимидаги муҳим камчилик ҳисоб-китобларга ўзгармас ёндошишдир.

Натижада фермер хўжаликлари агросаноат мажмуасини турли даражаларда ривожланишини прогноз қилиш вариантларини танлаш имкониятидан маҳрум бўлмоқдалар.

Тизим ва прогноз кўрсаткичлари сони асосан бошқариш даражаси билан белгиланади.

Бозор ривожланиши шароитида менежментнинг паст даражаси ҳар йили ўтган ва кейинги йил охирида фермер хўжаликлари даражасида тузиладиган бизнес-режалар деб ҳисобланиши керак.

Бизнес-режанинг вазифаси иктисодиётни ташкил қилишнинг энг фойдали вариантини асослашдир.

Бизнес-режа ҳар йили ўзгариб турадиган иктисодий вазият, талаб ва тақлиф ўзгариши, рақобат ва бошқа ташкилий-иктисодий омилларга қараб ҳар йили қайта кўриб чиқилади ва такомиллаштирилади.

Хўжалик даражасида қуйидаги прогноз кўрсаткичларини киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ✓ ер майдони - жами, шу жумладан суғориладиган ерлар;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турлари бўйича ялпи йиғиш;
- ✓ кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлган ишчилар сони;
- ✓ иктисодиётни энергия билан таъминлаш;
- ✓ жорий нархларда ялпи маҳсулот таннархи;
- ✓ янги иш ўринларини яратиш прогнози.

Туман даражасида башорат қилиш қуйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олади:

- ✓ суғориладиган ер майдони;
- ✓ сув мавжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ меҳнатга лаёқатли ишчилар сони;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ жорий нархларда ялпи маҳсулот таннархи;
- ✓ бозор типидagi корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ фойда ва зарар;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш мақсадлари;
- ✓ янги иш ўринларини яратиш прогнози.

Минтақавий (вилоят) даражада прогноз учун қуйидаги кўрсаткичларни киритиш мақсад мувофиқдир:

- ✓ суғориладиган ер майдони;
- ✓ сув мавжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ меҳнатга лаёқатли ишчилар сони;

- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ ялпи маҳсулот таннархи;
- ✓ молиявий-хўжалик фаолияти натижаси;
- ✓ рентабеллик;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш мақсадлари;
- ✓ бозор типидagi корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ янги иш ўринларини яратиш прогнози.

Республика даражасида прогноз қуйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олиши керак:

- ✓ сугориладиган ер майдони;
- ✓ сув мавжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ экин майдонларининг тузилиши;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ меҳнатга лаёқатли одамлар сони, шу жумладан кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар;
- ✓ ялпи маҳсулот таннархи, шу жумладан давлат секторида;
- ✓ молиявий-хўжалик фаолияти натижаси;
- ✓ рентабеллик;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш мақсадлари;
- ✓ бозор типидagi корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ ташки иктисодий алоқалар прогнози.

Агросаноат мажмуасидаги прогноз келгуси давр учун ишлаб чиқариш, иктисодиёт, ижтимоий соҳа, ижтимоий-иктисодий жараёнларнинг мумкин бўлган ривожланишининг тавсифидир. Агросаноат мажмуасидаги прогнозни умумий ва ўзига хос қисмларга бўлиш мумкин.

Биринчиси, масалан, ижтимоий-иктисодий муносабатларнинг мумкин бўлган ривожланиш прогнозлари, иккинчиси, айрим маҳсулот турлари бўйича мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Уларнинг моҳиятан фарқига қарамай, ҳар хил турдаги прогнозларни ишлаб чиқишда услубий ёндашувлар асосан бир хил.

Прогнозни ишлаб чиқишдан олдин агросаноат мажмуасида иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш қонунарига мувофиқ кишлоқ хўжалиги ва унинг тармоқлари ривожланиш тенденциялари ҳамда уларнинг ривожланишидаги ижтимоий-иктисодий жараёнлар чуқур таҳлил қилиниши керак.

Прогнозлаш тизимидаги принципиал муҳим масала агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг турли хил сценарийлари билан

прогнозни вариантли шакллантириш масаласини шакллантириш бўлиши керак.

Келгусида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш прогнозини муқобил равишда шакллантириш муайян минтақанинг ишлаб чиқариш шароитларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда энг самарали вариантни танлашни таъминлайди.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш прогнозини муқобил равишда шакллантириш кишлоқ хўжалигини прогноз давлари учун самарадорлигини илмий баҳолашни таъминлайди.

Турли хил прогнозлаш ёндашуви капиталнинг юқори интенсивлиги билан ажралиб турадиган лойиҳаларни ишлаб чиқишда аниққисса муҳимдир.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш учун муҳим ер майдонлари ва катта харажатларни талаб қиладиган лойиҳаларда аниққисса жуда муҳимдир, чунки прогнозларда маълумотлар хатоларининг қиймати катта маблағ ва ишчи кучининг йўқолишига олиб келиши мумкин.

Башорат қилишнинг устувор объектлари ер ва сув ресурслари, ишлаб чиқаришнинг техник базаси, ортиқча маҳсулот бозорлари, фойда ёки зарарнинг қўйлаётган миқдори, энг муҳим давлат буюртмаларини бажариш ва истеъмол қилиш бўлиши керак.

Шу билан бирга, агросаноат ишлаб чиқаришининг ички ва ташқи бозорда рақобатбардошлигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Бу қуйидаги шартлар билан амалга оширилади:

1. Давлатнинг ташқи бозорда рақобатбардошлиги ва озиқ-овқат хавфсизлигига эришадиган кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иктисослашуви:

ички истеъмол ва ташқи бозорда ўз ишлаб чиқариш улуши;
жон бошига асосий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш;
ресурс (айниқисса, ер ва сув) салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги (сув, ер бирлиги учун ишлаб чиқариш, ишлаб чиқариш харажатлари ва бошқалар);

ишчи кучининг бандлиги, меҳнат унумдорлиги ва даромад даражаси;
энг катта ишлов бериш даражаси;
саклаш, қайта ишлаш ва сотиш бозорларига этказиш имконияти;
бюджет самарадорлиги.

2. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг жаҳон андозалари:

- ташқи бозорда маҳсулот сотиш - экспорт учун, МДХ давлатларига, Марказий Осиё давлатларига;
- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турлари бўйича келажак учун жаҳон бозоридаги вазият;
- ассортиментда ва сифатли маҳсулотларни импорт қилиш ва экспорт қилиш;
- тармоқлараро алоқаларни баҳолаш.

3. Амалий ишлаб чиқариш технологиялари ва халқаро даражадаги таққослаш:

- фойдаланилаётган ер ва сув ресурсларининг улуши ва сифати, қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги;
- муқобил қишлоқ хўжалиги экинлари, шу жумладан жаҳон нархларида самарадорлигини қиёсий таҳлил қилиш;

4. Бозор мавқеини ва унинг инфратузилмасини баҳолаш:

- сақлаш ва қайта ишлаш шартлари;
- экспорт инфратузилмаси;
- бозор, ташқи бозор билан алоқа шакллари ва тизимлари тўғрисида маълумот;
- транспорт;
- рақобатбардошлик шартлари.

Шундай қилиб, аграр соҳани ривожлантириш истикболларининг асосий масалалари, ишлаб чиқариш ҳажми ва тузилишини, унинг ихтисослашувини белгилаб, давлат томонидан тартибга солиш механизмлари билан, шунингдек республика ҳудудларининг агроресурслари ва ишлаб чиқариш-иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги билан ҳамбарчас боғлиқдир.

II боб. Тараккий этган мамлакатлардаги тажрибаларидан фойдаланиб Ўзбекистонда рақобатбардошликни ошириш амалиётини такомиллаштириш учун қўллаш имкониятлари

2.1. Иқтиросдан кейинги ривожланиш шароитида минтакаларнинг ташқи иқтисодий алоқаларини шакллантириш бўйича хорижий мамлакатларнинг тажрибаси

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси кўрсатиб турибдики, мамлакатларнинг рақобатбардошлиги мезонлари тизимнинг макро ва микроиқтисодий ривожланиш даражалари бўйича шаклланади. Агар биринчи ҳолда бу мамлакат макроиқтисодий муҳитига, унинг технологик ва институционал ривожланишига тааллуқли бўлса, у ҳолда микроиқтисодий ёндашув позициясидан миллий компаниялар фаолияти ва стратегиялари ҳамда миллий ишбилармонлик муҳитининг сифати баҳоланади. Дунёда либераллаштириш ва технологик ўзгаришларнинг муҳим натижаси технология ва капиталнинг мисли қўрилмаган юқори ҳаракатчанлиги бўлди. Бу давлатларнинг миллий чегараларидан катъи назар, иқтисодий фаолиятни янада оқилона ташкил этишга имкон беради, ишлаб чиқаришни бир неча давлатлар ўртасида тақсимлаш ва илғари бир жойда тўпланган ишлаб чиқариш функциялари ва жараёнларини тақсимлаш, уларни ҳисобга олган ҳолда уларни узоқ жойларда амалга ошириш имконини беради. Ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ташкил этилишидаги баъзи ўзгаришлар корхоналарни яқин шартномавий муносабатларга ундайдиган бозор омиллари таъсирида рўй беради, бошқалари иерархик характерга эга бўлиб, корпорациялар ўзларининг бевосита назорати остида ишлаб чиқариш ва савдо билан шугулланиш учун мўлжалланган филиалларни яратадилар.

Глобаллашув потенциал фойдаларни максимал даражада оширадиган ва юзага келадиган хатарларни минималлаштирадиган бундай иқтисодий сиёсатни республика даражасида ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарурлигини келтириб чиқарди. Бунинг учун мамлакат қуйидагиларга қодир бўлиши керак:

- халқаро савдода муваффақиятли рақобатлашиш ва чет эл капиталини жалб қилиш;
- халқаро муҳитдаги ўзгаришларга тез ва етарлича жавоб бериш, чунки макроиқтисодий ва таркибий мувозанати бузилган давлат ички ва хорижий инвесторларнинг ишончини йўқотиши мумкин, бу еса капиталнинг тез чиқиб кетишига олиб келади ва мамлакат иқтисодиётини мувозанатдан чиқаради;
- ЖСТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг тегишли органлари ва механизмларида ўз ҳуқуқларини фаол равишда ҳимоя қилиш.

Мамлакатнинг ҳалқаро меҳнат тақсимоотидаги иштирокидаги асосий афзалликларни ушбу жараёнда қатнашган бошқа мамлакатларга қараганда илгари бўлган мамлакатлар ҳисобга олади. Қолган аксарият давлатлар мавжуд ва ўзгарувчан ҳалқаро муносабатларнинг оқибатларига доимо дуч келаётган ҳолда, жаҳон иқтисодий муносабатларида ўз ўрнини топиш учун фаол чоралар кўришлари керак. Дастлабки босқичларда ҳалқаро меҳнат тақсимооти тизимида қатнашишдан мамлакатнинг фойдалари фақат бутун мамлакат ёки унинг алоҳида минтақаларининг киёсий устунликларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ эди. Тортилиш маркази аста-секин ташқи иқтисодий алоқалар мамлакат учун очиладиган янги имкониятларга, шу жумладан ҳалқаро ихтисослашув натижасида ишчи кучи харажатларини тежашга йўналтирилади, кейинчалик асосий эътибор мамлакатда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш омилларидан оқилона фойдаланишга, тайёр маҳсулотларнинг ташқи бозорларини кенгайтиришга, капитални экспорт қилишга қаратилади. Кўпгина ривожланган мамлакатларнинг ташқи иқтисодий стратегиясида жаҳон иқтисодиётининг табақаланиши чуқурлашиши ва миллий иқтисодиётларнинг иқтисодий ва сиёсий ривожланиш даражаларидаги тафовутнинг ўсиши шароитида саноат мамлакатларига тобора кучайиб бораётган эркин савдо ғояси бошланиши бу ҳақиқатни тушунтиради. Уларнинг иқтисодий ва сиёсий позициялари, тарихий сабабларга кўра жаҳон иқтисодий алоқаларига бошқаларникидан кечроқ қўшилган мамлакатларда бутунлай бошқача вазият вужудга келди ва бу уларнинг қарамлик ҳолатига олиб келди. Ушбу мамлакатларда ташқи иқтисодий стратегияларни ишлаб чиқишда улар протекционизм ва маълум маънода иқтисодий миллатчилик позицияларидан келиб чиқди. Бироқ, жаҳон бозорида рақобатнинг кучайиши билан кўплаб иқтисодий ривожланган давлатлар, айниқса глобал молиявий-иқтисодий инқироз шароитида, ташқи иқтисодий стратегиясини ишлаб чиқишда протекционизмнинг айрим элементларидан фойдаланишга мажбур бўлдилар. Мамлакатнинг ташқи иқтисодий стратегиясининг муҳим асосларини танлаш мамлакатнинг иқтисодий ва табиий салоҳиятига боғлиқ: агар мамлакат ҳалқаро меҳнат тақсимооти тизимига нисбатан осон қўшилишни кутаётган бўлса, унда асосий эътибор эркин савдо тамойилларига қаратилади. Акс ҳолда, мамлакат протекционизм элементларига риоя қилган ҳолда ўз иқтисодиётини ташқи таъсирлардан ҳимоя қилишга интилади. Аксарият ривожланган мамлакатларнинг ташқи иқтисодий стратегиясини амалга оширишда эркин савдо тамойилларини ёйиш бўйича фаол ҳаракатларига қарамай, сўнгги ўн йилликларда белгиланган давлатларнинг ташқи иқтисодий соҳага таъсири янги йўللار билан сезиларли даражада ошди. Бу кўп жиҳатдан ўзларининг иқтисодий комплексини ривожлантириш бўйича қўрилган чоралар ташқи иқтисодий соҳада акс этганлиги билан боғлиқ. Мамлакатлар ўртасида ташқи иқтисодий алоқаларнинг фаоллашиши, ҳаётнинг турли соҳаларида ҳар

томонлама ҳамкорлиқни ривожлантириш давлатнинг ички манфаатлари билан шерик мамлакатлар манфаатлари оқилона бирлашишини тақозо этди. Буларнинг барчаси нафақат алоҳида тармоқлар ва минтақалар, балки бутун миллий иқтисодиёт самарадорлиги мезонларини аниқлашга ёндашувларни ўзгартириши мумкин эмас эди.

Алоҳида мамлакат ички иқтисодий сиёсатининг бошқа мамлакатлар иқтисодиёти учун мумкин бўлган оқибатларини ҳисобга олишни талаб қилади. Миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлигини англаш, бу давлатнинг ташқи иқтисодий сиёсатида таъсири аллақачон қайд этилганлиги дунёнинг етакчи мамлакатларининг мувофиқлаштирилган ташқи иқтисодий сиёсатини келтириб чиқаради, деб тахмин қилиш мантиқан тўғри бўлар эди. Ўтган асрнинг иккинчи ярмида шаклланган ушбу тенденция ҳозирги кунга қадар амал қилмоқда, бунинг аниқ тасдиғи етакчи интеграция бирлашмаларининг муваффақиятли фаолиятидир. Шу билан бирга, ушбу ҳолатдаги изчиллик турли мамлакатларнинг ташқи иқтисодий стратегияларининг бир хиллигини англамайди. Мамлакатларнинг ташқи иқтисодий сиёсати шакллари ва усулларининг хилма-хиллиги, бизнинг фикримизча, қуйидаги омиллар билан изоҳланади.

Биринчидан, замонавий шароитларда маълум бир мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрнини белгилайдиган кўрсаткичларни аниқлашга ёндашувлар ўзгарди. Узок вақт давомида ҳалқаро меҳнат тақсимооти тизимида мамлакатнинг етакчи мавқеини миллий иқтисодиётнинг тўғри танланган ихтисослашуви таъминлаши мумкин, деб ҳисоблар едилар. Асосий эътибор мамлакатга маълум бир товар ёки хизматнинг ишлаб чиқариш харажатларини нисбатан паст бўлишини таъминлайдиган киёсий афзалликларни аниқлаш ва сақлашга қаратилди. Глобаллашув шароитида, фан ва техника ютуқларини оммавий ишлаб чиқаришда фаол татбиқ этиш, нарх омили миллий иқтисодиётнинг рақобатбардорлигини белгилайдиган ягона омил эмас. Шу муносабат билан, ўзгарган шароитларда ташқи иқтисодий стратегияни такомиллаштириш билан бирга, мамлакатлар ижтимоий-маданий, бошқарув, маъмурий ва бошқа омилларга кўпроқ эътибор беришни бошладилар. Фақатгина битта мамлакатга хос бўлган ва бошқалар учун характерли бўлмаган омилларни ҳисобга олиш зарурати жаҳон амалиёти иқтисодий ривожланиш моделларини автоматик равишда бир мамлакатдан иккинчисига ўтказишнинг номувофиқлигини аниқ кўрсатиб берганлиги сабабли юзага келди. Замонавий шароитда на табиий ва меҳнат ресурслари энди ташқи иқтисодий сиёсатни олиб боришда ҳал қилувчи омил бўлиб қолмайди. Япония ва Жануби-Шарқий Осиё давлатларининг ютуқлари мамлакатнинг ҳеч қандай табиий ресурсларга эга бўлмасдан жаҳон иқтисодиётида муносиб ўрин эгаллаши мумкинлигини аниқ кўрсатиб турибди. Мамлакатнинг меҳнат ресурслари билан таъминланиши мамлакатнинг ҳалқаро меҳнат тизимидаги ўрнини белгилашга таъсир қилувчи омил сифатида қуйидагиларни таъкидлаш

мумкин. Замонавий шароитда ташқи иқтисодий стратегиянинг шакллари бу каби меҳнат ресурслари билан эмас, балки янгиликка мойил бўлган малакали кадрларнинг мавжудлиги билан белгиланади.

Дарҳақиқат, ривожланиш йўналишлари илмий-техник тараққиёт билан белгиланадиган мамлакатни жаҳон иқтисодиётида муносиб ўрин билан таъминлашга қаратилган ташқи иқтисодий стратегия ўз ишчи кучининг паст сифати шароитида муваффақиятли бўлишини кутиш жуда қийин.

Миллий иқтисодиётнинг ички бозори аъъанавий равишда ташқи иқтисодий сиёсатнинг хилма-хиллигини белгилловчи омиллар қаторига киради. Ички бозорнинг имкониятлари канчалик юқори бўлса, юқори рентабелликни таъминлайдиган стандартлаштирилган маҳсулотларни оммавий ишлаб чиқаришни кенгайтириш шунча истикболли бўлади. Замонавий шароитда, бизнинг фикримизча, ҳал қилувчи омил ички бозорнинг имкониятлари эмас, балки унинг тузилиши, жаҳон бозори талабларига мувофиқлиги ҳисобланади. Ички бозорнинг замонавий таркиби маҳсулотларини шерик мамлакатларнинг барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлайдиган, яъни уларнинг қарамлигини оширадиган тармоқларни ўз ичига олиши керак.

Ғарбий Европа мамлакатларининг тажрибасини кўриб чиқиш учун Германия ва Францияга мурожаат қилайлик, чунки биринчи ҳолда биз чуқур ижтимоий ўзгаришларни бошдан кечирган мамлакат ҳақида, иккинчидан - аниқ иқтисодиёти билан ажралиб турадиган, бир вақтнинг ўзида бозор иқтисодиётига эга бўлган ривожланган давлатлардан бири бўлган социалистик аъъаналарга эга мамлакат қуриб чиқамиз. Иккинчи Жаҳон Урушидан кейинги барча даврда ГФР ташқи иқтисодий сиёсати немис саноатининг позициялари аъъанавий равишда қучли бўлган жойларда халқаро меҳнат тақимоти тизимида мамлакатнинг мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган алоҳида мўътадиллик ва чеклов билан ажралиб турарди.

Хукумат аралашуви кўлами бошқа мамлакатларга қараганда камроқ, чунки шахснинг машаққатли, ҳалол, интизомли меҳнатига асосланган хусусий сектор ўзини ўзи бошқариши бошқа ривожланган мамлакатларга қараганда ҳар доим юқори бўлган. Хорижий инвестицияларнинг нисбатан паст даражаси (жами инвестицияларнинг 10 фоизидан камроғ) маълум даражада миллий иқтисодиётнинг ташқи молиявий манбаларга боғлиқлигини паст даражада кўрсатади.

Германия иқтисодиёти жаҳон иқтисодиётига юқори даражадаги интеграция билан ажралиб туради. Экспорт ҳажми бўйича мамлакат Европада биринчи ўринни эгаллайди. Худди шу кўрсаткичлар импорт учун одатий ҳисобланади. Германия Федератив Республикасининг ташқи иқтисодий сиёсати эҳтиёткорлик, ўйчанлик, босиқлик билан ажралиб туради ва халқаро меҳнат тақимоти тизимида мамлакат учун юқори

иқтисослашган, юқори сифатли машинасозлик, кимё ва бошқа саноат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи сифатида ўз ўрнини сақлаб қолишга қаратилган.

Франция Ғарбий Европанинг ривожланган, доимий равишда ижтимоий йўналтирилган иқтисодиётни намоён этидиган мамлакатларидан биридир. Франциянинг ташқи иқтисодий сиёсати, унинг иқтисодий моделининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ҳар доим юқори даражадаги протекционизм билан ажралиб турарди. Европа Иттифоқи доирасидаги интеграция жараёнларининг ривожланиши билан вазият аста-секин ўзгаришни бошлади. Протекционизм аста-секин экспортга йўналтирилганлиги билан тўлдирила бошлади. Бундай шароитда асосий эътибор мамлакатни жаҳон бозорларига кириб боришини таъминлайдиган истикболли экспорт тармоқларини аниқлашга қаратилди. Мамлакатда йирик тармоқ тақикот марказлари ташкил этилади ва истикболли тармоқлардаги хусусий компаниялар давлат томонидан катта молиявий кўмак олди. Ушбу кенг кўламли экспортни ривожлантиришга йўналтирилган натижалар бир хил эмас. Баъзи ҳолларда (темир йўл транспорти, ядро реакторлари, аэрокосмик дастурлар) давлат ташқи иқтисодий стратегияни амалга оширишда ишонил мумкин бўлган ишлаб чиқариш қувватларини яратишга муваффақ бўлди, бошқаларда давлат харажатлари қўтилган натижаларни бермади.

Энг узок вақт давомида Франция мавжуд иқтисодий тузилмаларни, ижтимоий таъминотнинг эришилган даражасини сақлаб қолиш учун ҳукумат чораларидан фойдаланишга ҳаракат қилди ва ташқи иқтисодий тартибга солиш асосан импортнинг умумий ҳажмини камайтиришга қисқартирилди. XX асрнинг охирида ташқи иқтисодий сиёсат натижалари ва сарфланган ресурслар ўртасидаги зиддият аниқ намоён бўлди. Франциянинг ташқи иқтисодий сиёсатини олиб бориш тажрибаси ва ундан Ўзбекистон Республикаси фойдаланиши мумкин, таркибий ўзгаришларни амалга оширишда истикболли тармоқларни ривожлантириш бошқаларга зарар етказмаслиги керак деган фикрни тасдиқлайди.

Япония замонавий иқтисодий дунёда жуда катта мавқега эга. Европа цивилизацияси билан ирсий алоқага эга бўлмаган бошқа бiron бир мамлакат жаҳон иқтисодиётининг етакчиси бўлган ривожланган саноат қудратлари орасида тенг ҳуқуқли шерик сифатида киришга муваффақ бўлмади. Урушдан кейинги даврдан то ҳозирги кунгача Япониянинг ташқи иқтисодий сиёсати бир неча бор зарур тузатишлардан ўтди. Дастлабки босқичда мамлакат "миллий протекционизм"га риоя қилди, бу ички бозорни ўз ишлаб чиқарувчиларининг ривожланишини таъминлаш учун зарур даражада химоя қилишни аниқлатади. Шу билан бирга, уларнинг рақобатбардорлиги муаммосига катта эътибор берилди. Урушдан кейинги ривожланиш орқали Япония мамлакатнинг халқаро иқтисослашуви ҳар доим ҳам мавжуд ишлаб чиқариш омиллари билан белгиланмаслигини

исботлади. Япония ўзининг ташқи иқтисодий сиёсатини амалга оширишни миллий иқтисодий тузилмасини мунтазам ва изчил ўзгартириш билан бирга олиб борди.

Шундай қилиб, дастлаб японлар ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш масаласини ҳал қилишди, бу эса арзон маҳсулотлар бозорини егаллашга имкон берди. Кейинчалик, 70-йилларнинг бошларида маҳсулотлар сифатини ошириш вазифаси долзарб бўлиб қолди, экспорт таркиби ривожланган мамлакатларда истеъмолчилар талабларига мослаша бошлади. Кейинчалик, энергия ва материал сарфини камайтиришга эътибор қаратилди. Энди Япон ишлаб чиқарувчилари харидорларнинг энг юқори талабларини қондирадиган оригинал, янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш муаммосини ҳал қилишмоқда. Япониянинг замонавий иқтисодиётини шакллантиришда давлатнинг ролини таъкидлаб, унинг мамлакат олдига бир вақтлар олдига қўйилган вазифаларга қараб ўзгарганлигини таъкидлаш мумкин. "Миллий протекционизм"нинг дастлабки босқичларида давлат ички бозорни шакллантиришда катта рол ўйнади. Тадбиркорлар ташқи рақобатчилардан яхши ҳимояланган, ички рақобат рағбатлантирилган. Айнан давлат илғор технологияларнинг кириб келишини, танланишини ва узатилишини таъминлади. Япония компанияларининг позициялари мустаҳкамланиб борган сари уларнинг мустақил фаолият доираси кенгайиб борди. Энди давлатнинг савъ-ҳаракатлари янги саноатни ривожлантиришга Шунингдеккайта қуриш ёки модернизацияга муҳтож корхоналарга ёрдам кўрсатишга қаратилган эди.

XX асрнинг иккинчи ярмида Хитойнинг сиёсати эътиборга лойиқдир. Ушбу сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамияти учун очиклик шароитида миллий устуворликларни ҳисобга олади ва маълум бир мустақилликни таъминлайди. Бошқача қилиб айтганда, "... ошқоралик сиёсати, ўзига қарам бўлишга бўйсунадиган очиклик сиёсатини назарда тутди ва ўзига боғлиқлик, иқтисодий очик бўлса, ўзига боғлиқликни англатади" (62, 36-бет).

XXР ташқи иқтисодий сиёсатининг ўзига хос хусусияти мамлакатнинг ташқи иқтисодий очиклиги концепциясини шакллантирган давлатнинг ҳал қилувчи ролidir.

XX асрнинг охирида Хитойнинг иқтисодий очиклик модели импорт ўринини босиш ва экспортга йўналтирилганлик комбинациясини, ташқи бозорларни диверсификация қилиш стратегиясини, тайёр саноат маҳсулотларига экспорт турини кенгайтиришни, меҳнатни, капитални, билим талаб қиладиган ишлаб чиқаришга босқичма-босқич ўтишни ўз зиммасига олди. Ташқи иқтисодий сиёсатни амалга ошириш жараёнида Хитой раҳбариятининг унинг таркибий қисмларига муносабати ўзгарган. Экспорт миллий иқтисодиётни ривожлантириш манбаи сифатида кўрила бошланди. Шу билан бирга, чет эл капитали иштирок этган бир нечта компаниялар ташқи ва ташқи эксплуатацияга эга бўлиб, ҳам импорт, ҳам

экспорт операцияларини назарда тутди, мамлакатнинг жанубидаги махсус иқтисодий зоналарда жойлашган корхоналар фақат экспорт учун ишлайди. Хитойда юқори технологияли саноатни ривожлантириш учун махсус зоналар яратилди. Ушбу зоналарда Фан ва технологиялар вазирлиги ва минтакавий ҳокимият биргаликда ушбу зоналарда кластерлар яратиш ва ривожлантириш билан шуғулланади. 2002 йилга келиб, Хитойда 53 та махсус зоналар мавжуд бўлиб, уларнинг таркибида 3,49 миллион ишчига эга 28,388 та фирма ва 1 триллион долларлик сотувлар мавжуд эди. Хитойда кластерларни яратиш ва ривожлантириш жараёни уч даражадаги бошқарувни ўз ичига олади: марказий ҳукумат, муниципалитетлар ҳукумати ва ривожланган зоналар. Марказий ҳукумат томонидан тасдиқланган ҳолда, муниципалитет ҳукумати ўз ҳудудда юқори технологияли саноатни ривожлантириш зонасини яратиши мумкин. Марказий ҳукумат, Шунингдеккалоҳида имтиёзли тадбирларга лойиқ фирмаларни танлайди. 1985 йилда, биринчи махсус юқори технологик зона - Шенчжендаги юқори технологик саноат парки яратилди. 1988 йилда Пекин саноат зонаси ташкил этилди. 1991 йилга келиб, Торч Програм инкубаторини ривожлантириш дастури 26 та шундай зонани яратди. 2002 йилда, Хитой Сингапур билан тўрт йўналишда - ахборот технологиялари, микроэлектроника, янги материаллар ва биологик фанлар (биология, биокимё, иммунология, генетика, физиология, экология ва бошқалар) бўйича ҳамкорликни кучайтириш бўйича шартнома имзолади.

Хитой ўзининг ташқи иқтисодий стратегиясини шакллантирган ҳолда, давлатнинг етакчи ролига таяниб, бозор механизмларини давлатнинг иқтисодиётга аралашуви билан оқилона бирлаштириб, ўз иқтисодиётини ташқи дунёга "очиқ" бериб, тезда жаҳон савдоси етакчиларидан бирига айланди. Турли мамлакатлар томонидан ташқи иқтисодий сиёсатни амалга оширишнинг кўриб чиқилган тажрибаси шуни аниқ кўрсатадики, дунё микёсида муваффақиятга еришиш учун давлатлар нафақат мавжуд меҳнат тақсмоти тизимидаги ўз ўрнидан, балки жамиятнинг ички ресурслари, анъаналари ва менталитетидан ҳам фойдаланган. Уларнинг барчаси ички ва ташқи иқтисодий сиёсатни миллий хусусиятларга мос келтиришга, аҳоли манфаатларини умуман давлат сиёсати билан бирлаштиришга имкон беради.

Жаҳон тажрибаси кўрсатиб турибдики, минтакавий ривожланишни тартибга солишнинг самарали институционал механизмлари улар:

- минтакавий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Улар минтакаларнинг кескин иқтисодий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилишга, масалан, дарё водийсини ривожлантиришни бошқаришга қаратилган. Теннесси (АҚШ), Рур вилояти (Германия), "Сибир" ривожланиш дастури (Россия) ва бошқалар);

- махсус иктисодий зоналар. Табиий-иктисодий салоҳиятидан ва рақобатдош устуликларидан самарали фойдаланиш асосида минтакани жадал ривожлантириш учун махсус режимларни яратиш. Бунга қуйидагилар қиради: эркин иктисодий зоналар, масалан Шенчжен, Чжухай (Хитой). Находка, Калининград (Россия), "Навоий" ЭИИЗ (Ўзбекистон) ва бошқалар; бизнес зоналари, масалан, АҚШда 1500 дан ортиқ зоналар, Буюк Британияда 27 дан ортиқ зоналар, оффшор зоналар (Кипр, Кайман ороллари ва бошқалар) мавжуд; соя инновацион зоналари, масалан, Силикон водийси (АҚШ), Бангалор (Ҳиндистон), Тсукуба технополис (Япония) ва бошқалар;
- минтакаларни ривожлантиришнинг кластер механизми. Масалан, Германияда 1995 йилдан бери Био Регио биотехнологик кластерларини яратиш дастури мавжуд. Буюк Британияда ҳукумат Эдинбург, Оксфорд ва Жануби-Шарқий Англия атрофларини биотехника фирмаларининг асосий жойлари сифатида аниқлади. Норвегияда ҳукумат денгиз соҳасидаги фирмалар ўртасидаги ҳамкорликни рағбатлантирмоқда. Финляндияда 1995 йилда Авантаге Финланд - Финниш Индустрис Футуре номи билан кенг қўламли тадқиқотлар бошланди, унда ривожланиш тенденциялари аниқланди ва потенциал кластерларнинг рақобатбардорлиги истиқболлари баҳоланди. Финляндия иктисодиётини ўрганиш институти (ЕТИА) тўққиз асосий кластерни аниқлади: ахборот ва телекоммуникация, металлургия, энергетика, бизнес хизматлари, соғлиқни сақлаш, муҳандислик, озиқ-овқат ва қурилиш. Билимларни тарқатишда ушбу кластерлардаги фирмаларнинг яқин ўзаро алоқаси уларга асосий рақобатчиларига нисбатан рақобатбардор устуликларни тақдим этди (Финляндия ҳам тадқиқот, ҳам технологик ҳамкорлик нуктаи назаридан етакчи ўринни эгаллайди);
- экспорт қилувчиларни, кичик бизнесни ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи институтларни шакллантириш. Бу кичик бизнес вакиллари, масалан, экспорт қилувчилар уюшмаси (Малайзия, Таиланд ва бошқалар), ташки савдо уюшмалари (Туркия), ихтисослашган ташки савдо компанияси "Ўзтадбиркорхепорт" (Ўзбекистон) ва бошқалар учун жаҳон бозорларига кириш ва ишлаш учун шароит яратишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, юқорида айтиб ўтилганларнинг барчасидан қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- давлатнинг ташки иктисодий сиёсати деғанда ташки иктисодий алоқаларнинг барча турларини тартибга солиш ва уларни амалга ошириш режимини белгилашга қаратилган тадбирлар мажмуи тушунилади. Замонавий шароитда ташки иктисодий алоқаларни давлат томонидан тартибга солишнинг долзарблиги жаҳон молиявий-иктисодий Инқирози муносабати билан ортиб бормоқда;

- мамлакатларнинг тобора ортиб бораётган ўзаро боғлиқлиги, Шунингдек давлатнинг иктисодий функцияларини такомиллаштириш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда, мамлакатларнинг ташки иктисодий стратегиясининг турли йўналишларини белгилайди;
- иктисодиётни таркибий қайта қуриш иктисодий ривожланиш даражаси ва халқаро меҳнат тақсироти тизимидаги ўрнидан қайта назар, барча мамлакатлар томонидан амалга оширилади. Таркибий қайта қуриш - бу иктисодиётнинг ички ва ташки соҳаларининг ўзаро таъсирининг табиий натижасидир, бу жаҳон бозорида ўз мавқеини мустаҳкамлашга интилишдан келиб чиқади;
- давлатнинг ташки иктисодий стратегиясига маълум таъсир жамиятда иктисодий ривожланишни рағбатлантирувчи кадрларнинг мавжудлигини белгилайдиган тарихий анъаналар ва менталитет каби кам ўрганилган омиллар таъсирида бўлади;
- иктисодий ўсиш учун шарт-шароитларни таъминлашга интилаётган миллий иктисодиётлар ташки иктисодий алоқаларнинг мавжуд шароитларига энг мақбул моделларини танлайдилар - экспорт ва импорт ўрини босишга йўналтирилган модел. Иктисодий ривожланиш моделларининг ушбу концепциялари сезиларли фарқларга қарамай, бир нарсаларга ўхшашдир - мавжуд тизимни ўзгартиришни мақсад қилган, молиявий манбаларнинг ташки манбаларига таянадиган, таркибий қайта қуриш олиб борадиган ва ички ва ташки иктисодий ривожланишнинг устувор йўналишларини белгилайдиган иктисодиёт. Япония ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари тажрибаси Ўзбекистон учун фойдалидир, улар изчил давлат сиёсати билан мамлакат жаҳон миқёсида ўзининг муносиб ўрини эгаллашини исботлади.

Биринчи боб бўйича хулосалар:

- рақобатбардорлик - бу бозор муносабатларидаги асосий иктисодий тоифалардан бири бўлиб, у маҳсулот, корхона, саноат, минтака, мамлакат даражаларида шаклланади ва умуман, бошқа андозалар билан рақобатга қарши туриш қобилиятини ифода этади;
- аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қамраб оладиган иктисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида рўй бераётган инвестициялар учун минтакаларнинг тобора кучайиб бораётган рақобати минтакавий рақобатдорликнинг моҳияти ва иктисодий мазмунини очиб беришга талабларни кучайтиради;
- Ўзбекистонда иктисодиётнинг барқарор ўсиши ва ташки савдо кўрсаткичлари ҳам ашё қазиб олишни қўлайиши каби экстенсив омиллар туфайли эмас, аксарият ҳолларда бизнесни ривожлантириш ва инвестицияларни жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш, солиқ юқини камайтириш, давлат активларини хусусийлаштириш, узок

муддатли инвестицияларни рағбатлантириш ҳисобига таъминланадиган лойиҳалар:

- глобаллашув - бу замонавий дунё жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучи ва ҳар қандай мураккаб ҳодиса сингари нафакат янги имкониятлар беради, балки янги хатарларни келтириб чиқаради. Ўзбекистон бозор иқтисодиётини янги ривожлана бошлаган мамлакат бўлиб, рақобатбардош миллий иқтисодиётни шакллантириб, унга самарали мослашиши керак.

2.2. Хорижий мамлакатларда минтакаларни комплекс ривожланишини тартибга солишнинг шакл ва усуллари

Дунёнинг кўпгина мамлакатларида минтакаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш миллий дастурини амалга оширишда, муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳудудларни ривожлантириш шароитларини бир-бирига яқинлаштириш, табиий-иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва янги тузилган туманларга хорижий сармояларни жалб қилиш ва ҳудуд иқтисодиётини комплекс ривожлантириш учун иқтисодий рағбатлантиришнинг турли шакл ва усулларида фойдаланилади.

Барча ривожланган, шу билан бирга ривожланаётган мамлакатларда ҳам умумминтакавий муаммолар мавжуд бўлиб, бу мамлакатларнинг иқтисодиёти етарлича ривожланган ва ижтимоий-иқтисодий жумладан, минтакавий ўзгаришларнинг динамикасини сақлаб қолади, нуктаи назардан ҳам. Бу биринчи навбатда, Хитой, Бразилия, Мексика каби мамлакатлардир. Ушбу мамлакатларнинг минтакалари халқаро иқтисодий маконга фаол жалб қилиш (Хитойнинг эркин иқтисодий зоналари), янги минтакаларни иқтисодий ўзлаштириш (Бразилия), транспорт ва энергетик қурилиш (Бразилия, Хитой), минтакалараро интеграцияни рағбатлантириш, саноатни (айниқса, кичик корхоналарни) қишлоқ жойларда жойлаштириш ва ривожлантириш борасидаги эришган ютуқлари тадқиқот учун муҳим аҳамиятга эга.

Минтакавий ривожланиш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганишнинг асосий вазифаси, мамлакатдаги у ёки бу минтакавий муаммоларни яхшироқ тушунишдагина эмас, балки уларни ҳал қилиш усулларини ўрганишдир.

Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган Минтакавий хартия (1988 йил) ва бошқа катор ҳужжатлар шундан далолат берадики, мазкур интеграциявий блок доирасида минтакалараро муносабатларнинг янги моделини шаклланиши юз бермоқда. Бу берилган соҳада миллий қонун меъёрларининг яқинлашуви ва тегишли институтларнинг аста-секин ривожланишида ўз ифодасини топади. Маастрихт шартномасига субсидиялар тамойилининг киритилиши, қарорлар қабул қилишдаги субдавлат даражасининг тобора ўсиб бораётган аҳамиятини тан олинишига ёрдам беради. Янги маслаҳат идораси - минтакалар Қўмитасининг ташкил этилиши ҳамда минтакаларнинг Европа Иттифоқи сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдаги мустақиллиги, Европа Иттифоқининг минтакавий ҳокимиятлар билан тўғридан-тўғри мулоқот қилиши, тобора ривожланиб бораётган минтакавий ҳамкорлик ҳам шундан далолат беради.

Европа Иттифоқининг минтакавий сиёсатини амалга ошириш учун таркибий жамғармалар ва Европа инвестиция банки ресурсларининг тўртдан бир қисми ажратилади ва у қуйидаги устуворликка асосланади:

колок туманларни ривожлантиришни рағбатлантириш, саноат колокдигини бошидан кечираётган минтакаларга ёрдам бериш, тургун ишсизликка қарши курашиш, ёшлар учун янги иш жойларини яратиш, аграр туман хўжаликлари ривожланишини жадаллаштириш ва таркибий қайта куриш.

Италиянинг жанубида инфратузилмавий ва бошқа лойиҳаларни амалга ошириш бўйича объектларга табақалаштирилган давлат ёрдамини кўрсатувчи махсус жамғарма фаолият юритади («Жануб кассаси»).

Болгарияда мақсадли давлат дастури, алоҳида туманларнинг жадал ривожланишини таъминлаш бўйича махсус жамғармалар тузилган. Унинг маблағлари мамлакат иқтисодиётидаги сармоя киритмаларнинг тахминан 1,5 фоизини ташкил қилади.

Венгрияда ҳудудларни мажмуали ривожлантиришнинг марказий жамғармаси фаолият юритади, у қуйидаги учта мақсадли жамғармалардан иборат:

- саноатни маҳаллийлаштириш жамғармаси, шаҳарнинг ривожланиш режасига мос келмайдиган, оғир меҳнатга асосланган корхоналарни пойтахтдан ташқарига чиқаришни таъминлайди;
- колок ҳудудларни ривожлантириш жамғармаси, алоҳида ажратилган ҳудудлар иқтисодиётини кўтариш, яъни ижтимоий-иқтисодий ва экологик танг аҳволдаги минтакаларда саноатни ривожлантириш суръатларини жадаллаштиришга қўмаклашади;

саноат тармоғининг таркибий ўзгаришига йўналтирилган ва бандликни таъминлаш муаммолари билан шуғулланувчи жамғарма.

Давлат бюджетидан ажратиладиган жамғарма маблағлари мамлакат сармоя киритмаларнинг 0,5-1,0 фоизини ташкил этади. Ҳудудий ривожланиш марказий жамғармасининг маблағларини тақсимлаш тамойиллари, ҳудудий ривожланишнинг давлат концепциялари билан бирга 15 йилга белгиланади.

Бозор иқтисодиёти ривожланган кўпгина мамлакатларда минтакавий сиёсат нисбатан бир хилдир. Ушбу мамлакатларнинг минтакавий сиёсатида умумий белгилар бўйича ҳудудий бошқарувнинг тўртта йўналишини бир-биридан ажратиш мумкин. Биз Ўзбекистон шароитига тўғри келадиган учта йўналишни кўриб чиқамиз, уларнинг барчаси сармояларнинг ҳудудлар бўйича муайян қайта тақсимланишини таъминлайди.

Биринчи йўналишга, саноати ривожланмаган ҳудудларга инфратузилмавий хизмат кўрсатиш ва уларнинг бошқа ҳудудлар билан алоқаларини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар киради. Бу тадбирлар асосан қишлоқларда ва аҳолиси кам туманларда кенг қўлланилади. Ушбу тадбирларнинг амалга оширилиши корхоналарнинг жойлаштириш шароитларини тенглаштиришга ёрдам беради.

Республикаимиз учун бу йўналиш мос келади негаки, аҳолининг катта қисми қишлоқда яшайди у ерда ишлаб чиқариш ва ижтимоий

инфратузилма яхши ривожланмаган. Шу боис, қишлоқларда ва аҳолиси сийрак туманларда инфратузилмавий тармоқларни жадал ривожлантириш учун инфратузилмавий объектларни ширкатларга 5 йил муддатга бепул ижарага бериш кейинчалик уларни меҳнат жамоаларига сотиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи йўналишга, саноати кўпроқ ривожланган туманлар ва шаҳар агромерацияларига нисбатан чекланган чоралар (маъмурий ёки молиявий аксилрағбатлар) қўлланилади. Бу муаммолар ҳудудларда саноат корхоналарини ташкил қилиш ва шу тарика ҳудудий номутаносибликларни барҳам топишига имкон беради. Аксарият ривожланган мамлакатларда қўлланиладиган минтакавий сиёсат воситалари умуман ундовчи характерга эга. Уларнинг баъзиларигина чекланган чораларни қўллайди. Бу чоралар, аввало, аҳолиси зич саноат минтакалари ёки иқтисодий ривожланган ҳудудларда саноат корхоналарининг кўпайишини чеклашга қаратилган. Улар корхоналарнинг кам ривожланган ҳудудларга силжишига имкон беришади. Бундан ташқари, мазкур чора-тадбирлар табиат ва бошқа ресурсларга салбий таъсирини камайтириш учун ҳам қўлланилади.

Ҳозирги кунда кичик шаҳарлар, шаҳар типидagi қўрғонлар, қишлоқ аҳоли пунктларида янги саноат корхоналарини куриш долзарб муаммо ҳисобланади. Бу борада, Япония тажрибаси ўринли. Кунчиқар мамлакат шаҳар марказларида аҳоли ва саноат объектлари зичлигини камайтириш учун янги корхоналар курилиши ва мавжуд корхоналарни кенгайтириш чеклашга қаратилган қатор қонунлар қабул қилинган.

Бундан ташқари, Токио ва Кинка каби аҳолиси кўп шаҳар агромерацияларидаги саноат корхоналарини бошқа ҳудудларга кўчириш мақсадида саноатни маҳаллийлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинган. Ушбу қонунга мувофиқ давлат бир минтакадан бошқасига кўчган корхона ва муниципалитетларга субсидиялар ажратади. Шунингдек корхона бир минтакадан (кўчиш) иккинчисига (жойлашиш) кўчганда, тадбиркорлар кафолатланган ссуда олиши, корхонанинг кўчмас мулкига нисбатан кўчишга мўлжалланган тезкор амортизация тартибидан фойдаланиши ва жойлашиш минтакасида донмий сармоя солиқларидан тўлиқ ёки қисман озод бўлиши мумкин.

Учинчи йўналиш яъни муаммолар ҳудудларни ривожлантириш мақсадида хусусий саноат сармояларини жалб қилишни рағбатлантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу саноат ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларини жойлаштириш давлат таъсири тизимининг энг асосий йўналишидир.

Ривожланган мамлакатларда минтакавий бошқарувнинг учинчи йўналиши рағбатлантириш воситаларининг турли-туманлиги ва кўп қўлланилиши билан фарқ қилади. Иқтисодий Ҳамкорлик ва Таракқиёт Ташкилотига 18 та мамлакатдан берилган маълумотлар шунини кўрсатадики, энг кўп тарқалган рағбатлантириш дастаклари қуйидагилар бўлган:

саноат корхоналарига сармоявий мукофотлар, машина ва жихозларга ссуда кафолатлари;

- ер ва саноат майдонларини сотиб олиш учун ёрдам;
- ишчи кучини тайёрлаш учун ёрдам, кредитларга имтиёзли фойзалар;
- турли соликлар, сармоялар, саноат биноларини куриш учун ёрдам;
- корхоналарни кўчириш учун мукофотлар ва уларнинг бошланғич жойлашиши учун субсидиялар.

Бундан ташкари, катор мамлакатларда рағбатлантиришнинг куйидаги турлари ҳам қўлланилади:

- ижтимоий таъминот учун субсидиялар;
- ишчи кучига сарфланадиган харажатлар учун субсидиялар;
- фойда солиги учун имтиёзлар;
- эксплуатация харажатлари учун ёрдам ва хоказолар.

Минтакавий сиёсат доирасида саноатни ривожлантиришга ёрдам бериш кўлами ва шароитлари ҳам, мамлакатлар ва худудлар бўйича ҳам бир-биридан кескин фарк қилади.

Германияда инвестицияларнинг 7,5 фойзини инвестициявий субсидиялар, 10 фойиз-25 фойзини эса инвестициявий мукофотлар ташкил қилади. Кичик фойиз билан 10-15 йил муддатга 200 минг еврогача бўлган кредитлар ҳам берилиши мумкин. Амортизация ажратмалари учун махсус рухсат: 50 фойизгача-кўчма мулк учун, 30 фойиз-кўчмас мулк ва соликлардан озод қилинган захиралар учун қўлланилади.

АҚШда кўчмас мулкни тўғридан-тўғри молиялаштириш учун лойиҳа умумий қийматининг 65 фойизгача заём ва ҳақ тўланмайдиган сальдонинг 90 фойизгача заём кафолати берилади. Барча лойиҳаларда сармоядорнинг хусусий капитали 15 фойизни ташкил этиши белгилаб қўйилган.

Францияда минтакавий ривожланишни кўзлаган ҳолда саноат корхоналарини бир ердан иккинчи ерга кўчириш учун мукофотлар 1 та ишчи ўрни учун кўпи билан 25 минг евро; хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини жойлаштириш учун - 20 минг еврога тенг (бирок 5 минг еврога кискариш эҳтимоли ҳам бор). Илмий-текшириш муассасаларини жойлаштириш учун мукофотлар солиқ солинмайдиган инвестицияларнинг 20 фойизгача етиши мумкин.

Маҳаллийлаштириш учун копламалар корхоналарини бузиш ишларига сарфланадиган харажатларнинг 60 фойзини, корхонани кўчириш бўйича харажатларнинг 60 фойзини ва қайта монтаж қилиш ишлари чиқимларининг 60 фойзини ташкил қилади.

Қишлоқ хўжалиги учун махсус ёрдам биринчи 10 та ишчи ўрни учун ҳар бир ўринга 20 минг евро миқдорда белгиланиб ўттизта ишчи ўринга етгунча камаяди. Ер майдонлари ва саноат биноларини харид қилиш учун субсидиялар ер ёки унинг ижараси учун бозор нархининг 30 фойизгача кискаради, бинолар нархини тўлаш муддатлари эса 15 йилгача

узайтирилади. Ишчи кучини тайёрлашга ёрдам таълимга сарфланадиган барча харажатларнинг 25-40 фойзини ташкил қилади.

Буюк Британияда ўтган асрнинг 70-йиллари охирида махсус ривожланиш худудларида саноат биноларини куриш учун мукофотлар барча инвестицияларнинг 22 фойзини, ривожланиш ва оралик худудларда бу кўрсаткич 20 фойизни ташкил қилган. Шимолий Ирландияда жихозлар ва саноат ривожланиши учун мукофотлар 30-50 фойиз оралигида бўлган. Ёрдам кўрсатилаётган худудларда завод биноларининг курилиши 2 йилга (махсус ривожланиш худудларида - 5 йилгача) ижара соликларидан озод қилинади. Шунингдек 5 йилгача ва икки йил муддатга имтиёз берилади. Ёрдам олаётган худудларда корхоналарнинг кўчиши ва янги ерда жойлашиши учун сарфланган харажатларнинг 80 фойиз турли харажатлар билан копланади, Шимолий Ирландияда - бу кўрсаткич 100 фойизгачадир, Шунингдек бирламчи курилишнинг салмоқли қисми ҳам копланади.

Швецияда корхона ва фирмаларга бериладиган субсидиялар миқдори курилиш қийматининг 35 фойиз-65 фойизгачани ташкил қилади. Заёмлар, бинолар ва ускуналар ҳамда машина-жихозлар учун умумий сармояларнинг учдан икки қисми билан чекланади. Кўрсатилаётган ёрдам курилиш жойи ҳукумат томонидан текширилгандан кейин дарҳол хужжатларга асосан ҳисоблаб чиқилади.

Японияда хусусий саноат компаниялари саноат ва ижтимоий инфратузилмани яратиш учун ажратиладиган маблагнинг 25 фойизгача миқдорида давлат ёрдами олиши мумкин. Бу ёрдам имтиёзли кредитлар (йиллик 7-7,5 фойиз ҳисобиди) ва маҳаллий кредитлар бўйича фойзаларни тўлашда ўз ифодасини топади. Тадбиркорларга муаммоли худудларда янги корхона барпо этиш ёки кўчиришга ундовчи бошқа рағбатлантириш усуллари, хусусан, солиқ ставкаларининг пасайиши, жихозларнинг тезкор амортизацияси учун чегирмалар, имтиёзли кредитлаш, жихозлардан 30 фойизли чегирмалар, қурилма ва бинолардан биринчи йил учун, давлат корхоналаридан асбоб-ускуналар ижараси ва хоказолардан - 15 фойизли чегирмалари ҳам қўлланилади.

Инвестицион муҳитни яхшилаш хорижий капитал киритмалардан самарали фойдаланиш, илгор технологияларни жалб қилиш, махсулот сифатини ошириш, валюта тушумини кўпайтириш учун экспорт ҳажминини кенгайтириш, миллий иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида, ХХРда, Давлат кенгаши томонидан хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш бўйича махсус қарор ва қўшма корхоналар тўғрисида қонун қабул қилинган. Ушбу меъёрий хужжатларга мувофиқ хорижий компаниялар, корхоналар ва бошқа хўжалик ташкилотлари ёки алоҳида шахсларни (чет эллик сармоядорлар), ХХР худудида чет эл капитали иштирокида қўшма корхоналар ташкил қилиш давлат томонидан рағбатлантирилади. Давлат қуйидаги хорижий сармоя ҳисобига қурилган корхоналарга алоҳида имтиёзлар беради:

- маҳсулот экспорт киладиган корхоналар;
- илгор технологияларга эга бўлган корхоналар.

XXРда маҳсулотни экспорт киладиган ва илгор технологияларга эга бўлган корхоналар куйидаги имтиёзларга эга:

ер майдонларидан фойдаланиш учун имтиёзлар (аҳоли зич жойлардан ташқари). Бунда маҳаллий ҳукумат маълум муддатта корхоналарни ер солиғидан озод қилиши мумкин;

сув, электроэнергия, транспорт хизматлари ва алоқа воситаларидан имтиёзли фойдаланадилар, бунда маҳаллий давлат корхоналари учун белгиланган меъёрлар асосида тўлов ҳажмлари белгиланади;

киска муддатли заёмли айланма жамғармалар, ссудалар ва бошқа кредитлар олишда имтиёзлардан фойдаланадилар.

АҚШда молиявий ёрдам тизимининг вазифаларидан бири, бу - минтакаларнинг иқтисодий ривожланиш даражаларини тенглаштиришдир. Аммо унинг «кайта таксимловчи самараси» ижобий таъсир билан бирга, бир томондан шимолий ва шимолий-шарқий штатлар, иккинчи томондан ғарбий штатларнинг иқтисодий ривожланишидаги номутаносибликларини кучайтирди.

Ушбу жараён мамлакат жанубида урушдан кейинги йилларда қишлоқ хўжалигини оммавий субсидиялашга ўтгач бошланди. Бу камбағалларнинг Шимол шаҳарларига кўчиб кетишига олиб келди, оқибатда бу шаҳарлар ижтимоий ёрдам дастурлари ҳажмини анча кенгайтиришга мажбур бўлишди. Шундай қилиб, саноати ривожланган штатлар даромадларини минтакавий кайта таксимлаш ҳисобига иқтисодий қолоқ Жануб (қисман Ғарб) штатларини ривожлантиришни рағбатлантиришга сарфланиши ривожланган штатлар муаммоларини янада чуқурлаштириб юборди.

Федерал ҳукумат штат ва маҳаллий ҳокимият идораларининг ўзаро молиявий муносабатлари аграр соҳани тартибга солиш бўйича тадбирлар ўтказишига катта таъсир кўрсатди. Биринчидан, федерал субсидиялар жойларда ҳокимият идораларининг «молиявий мустақиллиги»ни оширади ва шу билан аграр соҳадаги дастурларни тўғридан-тўғри ва бевосита турли фискал дастаклар ёрдамида молиялашга янада кўпроқ имконият яратади.

Иккинчидан, мақсадли субсидиялар берилганда «муқобил молиялаш» тажрибаси жойларда ҳокимият идораларининг федерал дастурларда иштирокини тақозо этади ва уларга маҳаллий шароитдан келиб чиқиб ушбу дастурларга маълум ўзгартишлар киритиш имконини беради.

АҚШда мулк шакли ва ҳажми турлича бўлган корхоналар - хусусий ерга ва ижарага асосланган майда, ўрта ва йирик корхоналар; оилавий, кўшма фирмалар ва қишлоқ хўжалиги корпорациялари самарали фаолият юритадилар. Улар давлатга нисбатан ўзаро муносабатларда,

Шунингдек қишлоқ хўжалиги соҳасига кирмайдиган корхоналар ва ташкилотлар билан бўлган муносабатларида бир хил ҳуқуққа эгадирлар.

Мамлакат қишлоқ хўжалигининг самарали фаолият юритиши кўп жиҳатдан тўғридан-тўғри ва билвосита давлат ёрдами туфайли амалга ошириш мумкин. Ҳар йили ажратиладиган субсидиялар қиймати бўйича АҚШ, Япония ва Европа иқтисодий ҳамжамияти мамлакатларидан кейинги ўринда туради. Бу мамлакатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қийматидаги субсидиялар улуши тегишли равишда 70-40 ва 30 фоизни ташкил қилади. Тўғридан-тўғри бюджет дотацияларининг умумий миқдори АҚШда тахминан йилига 7 миллиард долларга тенг. Давлат ёрдами бекор қилинганда фермерларнинг даромади 25-30 фоизга тушиб кетиши мумкин.

Фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш мақсадлари ва йўналишлари турли-тумандир: аграр маҳсулот ишлаб чиқарувчиларини чет эл рақобатидан ҳимоялаш, ўз-ўзини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг экспорт қилинишини рағбатлантиришдир ва бошқалар. Маҳсулот бирлигининг харид ва бозор нархлари ўртасидаги фарқ миқдоридаги компенсация тўловлари кенг қўлланилади. Экин майдонларини қисқартириш учун махсус субсидиялар тўланади. Табiiй офатлардан қўрилган зарар ҳам субсидияларнинг бошқа турлари билан қопланади, фермер захирасида бугдойнинг сақланиши, мелiorатив ишлар ва ҳоказолар ҳам субсидияланади.

Давлатнинг қишлоқ хўжалигига ёрдамнинг энг муҳим томони бу - имтиёзли солиқ сиёсатидир. Фермер хўжаликларининг максимал солиқ меъёри ўтган асрнинг 80-йилларида 28%гача пасайди, солиқ солиш имтиёзининг умумий миқдори эса 60-йилларга нисбатан 3 мартага ошди. Барча тўловлар бўйича солиқлар турли йилларда фермерларнинг умумий харажатлари ўртача 3-5%ини ташкил қилди. Тахлиллар шуни кўрсатадики, фермерларни солиққа тортиш даражаси аҳолининг бошқа гуруҳларига нисбатан паст. АҚШда субсидияларни қисқартириш вазифаси қўйилган, бироқ, ҳозирги вазият яқин истиқболда миллий аграр соҳани марказдан қўллаб-қувватлаш ва бошқаришдан воз кечиш имконини бермаяпти.

Қўрилган тадбирлар туфайли мамлакат қишлоқ хўжалиги учун қарз берувчиларнинг молиявий шароитлари яхшилаб борди. Кредит тизими ўз ичига қуйидагиларни яъни: фермер кредит банклари, кооперативлар учун банклар, фермер ер банкларининг маҳаллий ташкилотлари, ишлаб чиқаришни кредитловчи уюшмалар, қишлоқ хўжалигини кредитлаш уюшмалари, федерал кредит уюшмалари, сугурта компаниялари ва бошқаларни олади.

АҚШ қишлоқ хўжалиги Вазирлиги қошида фермерларга қўмаклашиш маъмурияти, хўжалик юритиш ва ривожлантириш эҳтиёжларига бошқа жойдан кредит ололмайдиган фермерлар, қишлоқ

аҳолисига қарз ва дотациялар беради. Агентлик кредит муддатини узайтирмайдиган кредит берувчилар ссудаси бўйича кафолатлар беради. Фермерларга бериладиган молиявий ёрдамнинг ярмидан ортиги ҳозирги пайтда ссуда бўйича кафолат шаклида ифодаланади. Шунинг таъкидлаш керакки, мазкур агентлик фермерлар ва қишлоқ аҳолисига хусусий кредит берувчиларга нисбатан кўпроқ таваккалчилик билан ссуда бериш орқали ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган.

Фермерлар мулк учун ссудалар уларга ферма, ерлар сотиб олиш ёки фермаларни кенгайтириш; бинолар қуриш ва таъмирлаш, ер ҳолатини яхшилаш, Шунингдекер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда ёрдам беришга мўлжалланган.

Шундай қилиб, самарали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг комплекс ривожлантириш, жумладан, ташқи ва ички шароитларни мослаштириш (ресурслар таъминоти, давлат ёрдами, корхона имкониятларини мустахкамлаш ва ҳ.к.)га асосланади. Бу бир-бирига мос тармоқлараро товар айирбошлаш ва қишлоқ хўжалиги учун зарур имкониятлар яратиш шароитида амал қилиши ишлаб чиқариш ва тежамли хўжалик юртида таъсирчан омиллarga таянадиган хўжалик механизми доирасида бажарилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солиш дастакларидан нафақат жорий хўжалик юртида, балки ишлаб чиқариш таркиби ва стратегиясини танлашда истеъмолчилар талабини қондиришда ҳам муқобил (баланслашган) ҳолда фойдаланиш муҳимдир. Маълумки, давлат идоралари асосан бозор муносабатларини самарали назорат қилиш шарти билан ишлаб чиқаришга бевосита таъсир кўрсатиш вазифасини бажаради.

Иқтисодий жиҳатдан ривожланган ва рақобатбардош товар ишлаб чиқарувчи корхоналарга кўпроқ эътибор бериш мақсадга мувофиқдир, улар қаторида йирик ва майда, кооператив ва хусусий, корпоратив ва славий, мулкка яққашахс эгалликка асосланган акциядор, давлат назоратидаги ва хусусий бирлашмаларга жиқлашган ва мустақил ишлаб чиқариш воситаларига эгаллик ҳуқуқига эга бўлган ва фақат хўжалик муассасалари билан шартнома асосида ишлайдиган, бозорга йўналтирилган ижара корхоналари бўлиши мумкин. Корхоналарни истиқболли турлаштириш мезони бўлиб, хўжаликлар ўлчамларининг қишлоқ хўжалик экин майдонлари (сифатни ҳисобга олиб) ва чорва молларининг мавжудлиги, уларни ресурслар (моддий-техник, меҳнат, пул ва бошқа) билан таъминлаш бўйича баланслашганлиги хизмат қилади.

Давлатнинг аграр соҳага ёрдам кўрсатиши борасидаги амалга оширилаётган ислохотларни таҳлил қилиш шунинг кўрсатдики, мазкур соҳада муаммолар етарлича. Бунинг устига, қишлоқ хўжалигидаги давлат дастурларини амалга ошириш тажрибасидан тегишли сабоқ олиш мумкин. Уларнинг баъзиларига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

АҚШ федерал ҳукуматининг аграр соҳа ривожланишидаги дастурларининг аксарияти минтақавий ва маҳаллий ҳокимият вазифалари билан кесилсади. Шунинг учун марказ ва минтақаларни давлат бошқарувининг алоҳида йўналишларидаги роли тўғрисидаги масала давлатнинг ўтган асрининг 30-йилларидан бошлаб қишлоқ хўжалиги иқтисодиётига фаол аралашувидан буён долзарб бўлган. Марказлашган бошқарув (масалан, 30-йиллар) халқ хўжалиги мажмуаси ваколатлари минтақавий ҳокимият идораларига берилиши билан алмашилган.

Бу даврдаги муҳим сабоқлардан бирини қуйидагича таърифлаш мумкин: қатта ваколатларни жойларга бериш асосий ривожланиш кўрсаткичларини таъминлашдаги номуносивликка олиб келади. Давлат бошқарувининг марказлашувини бирмунча қучайтириш билан бирга қишлоқ минтақалари муаммоларини ҳал қилиш бўйича марказ, штат ва маҳаллий ҳокимият идоралари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янгича принциплари – «шериклик принциплари» таклиф этилди. Мазкур принципга биноан, қишлоқ минтақалари муаммолари фақат турли даражадаги давлат идораларининг нодавлат (тижорат ва фойда олмайдиган) ташкилотлар билан биргаликдаги сазй-ҳаракатлари эвазига ҳал этилиши мумкин. Бунда асосийси – мақсад йўлидаги ҳатти-ҳаракатлар федерал даражада мувофиқлаштирилади.

Марказлаштиришнинг бундай самараси маҳаллий даражада ҳам мавжуд. Масалан, кўпгина муаммоларни махсус ҳамжамиятлар (масалан, округ ёки муниципалитет) даражасида ҳал қилиш деярли мумкин эмас, чунки уларнинг таъсири яқин атрофдаги қўшни ҳудудлар билан чекланади. Шунга қўра, улар минтақавий даражада, яъни алоҳида ҳамжамиятга нисбатан янада кенг қўламда ҳал қилиниши лозим. Кўпгина ҳамжамиятларнинг бирорта вазифани ҳал қилишдаги ҳамжиҳатлиги унинг янада самаралироқ ишлашини таъминлайди. Айнан шунинг учун, «ваколатли зоналар» ва «тадбиркорлик ҳамжамиятлари» дастури ишлаб чиқилган.

Федерал ҳукуматнинг ўтган асрининг 90-йилларида қишлоқни ривожлантириш дастурларидаги асосий эътибор бюджет маблағларининг ҳар бир долларидан максимал самара олишга қаратади. Мазкур тадбир, федерал бюджет тақчиллигига қарши қурашишдан иборат бўлиб, бу ҳукуматнинг сўнгги ўн йилликдаги бюджет сиёсатининг устувор вазифаси деб белгиланди.

Мазкур мақсадга эришишда, аграр соҳани ривожлантириш дастурларига тадбиқан қўлланиладиган икки йўналишни айтиб ўтамиз.

Биринчиси, субсидиялар ёки тўғридан-тўғри имтиёзли кредит беришдан аста-секин кафолатланган кредитлар тизимига ўтиш билан боғлиқ.

Кафолатланган кредитлар тизимида бюджет ресурсларидан фойдаланиш кўпроқ самаралидир, чунки ундаги ҳар бир доллар қатта

миқдордаги маблағларни ишга солиши мумкин. Ваҳоланки, қўрилаган кўпгина чора-тадбирлар кишлоқ хўжалигига зарар келтирмоқда ва катта харажатларни талаб қилмоқда.

Ҳозирги пайтда кишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни марказдан қўллаб-қувватлашнинг 30дан ортиқ тури ва йўналишлари, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси, маҳаллий бюджет маблағлари ва ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш жамғармаси мавжуд, шу билан бирга, солиқ ва бож имтиёзлари берилади, бюджет ссудаларининг муддати узайтирилади, банк ва товар кредитлари ажратилади.

Кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар учун маблағ ажратишга бундай методологик ёндашувлар уларнинг тарқалиб кетишига олиб келади. Марказлашган манбалар мажбурий талаб сифатида қаралади. Натижада маблағларни манзилга етказиш механизми ва уларни сарфлаш тартиби доим ҳам маҳсулот ишлаб чиқарилишини рағбатлантиравермайди. Худудларни минтакавий бошқариш бўйича чет эл тажрибаси Ўзбекистонга кам йўқотишлар билан иқтисодий таркибий қайта қуришга барқарорлик ва иқтисодий ўсишни таъминлашга ёрдам беради.

Шундай қилиб, хорижий мамлакатлардаги минтакавий сиёсатнинг барча йўналишлари қайта тақсимловчи хусусиятга эга ва улар инвестицияларнинг жойлаштирилишини ўзгартиришга қаратилган. Юқорида тилга олинган мамлакатлар иқтисодий тармоқларини жойлаштириш шароитларини минтакалар бўйича тенглаштириш ва муаммоларни худудлардаги янги жойларга қўчиб ўтиш истагини билдирган корхона ва фирмаларга молиявий имтиёз бериш орқали бу мақсадга эришиш мумкин.

Ўзбекистон худудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг назарий-услубий асосларини ўрганиш қуйидаги хулосаларни чиқариш имкониятларини бери:

Иқтисодий модернизациялаш шароитида ишлаб чиқариш қувватларини ривожлантириш ва жойлаштириш ўзига хос қонуниятлар асосида кечади. Уларнинг ичида минтакаларни мажмуали ривожлантириш, оқилона меҳнат тақсиротини амалга ошириш ва худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини тенглаштириб бориш ҳисобланади;

Мажмуали ривожлантириш иқтисодий ривожланишнинг барча жиҳатларини эътиборга олиш ва унинг имкониятлари, салоҳиятидан самарали фойдаланишни назарда тутати;

Минтакаларни мажмуали ривожлантириш хўжалик тармоқлари ҳамда соҳаларини мутаносиб ривожланишини ва оқилона ихтисослашувини назарда тутати. Бу эса аҳоли эҳтиёжлари ва худудларни ривожлантириш мақсадлари ва устуворликларидан келиб чиқади.

Мажмуали ривожлантириш оқилона тармок ва худудий нисбатларни таъминлашни назарда тутати;

Ихтисослашган ва унга хизмат қилувчи тармоқлар, ишлов берувчи ва ундирувчи тармоқлар, енгил ва оғир саноат, саноат ва кишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма тармоқлари, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқлари ўртасидаги оптимал нисбатларни таъминлашга катта эътибор қаратади;

Минтакалар хўжалигининг мажмуали ривожланиши умумдавлат аҳамиятига эга бўлган тармоқларни бозор ихтисослашувини назарда тутати.

Минтакаларни комплекс ривожлантириш ўз моҳияти жиҳатидан ижтимоий йўналтирилган бўлиши, худудларнинг манфаатларини ўзида ўлик акс эттириши керак.

Хитой, Бразилия, Мексика каби мамлакатларда минтакаларни халқаро иқтисодий маконга фаол жалб қилиш (Хитойнинг эркин иқтисодий зоналари), янги минтакаларни иқтисодий ўзлаштириш (Бразилия), транспорт ва энергетик қурилиш (Бразилия, Хитой), минтакалараро интеграцияни рағбатлантириш, саноатни (айниқса, кичик корхоналарни) кишлоқ жойларда жойлаштириш ва ривожлантириш борасидаги тажрибалари катта аҳамиятга эга.

Европа Иттифоқининг минтакаларни мажмуали ривожлантириш сиёсатини амалга ошириш учун таркибий жамғармалар ва Европа инвестиция банки ресурсларининг тўртдан бир қисми ажратилади ва у қуйидаги устуворликка асосланади: қолоқ туманларни ривожлантиришни рағбатлантириш, саноат қолоқлигини бошидан кечираётган минтакаларга ёрдам бериш, турғун ишсизликка қарши курашиш, ёшлар учун янги иш жойларини яратиш, аграр туман хўжаликлари ривожланишини жадаллаштириш ва таркибий қайта қуриш ва хоказолар.

2.3. Минтақавий инфратузмаси ривожлантириш шароитларида рақамли иқтисодиётни таъминлашда тадбиркорликни роли

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг инновацион салоҳиятини ошириш, "рақамли тадбиркорликнинг" иқтисодиёт реал секторининг стратегик аҳамиятга эга корхоналарини ривожлантиришдаги ўрнини кенг тадқиқ этиш бугунги кундаги долзарб вазифалардандир. Шу жиҳатдан бугунги кунда республикамиз олдида турган долзарб масалалардан бири "рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш бўйича концептуал ёндашувларни ўрганиш ва "рақамли тадбиркорликни" ривожлантиришнинг янги йўналишларини таклиф этиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида мувофиқ тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси асосида мамлакатда ахборот коммуникацион технологияларни жадал ривожлантириш, "рақамли иқтисодиёт", "рақамли ишлаб чиқаришларни" шакллантириш вазифаси белгиланган. Рақамли иқтисодиёт – рақам шаклидаги маълумотлар бўлган, улардан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган хўжалик фаолиятидир.

Глобал иқтисодиётга интеграциялашув жараёнида мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини оширишга йўналтирилган лойиҳаларни ва стратегияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардандир. Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йили Ўзбекистон Республикасида "Илм маърифатни ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш" йили деб эълон қилди ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш иқтисодий ислохотлар жараёнидаги бош вазифа эканлигини таъкидлади. Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйилган бўлиб, бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев раҳнамолигида республикада жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация жараёнлари, "рақамли иқтисодиёт", "рақамли тадбиркорлик" ривожлантирилиб боришмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 28.04.2020 йил "Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ПҚ-4699-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга биноан Ўзбекистон Республикасида 2023 йилга қелиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 2 бараварга кўпайтириш масаласи қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш товар ва хизматларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар нафакат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, балки ортиқча харажатларни камайтиради. Республикамизда

тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш учун илгор технологиялар ва кластер тизими жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида 2030 йилгача ахборот-коммуникация ва интернет технологияларига асосланган рақамли иқтисодиёт улушини мамлакат ялпи ички маҳсулот таркибига 10% га етказиш масаласи қўйилган. Жаҳон банкнинг "Бизнес юритиш" рейтингига энг яхши 50 та мамлакат каторига кириш бўйича барча ташкилий-ҳукукий чора-тадбирлар қўлланилмоқда.

Жаҳон банкнинг тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун яратилган ҳукукий нормаларни қай даражада йўлга қўйилганлигини ва мулкчилик ҳукуқини ҳимоя қилишни ифодаловчи "Doing Business 2020" рейтингига Ўзбекистон Республикаси 7 позицияга юқорига кўтарилиб, ишбилармонлик муҳитини яхшилашда энг катта ютуқларга эришган 20 мамлакат каторига кирди. Жаҳон банкнинг "Doing Business 2020" йиллик рейтингига Ўзбекистон 190 мамлакат орасида 69-ўринни эгаллаб, 2019 йил якунлари бўйича 100 дан 69,9 балли тўплади.⁴

Ўзбекистон Республикасида "рақамли тадбиркорликни" шаклланиб боришини қуйидагиларда кузатиш мумкин:

"Рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш, инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни реализация қилиш, уларга хорижий инвестицияларни жалб қилиш иқтисодиётни жаҳон миқёсида рақобатбардошлигини оширади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини тармоқларини, жумладан тадбиркорлик фаолиятини инновацион усулда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан қўйилган энг долзарб вазифалардан биридир. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мамлакатимиз фуқароларининг турмуш фаровонлигини ошириш, камбағалликни камайтириш, иқтисодий тараққиётга эришишнинг муҳим шартидир.

Дунёдаги ривожланган мамлакатларда аҳоли даромадларининг ўсиши биринчи навбатда тадбиркорликда инновацион жараёнларнинг тўғри ташкил этилиши ҳамда "рақамли тадбиркорликни" доимий равишда такомиллаштириб борилаётгани билан боғлиқдир. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида республикамиз олдида турган муҳим вазифалардан бири жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишни кенг йўлга қўйишдир.

Бугунги кундаги асосий вазифалардан бири тадбиркорлар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали, нархларни пасайтириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош, экспортбоп сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришдир. Халқаро тажрибани ўрганган ҳолда монополия соҳаларига хусусий сектор учун янада кенг йўл очиш, "рақамли

⁴ <https://russian.doingbusiness.org/ru/reports/global-reports/doing-business-2020>

тадбиркорликни" ривожлантириш ва шу орқали рақобат муҳитини шакллантириш лозим.

Истеъмол бозорида озиқ-овқат маҳсулотлари нархи барқарорлигини таъминлашнинг асосий йўли тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мева-сабзавот, чорвачилик ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини кўпайтириш ҳамда "агрокластер" бўлган узлуksиз занжирни яратишдир.

"Рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш учун иктисодиётни модернизациялаш, таркибий, технологик ва институционал ўзгаришларни амалга оширилиши зарур.

Жаҳон тажрибаси "рақамли тадбиркорлик" миллий ресурслардан ташқари, хорижий инвестициялардан ҳамда янги билим ва технологиялардан бир вақтда самарали фойдаланилган ҳолда иктисодий тараққиётни таъминлашнинг кўрсатмоқда. Агар мамлакатда ишлаб чиқилган технологик, институционал инновациялар халқаро миқёсда эътироф этилса ва тарқалса, тадбиркорлик фаолияти ўз самарасини бергани ҳолда юқори даромадлар келтиради, аҳолини турмуш даражасини оширади.

Рақамли иктисодиёт - бу сиёсий-иктисодий, илмий-иқтисодий, маданий ва маърифий муносабатлардаги алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш ёрдамида амалга оширувчи янги тизим ҳисобланади.

"Рақамли иктисодиёт"га асосий пойдеворни математика фанига "0" рақамини киргизган улуғ Ал-Хоразмий бобомиз асос солиб, айти пайтдаги мавжуд замонавий компьютерлар, ахборот-коммуникация ҳамда юқори технологияларнинг бобоқолони деб ҳисоблашимиз керак.

Рақамли иктисодиётнинг асосий белгилари юқори даражада автоматлаштирилганлик, электрон ҳужжат алмашинуви сифатли амалга оширишнинг мавжудлиги, бухгалтерлик, аудиторлик ва бошқарув тизимларининг ўзаро электрон интеграциялашуви, маълумотларнинг электрон базаларини яратилишидир.

Рақамли иктисодиёт бу;

- виртуал муҳит демакдир;

- рақамли технологияларга асосланган иктисодий ишлаб чиқариш;

- интернет технологияларига асосланган иктисодиёт;

- янги ва веб иктисодиёт;

- рақамли компьютер технологияларига асосланган иктисодиёт;

- янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделларини яратиш ва уларни қўлдан олиш ҳаёти жорий этиш орқали мавжуд иктисодиётни янгилаш тизимга қўчириш деганидир.

Рақамли иктисодиётни асосий вазифалари:

- Рақамли бизнес ва тадбиркорликни яратиш;

- Корхоналарни барқарор ривожлантиришга ёрдам берувчи инвестициялар билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш;

- Инновацион фаолиятни амалга оширувчи малакали кадрлар билан таъминлаш;

Рақамли иктисодиёт кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эгадир.

Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз зарурки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборатдир;

- мустақиллик;

- таваккулга қилиш бориш имкониятлари;

- мобиллик;

- янгиликларни ярата олиш қобилияти;

- технологик ва бошқарувни эгилувчанлигини таъминлай олиш.

Ҳозирги рақамли иктисодиёт асрида бизнесни юритиш қоидалари ҳам ўзгариб бораётганлигини кузатиш мумкин. Аънавий иктисодиёт шароитида харидорлар ишлаб чиқарувчи томонидан қандай товар ёки хизматлар таклиф этилса шунга қаноат қилган бўлса, рақамли иктисодиёт шароитида эса истеъмолчи бозорга ўз хоҳишини, таклифларини баён этади. Рақамли трансформациялар бизнесменга замонавий бозорга боғланиш учун ўз бизнесини яхшилашга мажбур этади. Рақамли иктисодиётда харажатларни қисқариши натижасида кўрсатилаётган хизматларнинг қиймати арзонлашиб боради, даромад топишнинг янги йўналишларини келтириб чиқаради.

Рақамли иктисодиётнинг замонавий турларидан яна бири бу нейрон технологияларидир. Бу технологиялар ёрдамида алгоритмлаш орқали нафақат инсон миёси бажарадиган ишларни амалга оширувчи интеллектуал тизимлар яратилади, балки келажакда инсон ақлий фаолият потенциалини ривожлантиришга хизмат қиладиган механизмлар ишлаб чиқарилиши кутилмоқда. Бу эса ўз навбатида инсоннинг когнитив фаолиятига ижобий таъсир қилиб, уни меҳнат қобилиятини оширади. Тизим ёрдамида кишлоқ хўжалиги экинларининг янги турларини, ҳайвонлар ва баликларнинг янги тур ҳамда наслларини яратиш ишлари иктисодиётда юқори самарасини беради.

Бундан ташқари, рақамли тадбиркорликни ривожлантириш натижасида, товар ва хизматлар глобал бозорларга тезда таклиф этилади, мазкур товар ва хизматлар хусусида эса дунёнинг исталган ҳудудига маълумотлар тақдим этилади. Рақамли тадбиркорлик янги бизнес моделларни ишлаб чиқилишини, янги бозорларга кириб боришни имкониятларини яратади.

Рақамли тадбиркорлар ишлаб чиқаришга янги технологияларни киритадилар ва автоматлаштириш жараёнини амалга оширадилар. Рақамлаштириш ва глобаллашув бирлари билан узвий боғлиқдир.

Рақамли иктисодиёт шароитида тадбиркор ишлаб чиқаришни

янгидан янги комбинацияларни яратади, ўз фаолиятига турли хилдаги янги технологияларни тadbик этади. Ҳозирги вақтда дунё миқёсида тadbиркорликни янги кўринишлари ривожланмоқда.

Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида ишлаб чиқариш жараёнига инновацияларни, замонавий ахборот технологияларни жорий этиш иқтисодиётнинг янги билимга йўналтирилган тармоқларини пайдо бўлишига олиб келмоқда. Иқтисодиётнинг инновацион секторини, шунингдек "рақамли тadbиркорликни" шаклланиши ва ривожланиши ишлаб чиқарувчиларни рақобатбардошлигини ошириш имкониятини яратади.

Рақамли иқтисодиёт шароитида "рақамли тadbиркорлик" алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда тadbиркорлик фаолиятида мукамал инновацион қарорларни қабул қилиш муҳимдир.

Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни шакллантириш жараёнида "рақамли тadbиркорликни" ривожлантириш инновацион жараёнлари билан бевосита боғлиқдир. Инновация –янгилик киритиш уларни турли соҳа, тармоқларда қўллашдир.

Тadbиркорлик ўз табиатида кўра инновациялар билан узвий боғлиқдир. Америкалик иқтисодчилар К.Р. Макконелл ва С.Ю. Брюс тadbиркорликнинг 2 та асосий функциясини аниқлаганлари ҳолда, тadbиркор фаолиятининг тўғридан тўғри инновациялар билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлашган.

- ✓ -тadbиркор новатор бўлиб, у янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга, янги ишлаб чиқариш технологияларини ишлаб чиқаришга, бизнесни ривожлантириш ва ташкил қилишнинг янги формаларини топишга ҳаракат қилувчи шахсдир.
- ✓ тadbиркор бу тadbиркорлик фаолиятида юзага келадиган хавф хатарни ўз зиммасига олади, яъни ўз вақти, меҳнати ва сарф этган маблағларини барчасини тавakkал қилиб сарф этади.

Инновациялар 3 та асосий функцияларни бажаради

Такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш функцияси. Инновациялар кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни асосий манбаидир. Бунда инновациялар фойдани, молиявий ресурсларини кўпайтиришнинг асосий манбаидир.

2. Инвестицион функцияси. Инновациялардан келган фойдани турли йўналишларга инвестиция қилишга сарф этишга, инновацияларни янги кўринишларини молиялаштиришга йўналтирилиши мумкин.

3. Рағбатлантирувчи функция-тadbиркорлик фаолиятини рағбатлантиради. Инновациялар орқали олинган фойда яна янги инновацион ҳолатларни юзага келтириш, бозор талабини доимий ўрганиш, маркетинг фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш, молиявий

ресурсларни бошқаришнинг замонавий методларини тadbик қилиш имкониятини беради.

Инновацион жараёни ташкил этишнинг уч асосий моделини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Кичик корхона асосида инновацион тadbиркорлик. Бунда инновациялар кичик корхонанинг ўзида унинг ихтисослашган ёки махсус ташкил этилган тузилмалари томонидан инновацияларни яратиш ва ўзлаштиришни назарда тутлади.

Ташки корхона ёрдамидаги инновацион тadbиркорлик. Ушбу моделда инновациялар контракт бўйича бошқа ташкилотлар томонидан бевосита муайян кичик корхона учун яратилади. Кейин бу лойиҳалар кичик корхонада ўзлаштирилиб, янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилади.

Венчур инновацион тadbиркорлиги. Бунинг учун инновацион лойиҳани амалга оширишга йўналтирилган венчур кичик корхоналари таъсис этилади.

Инновацияларни киритишни стратегик мақсадлари қуйидагилардан иборат;

- ✓ рақамли ишлаб чиқарувчиларни қўллаб қувватлаш уларни рақамли иқтисодиётда меҳнат қилиш қобилиятига эга мутахассислар билан таъминлаш;
- ✓ бизнес стратегияларини истеъмолчи манфаатига мослаштириш;
- ✓ корхоналарни рақамли технологияларга ўтказиш, янги рақамли стартапларни ривожлантириш;
- ✓ бизнес тизимлар учун рақамли инновацияларни, замонавий технологияларни қўллашни такомиллаштириш;
- ✓ Рақамли инновациялар ахборот коммуникацион технологияларга асосланиши ҳисобга олиниб, инфраструктура янада яхшилаш керак;

Инновация стратегиясини факат замонавий бозор механизмлари, туб инновациялар ҳамда ихтирочилар ва новаторларнинг ижодий фаоллиги, улар манфаатларини ҳимоя қиладиган уюшмалар ва ташкилотларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини қўшиб олиб борган ҳолдагина самарали амалга ошириш мумкин. Давлат инновация сиёсати дейилганда, давлат тузилмаларининг инновация жараёнларини фаоллаштириш ва улар иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ ҳолда иқтисодиёт ва умуман, жамиятга таъсир кўрсатишга қаратилган мақсад ҳамда усуллар комплекси тушунилади.

Бозор муносабатларини ривожлантириш технологик рақобатни кучайтиради, сифатсиз маҳсулотларни ишлатадиган ва ишлаб чиқарадиганларни банкротликка олиб келади, илмий-техника тараққиётига таъиниб иш кўрадиганларга эса асосини илмий-техникавий даромад ташкил этадиган юкори фойда келтиради.

⁵ Макконелл К. Р., Брюс С. Ю. Экономика: Принципы, проблемы и политика. 2 т.; пер. с англ. 11-го изд. Т. 1. – М.: Республика, 1992. С. 37 – 38.

Ўзбекистон Республикасида давлат инновация сиёсатининг асосий йуналишлари қуйидагилардан иборат:

- миллий маҳсулот рақобатбардошлиги ортишини таъминлайдиган инновация фаоллигини кучайтириш;
- замонавий технологиялар асосини ташкил этадиган инновацияларни қўллаб-қувватлаш;
- янги маҳсулотлар ва илғор техникавий ишланмаларга асосланган технологиялар яратиш;
- инновация фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда интеллектуал мулкни ҳимоялаш амалга оширилмоқда;
- инновацияларни амалга ошириш учун ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий манфаатдорлигини ва бунинг самараси сифатида ишлаб чиқариш ва умуман иқтисодиётнинг техникавий даражасини тубдан ўзгартиришга қаратилган қонунчилик ва ахборот асосини яратиш;

Мамлакатни жадал инновацион ривожлантириш учун ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш жараёнларига илмий-амалий тадқиқотлар натижаларини ва ноу-хау ишланмаларни кенг жорий этиш, шунингдек илмий муассасалар ва реал иқтисодиёт тармоқлари корхоналари ўртасида ҳамкорликни ўрнатиш зарурдир.

Жаҳон банки томонидан ҳудудларда инновацияларни тадбиқ этилишини ифодаловчи “Глобал инновацион индекс” рейтингда 2018-йилда 1-ўринни Швецария, 2-ўринни Нидерландия, 3-ўринни Швеция эгаллаган. (Жадвал-2.1)⁶ Швецария саккиз йил давомида узлуксиз 1-ўринни олиб келаётган бўлиб, бунинг асосий сабаби ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларда юқори технологик маҳсулотларнинг улуши юқорилигидир, шунингдек маҳаллий таълим муассасаларининг сифати юқорилиги бўйича, илмий - тадқиқотот ишларига қилинаётган харажатлари бўйича ҳам дунё миқёсида лидер давлатлардан ҳисобланади. Нидерландияни 2-ўринни олишини асосий сабаби хусусий сектор ва университетлар ўртасида мустаҳкам боғлиқлик борлигидадир. 3-ўринга эга бўлган Швецияда эса Онлайн – ижодкорлик самардорлигини оширишга алоҳида эътибор берилгани ҳолда, бу борадаги ишлар рағбатлантирилмоқда.

“Рақамли тадбиркорликни” ривожлантириш, инновацион гоялар, технологиялар ва лойиҳаларни реализация қилиш, уларга хорижий инвестицияларни жалб қилиш иқтисодиётни жаҳон миқёсида рақобатбардошлигини оширади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини тармоқларини, жумладан тадбиркорлик фаолиятини инновацион усулда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан қўйилган энг долзарб вазифалардан биридир. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш

мамлакатимиз фуқароларининг турмуш фаровонлигини ошириш, камбағалликни камайитириш, иқтисодий тараққиётга эришишнинг муҳим шартидир.

2.1 Жадвал

ХУДУДЛАР БЎЙИЧА ИННОВАЦИОН ИНДЕКС⁷

ХУДУДЛАР/ РЕЙТИНГ	МАМЛАКАТЛАР	ГЛОБАЛ ИННОВАЦИОН ИНДЕКС РЕЙТИНГИДАГИ ЎРНИ 2018-ЙИЛ
ШИМОЛИЙ АМЕРИКА		
1.	АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ	6
2.	КАНАДА	18
ЖАНУБИЙ ШАРҚИЙ ОСИЁ,ШАРҚИЙ ОСИЁ ВА ОКЕАНИЯ		
1	СИНГАПУР	5
2	РЕСПУБЛИКА КОРЕЯ	12
3	ЯПОНИЯ	13
АФРИКА МАМЛАКАТЛАРИ		
1	ЖАНУБИЙ АФРИКА	58
2	МАВРИКИЙ	75
3	КЕНИЯ	78
ЛОТИН АМЕРИКАСИ ВА КАРИБ ХАВЗАСИ		
1	ЧИЛИ	47
2	КОСТА-РИКА	54
3	МЕКСИКА	56
ШИМОЛИЙ АФРИКА ҒАРБИЙ ОСИЁ		
	ИЗРАИЛЬ	11
	КИПР	29
	ОБЪЕДИНЕННЫЕ АРАБСКИЕ	38

⁶ https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html

⁷ https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html

	ЭМИРАТЫ	
ЕВРОПА		
1	ШВЕЙЦАРИЯ	1
2	НИДЕРЛАНДИЯ	2
3	ШВЕЦИЯ	3

Бугунги кунда дунёдаги ривожланган мамлакатларда аҳоли даромадларининг ўсиши биринчи навбатда тадбиркорликда инновацион жараёнларнинг тўғри ташкил этилиши ҳамда “рақамли тадбиркорликни” доимий равишда такомиллаштириб борилаётгани билан боғлиқдир.

Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида республикамиз олдида турган муҳим вазифалардан бири жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишни кенг йўлга қўйишдир.

Бугунги кундаги асосий вазифалардан бири тадбиркорлар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали, нархларни пасайтириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош, экспортбop сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришдир. Халқаро тажрибани ўрганган ҳолда монополия соҳаларига хусусий сектор учун янада кенг йўл очиш, “рақамли тадбиркорликни” ривожлантириш ва шу орқали рақобат муҳитини шакллантириш лозим.

Истеъмол бозорида озиқ-овқат маҳсулотлари нархи барқарорлигини таъминлашнинг асосий йўли тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мева-сабзавот, чорвачилик ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини кўпайтириш ҳамда “агрокластер” бўлган узлуксиз занжирни яратишдир.

“Рақамли тадбиркорликни” ривожлантириш учун иқтисодиётни модернизациялаш, таркибий, технологик ва институционал ўзгаришларни амалга оширилиши зарур. Жаҳон тажрибаси “рақамли тадбиркорлик” миллий ресурслардан ташқари, хорижий инвестициялардан ҳамда янги билим ва технологиялардан бир вақтда самарали фойдаланилган ҳолда иқтисодий тараққиётни таъминлашнинг кўрсатмоқда. Агар мамлакатда ишлаб чиқилган технологик, институционал инновациялар халқаро миқёсда эътироф этилса ва тарқалса, тадбиркорлик фаолияти ўз самарасини бергани ҳолда юқори даромадлар келтиради, аҳолини турмуш даражасини оширади.

Хорижий мамлакатларнинг тажрибасига назар солар эканмиз, “Алибаба” электрон савдо тизимига эга бўлган Хитой компанияси рақамли технологияларга асосланган платформаларнинг ривожланиш борасида дунёда ўзига хос ўрнига эга. “Алибаба” бу – рақамли платформа бўлиб, замонавий бошқарув тизимидир.

Ривожланган мамлакатларда деярли барча пул операциялари интернет тизимлари ва тармоқлари орқали амалга оширилади, лекин бунда

тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш муҳимдир. Тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлашда ускуналарни муҳофаза қилиш ва компьютер фирибгарлигини олдини олиш, тасодифий юзага келаётган зарарлардан сақланиш зарур. Ахборотлаштириш жараёни қулайликларини юзага келтириш билан бирга тадбиркорлик фаолиятида турли хавфларини юзага келтириши мумкин. Замонавий цивилизацияни шакллантиришда тадбиркорлар фаолиятини ривожлантиришда, уларни хавфсизлигини таъминлашда тадбиркорлар фойдаланадиган ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш зарур.

Тадбиркорлар ахбороти хавфсизлигини таъминлашда қуйидагиларга эътибор қаратилади:

1. Почтада тадбиркорлик сирлари бўйича маълумотлар бермаслик.
2. Агар компьютер махсус дастур ёрдамида интернетта уланган бўлса уларни химоя қилиш:

Тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак.

1-дан, Тадбиркорлар банкротлик ҳолатларини олдини олиш учун, бозордаги конъюнктура ўзгаришларини замонавий ахборот технологияларига асосланган ҳолда мунтазам ўрганиб, мониторинг қилишлари зарурдир.

2-дан Муайян бизнес лойиҳаларини амалга оширишда, бизнес режаларини ишлаб чиқишда хатарларни олдиндан баҳолаш, рақобатчилар ҳолатини рақобат муҳитини чуқур таҳлил этишлари зарур

3-дан, Тадбиркорлик фаолияти қонун доирасида бўлиши маънавий - ахлокий талабларга ҳам мос келаётган бўлиши керак.

4-дан, Тадбиркорлик фаолияти тўлиқ қонуний, яъни тадбиркорлик лойиҳаси қонун талабларига мос бўлиши лозим.

5-дан, Ҳар бир тадбиркор бизнес режасини тузар экан, албатта тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш дастурларини тузиб чиқиши зарурдир.

Таъкидлаш жоизки, инновацион фаолиятни кенгайтириш ва рағбатлантириш, инновацион иқтисодиётни, “билимлар иқтисодиёти”ни шакллантириш “рақамли тадбиркорликни” ривожлантиришнинг устувор вазифалари жумласига киради.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиши ва фаолият кўрсатиши соҳасидаги тажриба уларга давлат томонидан, Шунингдек ижтимоий институтлар томонидан ҳам катта эътибор берилаётганини кўрсатади ва улар ҳозирги вақтда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмида ҳам иш билан банд ходимларнинг умумий сонидан ҳам анча салмоқли ўринни эгаллайди.

Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим йўналиши бу рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, улар учун янги халқаро бозорлар топиш ва экспортни кўпайтириш, транзит салоҳиятидан тўлиқ

фойдаланишдир. Бунда эса “рақамли тадбиркорлик” ни ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эгадир

Ўзбекистон Республикасида 2019-йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 млрд долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсган. Инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши 37%га етди⁸.

2019-йилда Ўзбекистонда хорижий капитал иштирокидаги корхоналар 7560 тани ташкил этди. Уларнинг асосий қисми Россия Федерациясига, Туркия Республикасига, Хитой Халқ Республикасига, Қозоқистон Республикасига, Корея Республикасига тегишлидир. 4006 та корхона хорижий капитал иштирокидаги қўшма корхона бўлса, 3554 таси хориж корхоналаридир.

Хорижий капитал иштирокидаги корхоналарнинг аксарият қисми Тошкент шаҳрига -4728 (62,5 %), Тошкент вилоятига 851 (11,3%) ва Самарканд вилоятига -396(5,2%) тўғри келади⁹. Мазкур корхоналарнинг аксарият қисми саноат тармоқларига тўғри келгани холда, у 2995 тани ташкил этади¹⁰.

Ўзбекистон Республикасида 1776 та россия компаниялари фаолият юритади. Ўзбекистонда йил бошидан буён 414 та Россия компаниялари ташкил этилди. 2019 йилда эса Туркия инвестициясини жалб қилиш орқали 372 та корхона, Хитой инвестицияси иштирокида 491 та, Қозоқистон инвестицияси иштирокида -278 та, Жанубий Корея инвестицияси иштирокида 186 та корхона ташкил этилган¹¹.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ЯИМ даги улуши 2000 йилда 31 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда келиб 56,5 фоизга (2018-йилда 60,4 фоиз) етган¹². ЯИМ таркибида кичик тадбиркорликнинг улушини 2018-йилга нисбатан пасайишини йирик корхоналар улушини ошиши билан изохлаш мумкин. (Жадвал-2.2)

Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликнинг иқтисодиёт тармоқларидаги улуши ҳам ошиб боргани холда 2012 йилда кичик тадбиркорликни экспортдаги улуши 14 фоизни ташкил этган бўлса 2019-йилда 28,7 фоиздан иборат бўлди. Шунингдек кичик тадбиркорликни саноатдаги улуши 2012-йилда 23,1 фоиздан иборат бўлган бўлса, 2019-йилда 34,9 фоизни ташкил этди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини

етиштиришда асосан кичик тадбиркорликнинг улуши юқори бўлиб 2000 – йилда 73,6 фоиздан, 2019-йилда 98,3 фоиздан иборат бўлди¹³.

Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликнинг асосий кўрсаткичлари¹⁴

2.2 Жадвал

		2018 й	2019 й	(+/-)
Фаолият юритаётган кичик корхона ва микрофирмалар сони	Бирлик	262930	334767	71837
Янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар	Бирлик	48922	92874	43952
Кичик тадбиркорликнинг улушлари:				
ЯИМ	%	60,4	56,5	-3,9
Саноат	%	37,4	34,9	-2,5
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	%	98,3	98,3	0,0
Инвестиция	%	38,0	47,0	9,0
Қурилиш	%	73,25	75,4	2,2
Савдо	%	86,3	84,3	-2,0
Хизматлар	%	56,0	52,1	-3,9
Юк ташиш	%	55,5	54,6	-0,9
Юк айланмаси	%	79,6	77,4	-2,2
Йуловчи айланмаси	%	89,6	90,7	1,1
Йуловчи ташиш	%	94,8	94,9	0,1
Экспорт	%	27,2	28,7	1,5
Импорт	%	56,2	54,2	-2,0

Кичик тадбиркорликни инвестициялардаги улуши 2018-йилда 38,0 фоиздан иборат бўлган бўлса 2019-йилда 47,0 фоиздан, хизматлардаги улуши 52,1 фоиздан иборат бўлди. (Расм-1) 2019-йилда кичик

⁸ <https://ti.uz/uz/page/ilm-marifat>

⁹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Российско-Узбекистанские_отношения

¹⁰ uz.uz/ekonomika-i-finansy/38058-predpriyatiya-i-inostrannym-kapitaloni-v-uzbekistane

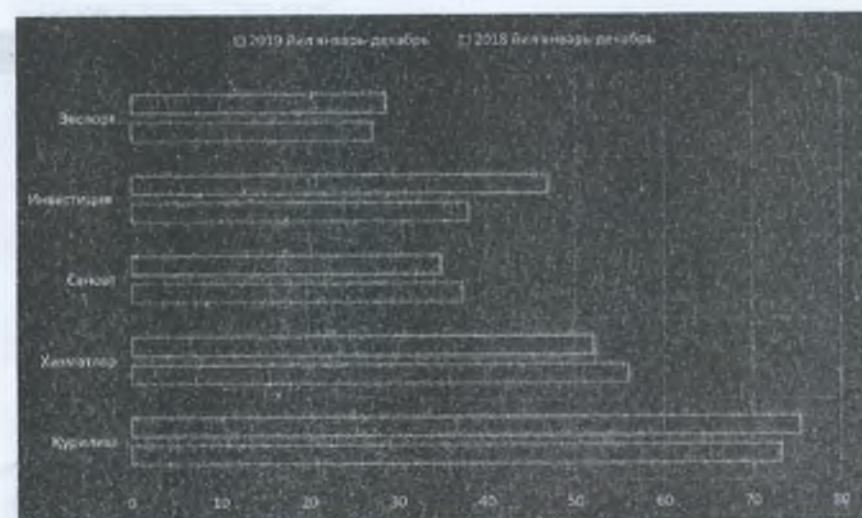
¹¹ <https://uz.sputniknews.ru/economy/20191112/12783602/Rossiya-v-liderakh-po-rostu-chisla-predpriyatiy-v-Uzbekistane.html>—16.06.20

¹² www.stat.uz <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/2031>

¹³ www.stat.uz <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/2031> ва Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент-2020 маълумотлари

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент-2020

тадбиркорликни аҳолини умумий даромади ҳажмидаги улуши 59,5 фоизни ташкил этди. Аҳолининг умумий даромадлари таркибида кичик тадбиркорликдан олинган даромадлар Жиззах-(70,6%), Бухоро (65,6%), Самарканд (63,8%) , Сурхандарё (63,7 %) вилоятларда сезиларли улушни эгаллади¹⁵.

Расм-1 Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликни улуши (Умумий ҳажмига нисбатан фоизда)¹⁶

Кичик тадбиркорлик субъектлари мамлакатда хизматлар соҳасини ривожлантиришда ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, кичик тадбиркорлик субъектларига тегишли фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар умумий сонининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатди. Ўтган йилнинг шу даврига нисбатан, 2020-йилнинг 1-январь ҳолатига уларнинг сони 46,2 мингтага кўпайди ва 199,9 мингтани ташкил этиб, уларнинг ўсиши 30,0% га ошди¹⁷.

Хизмат кўрсатувчи корхона ва ташкилотлар умумий сонининг 76,3 фоизи кичик тадбиркорлик субъектлари ҳиссасига тўғри келади¹⁸. (Расм-2)

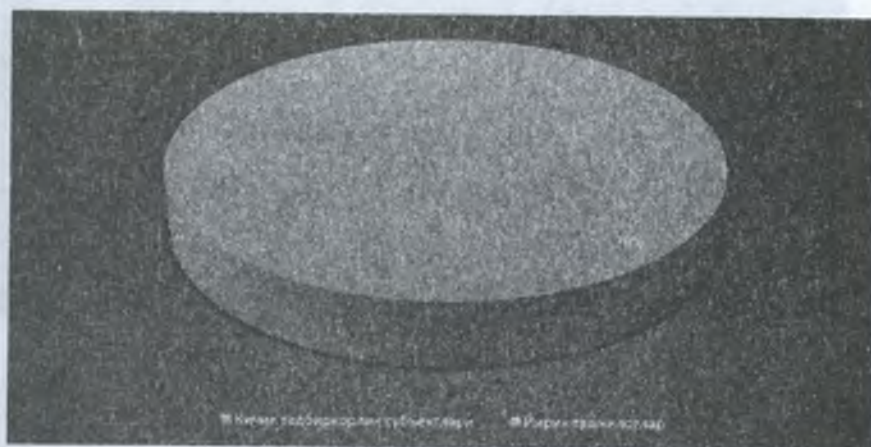
¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

Хизмат кўрсатиш соҳасида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш бугунги кундаги долзарб вазифалардандир.

Расм-2. Корхона ва ташкилотлар умумий сонига кичик тадбиркорлик субъектларининг улуши

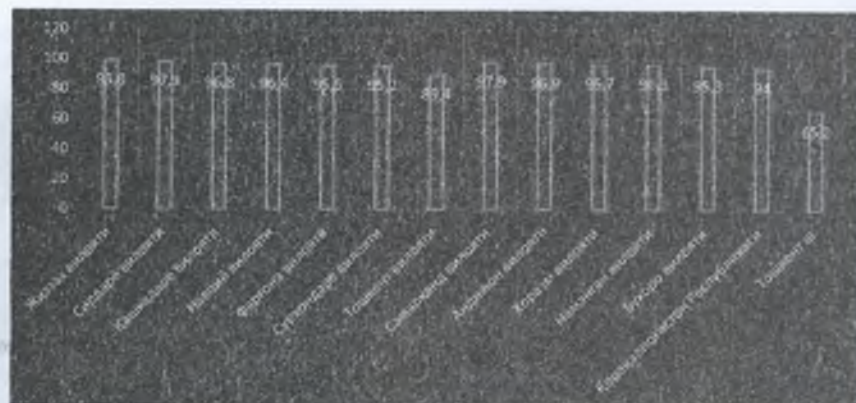
Жаҳон иқтисодиётида бугунги кунда компьютер ва телекоммуникация технологияларни, дастурий таъминотни ишлаб чиқариш ҳамда кенг интерфаол хизматларни тақдим этишни ўз ичига олган ахборот коммуникация технологиялари сектори тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ривожланган давлатлар тажрибаси кўрсатадики, рақамли иқтисодиётни ва рақамли тадбиркорликнинг ривожланиши мамлакатни рақобатбардошлик даражасига бевосита таъсир қилади, стратегик даражада бошқарув учун катта имкониятлар очади. 2019-йил алоқа ва ахборотлаштириш хизматларининг ҳажми 10869,2 млрд. сўмга тенг бўлди. 2018-йилга нисбатан ушбу хизматларнинг ўсиши 108,0 % ни ташкил этди, ушбу хизматларнинг жами хизматлардаги улуши 5,7 фоизни ташкил этди.

Ўзбекистон Республикасида Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари ҳажмида энг катта улуши телекоммуникация хизматлари, яъни симли ва мобиль алоқа хизматлари, интернет тармоғи, йўлдошли алоқа хизматлари ва бошқалар эгаллаб 79,2 фоизни ташкил этди.

Телекоммуникация хизматларининг энг юқори кўрсаткичлари Жиззах(98,8%), Самарканд ва Сирдарё (97,9%), Андижон (96,9%) ва Қашқадарё (96,8%) вилоятларида қайд этилган. (Расм-3)¹⁹

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

Расм-3. Худудлар кесимида алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари умумий ҳажмида телекоммуникация хизматларининг улуши% 2019-йилда²⁰

“Рақамли тадбиркорлик” ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб, аҳолини турмуш даражасини юксалтириш имкониятларини яратди

Ўзбекистон иқтисодиётида рақамли иқтисодиёт шакллантирилган экан, тадбиркорлик фаолиятини, айниқса рақамли тадбиркорликни ривожлантиришнинг зарурати юзага келди. Бунинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат.

1. Саноатда автоматлаштириш жараёнини такомиллаштириб бориш билан, маълум бир ходимлар гуруҳини ортиқчалиги юзага келиши мумкин, бу эса уларни бандлигини таъминлаш масалаларини юзага келтиради. Тадбиркорлик, айниқса рақамли тадбиркорлик аҳолини меҳнатда бандлигини ўз-ўзини банд қилишни муҳим соҳасидир.
2. Инновацион компанияларни янада ривожлантириш зарур бўлиб, улар иқтисодиётни янги товар ва хизматларни яратиш бўйича янги ғояларни юзага келтиради, бу эса тадбиркорлик учун қўшимча молиявий маблағларни келтиради.
3. Рақамли тадбиркорликни ривожлантириш натижасида ходимларни ўз фаолиятига жавобгарлигини оширади. Бунинг асосий сабаби мулкдорлик ҳуқуқини мавжудлигидир, бу эса ишнинг самарадорлигини оширади.
4. Рақамли тадбиркорликни ривожлантириш ишлаб чиқаришни ташкил қилишни янги методларини иқтисодий жараёнларга янги технологияларни, янги ресурсларни жалб этишни имкониятини беради.

²⁰ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси - Статистик тўплам - Тошкент - 2020

Глобал иқтисодиётга интеграциялашув жараёнида мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини оширишга йўналтирилган лойиҳаларни ва стратегияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардандир. Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йилни Ўзбекистон Республикасида “Илм маърифатни ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш” йили деб эълон қилди ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш иқтисодий ислохотлар жараёнидаги бош вазифа эканлигини таъкидлади. Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйилган бўлиб, бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев раҳнамолигида республикада жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация жараёнлари, “рақамли иқтисодиёт”, “рақамли тадбиркорлик” ривожлантирилиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 28.04.2020 йил “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4699-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга биноан Ўзбекистон Республикасида 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 2 бараварга кўпайтириш масаласи қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш товар ва хизматларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, балки ортиқча харажатларни камайтиради. Республикада тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш учун илғор технологиялар ва кластер тизими жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида “рақамли тадбиркорликни” шаклланиб боришини қуйидагиларда кузатиш мумкин:

- ❖ Истеъмолчилар озиқ-овқат маҳсулотларига буюртма бериш учун рақамли технологиялардан фойдаланмоқдалар.
- ❖ Турли интернет дўконлар ривожланиб бормоқда –турли хизматлар учун электрон тўлов тизимлари ривожланмоқда.
- ❖ Тадбиркорлар рақамли технологиялар ёрдамида электрон битимларни амалга оширмоқда.
- ❖ Ўзбекистон Республикасида “Ақлли” ва “Хавфсиз” шаҳар лойиҳалари кенг амалга оширилмоқда
- ❖ Давлат-хусусий шериклик тизимида инновацион лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда
- ❖ Олий таълим тизимида рақамли бошқарувни ривожлантириш, давлат хусусий шерикчилиги асосидаги таълим муассасаларини кўпайтириш, рақамли иқтисодиёт шароитида ишлаш қobiliятига эга рақобатбардош кадрларни тайёрлаш бўйича кенг миқёсда ишлар амалга оширилмоқда
- ❖ Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқаришни бошқаришда ахборот тизимлари комплексини жорий қилиш, молиявий-хўжалик фаолиятда ҳисобот юритишда дастурий маҳсулотлардан кенг фойдаланиш,

Шунингдек технологик жараёнларни автоматлаштириш жараёнлари амалга оширилмоқда

- ❖ “Интеллектуал ҳукумат” тамойиллари асосида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига электрон давлат хизматларини кўрсатиш тизимини янада кенгайтирилмоқда
- ❖ Ўзбекистонда телекоммуникация инфратузилмасини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли уяли алоқа, кенг полосали интернетдан фойдаланиш имкониятлари кенгайтирилмоқда
- ❖ Ўзбекистон Республикаси иктисодиётининг катор муҳим тармоклари, жумладан, кимё, нефть ва газ, энергетика, электротехника, қурилиш материаллари, заргарлик саноатини хомашё билан таъминлаш учун, аввало, геология-кидирув соҳасини тубдан ривожлантирилмоқда
- ❖ Гўшт –сут ва мева сабзавот маҳсулотлари бошқа турдаги маҳаллий хом ашёни қайта ишлаш терига илшов бериш халқ истеъмол молларини ишлаб чиқариш бўйича кичик корхоналарни ташкил этиш бўйича инновация лойиҳаларини рағбатлантирилмоқда, микрокредитлар билан таъминланмоқда.

Глобаллашув шароитида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарурдир.

- ✓ “Рақамли тадбиркорликни” ривожлантириш орқали янги инновацион маҳсулотларни яратиш, ишлаб чиқаришнинг интенсив имкониятларини самарали қўллаш ва такомиллаштириш зарур
- ✓ Рақобатбардош янги инновацион маҳсулот ва хизматлар яратиш жараёнларини такомиллаштириш
- ✓ “Рақамли тадбиркорликни” ривожлантириш асосида “ рақамли маҳсулот ва хизматларни” кўпайтириш
- ✓ Рақамли иктисодиётни ва рақамли тадбиркорликни шакллантиришда инновацион маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришни кенг йўлга қўйиш орқали жаҳон бозорига интеграциялашув жараёнини жадаллаштириш.
- ✓ Рақамли иктисодиёт шароитида ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ҳисобида “рақамли маҳсулот” ижтимоий самарадорлигини ошириш.
- ✓ Рақамли иктисодиёт шароитида илм сизими, илмий тадқиқот тажриба конструкторлик ишланмаларини кўпайтириш, шунингдек “виртуал фирмалар” фаолиятини ривожлантириш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганиш ва республикада ҳам “виртуал фирмалар”фаолиятини кенгайтириш.
- ✓ “Рақамли тадбиркорликни” ривожлантиришда прогноз моделларни ишлаб чиқариш.
- ✓ Рақамли тадбиркорликни ривожлантириш учун рақамли технологияларни қўллаш зарур, бу эса тадбиркорларни кам харажат

қилган ҳолда кўп истеъмолчиларни ва бозорларни қамраб олиши керак.

- ✓ “Рақамли тадбиркорлик”да юқори меҳнат унумдорлигини таъминлаш.
- ✓ Рақамли тадбиркорликни ривожлантириш учун мобилликни яъни интернет билан узлуксиз алоқани ривожлантириш, бизнес моделларни ишлаб чиқиш керак.
- ✓ “Инновацион корхоналар” ва инвесторлар ўртасида ҳамкорликни амалга оширувчи узоқ муддатли стратегияларни ишлаб чиқиш.
- ✓ Ички ва ташқи бозорларда IT-секторнинг маҳсулот ва хизматларига бўлган талабнинг ўсиши динамикасини баҳолаш, “рақамли тадбиркорлик”ни ривожлантириш бўйича комплекс чораларни амалга ошириш зарурдир.
- ✓ Телекоммуникация инфратузилмасини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли уяли алоқа, кенг тасмали интернетдан фойдаланиш имкони билан таъминлаш,
- ✓ Таълим, коммунал хизмат кўрсатиш, туризм соҳаларида замонавий ахборот тизимлари, дастурий маҳсулотлар ва маълумотлар базаларини янада кенг жорий этиш
- ✓ Иктисодиётнинг турли тармоқларида “аклли” ва бошқа истиқболли технологияларни, Шунингдеккатта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишловчи технологияларни жорий этишнинг концептуал ва услубий асосини шакллантириш, шунингдек дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва технологик майдончалар яратиш орқали “рақамли тадбиркорлик”ни ривожлантириш зарур
- ✓ Кичик бизнес ва стартапларни янада ривожлантириш, рақамли тадбиркорликга оид билимларни шакллантириш зарур бўлиб, тадбиркорларни замонавий технологиялардан фойдаланишга доир, ахборот коммуникацион технологияларга оид билимларни ошириш учун ўқитиш ва қайтадан ўқитиш лозим.
- ✓ Бизнес ва тадбиркорлик фаолиятига илм фан ютуқларини тадбиқ этиш керак
- ✓ Венчур тадбиркорлигини ривожлантириш, технологиялар бозорини ривожлантириш зарур

2.4. Минтақавий ривожланишни давлат томонидан тартибга солишнинг хорижий тажрибаси

Бозор ислохотларини чуқурлаштириш, иқтисодийни либераллаштириш ва Ўзбекистонни барқарор ривожлантириш жараёнида минтақавий иқтисодий сиёсат, иқтисодий макон, маҳаллий ишлаб чиқариш, ҳудудларнинг табиий, минерал, ишчи кучи ва бошқа бойликларида тўғри фойдаланиш учун минтақаларни янги шароитларга мослаштириш ечимини топиш жуда муҳимдир. Шу муносабат билан хорижий давлатларнинг минтақавий иқтисодий сиёсати тажрибасини ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ривожланган мамлакатлар (АҚШ, Европа, Канада, Австралия) минтақавий муаммоларни ҳал қилиш, ҳудудий меҳнат тақсими ва минтақалараро кооперацияни мустаҳкамлаш, эски саноат ва аграр ҳудудларни қайта қуриш, минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш нуктаи назаридан яқинлаштириш, периферик ҳудудларнинг ривожланиши - мўл-кўл табиий ресурслар, йирик шаҳарлар ва саноат агломерацияларининг ҳаддан ташқари ўсишини чеклаш, шаҳарлар ва кишлоқлар ўртасидаги миграцияни тартибга солиш, инфратузилма тизимларини модернизация қилиш, минтақалардаги экологик вазиятни яхшилаш, кам сонли элатларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳолини барқарорлаштириш ва бошқалар.

Минтақавий иқтисодий сиёсат методологиясида унинг асосий объекти ҳар хил *минтақавий (фазовий) тенгсизликлар* - ривожланиш даражалари, бандлик даражаси, аҳоли даромадлари, бизнес шароитлари ва бошқалар хилма-хиллиги орасидаги фарқлар деган фикр муҳим ўрин тутади. Бундан келиб чиқадики, минтақавий сиёсатнинг моҳияти умуман мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига тўққинлик қиладиган тенгсизликни камайтиришдир.

Чет эл минтақачилари асарларида минтақавий тенгсизликнинг энг кенг тарқалган сабаблари қилиб қуйидагилар кўрсатилган:

- мамлакатнинг айрим минтақаларида табиий-иклим шароитидаги ва тадбиркорликни ривожлантиришдаги кескин фарқлар;

- ҳудудларнинг "маҳсулдорлигини" белгилайдиган табиий ресурслардан фойдаланиш кўлами, сифати ва йўналишлари. Бу омил нафақат кишлоқ хўжалиги, балки ови, тоғ-кон ва ўрмон хўжалигига, балки иқтисодий фаолият шароитларига ва одамлар ҳаётига ҳам таъсир қилади;

- минтақанинг периферик ва "чуқур" (узокда) жойлаштириш натижасида транспорт харажатлари ошади, ишлаб чиқариш харажатлари ўсади ва сотиш бозори тораёди;

- эскирган ишлаб чиқариш тузилмаси, инновацияларни жорий этишдаги кечикиш;

- агломерация афзалликлари (тармоқлараро муносабатлар ва ривожланган инфратузилма минтақасидаги алоқалари) ва агломерация етишмовчилиги (аҳоли сонининг кўпайиши);

- ишлаб чиқаришнинг айрим турлари ва ишлаб чиқариш ва технологик тузилмаларнинг устунилиги билан ифодаланган технологик ривожланиш босқичи;

- демографик фарқлар (аҳоли таркиби, такрор барпо бўлиши, шу жумладан этник-диний хусусиятлардан келиб чиқади);

- тадбиркорлик муҳитидаги фарқлар (солиқ тизими, фирмалар устидан маъмурий назорат даражаси ва бошқалар);

- сиёсий ва институционал омиллар (масалан, минтақавий автономия даражаси);

- ижтимоий-маданий омиллар (урбанизация даражаси, аҳолининг маълумотлилиги, илмий ва маданий марказларнинг мавжудлиги ва бошқалар).

Ҳудудий тартибга солиш дастакларини икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- маълум бир ҳудуддаги кўлаб иқтисодий субъектларнинг ҳатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатадиган умумиқтисодий дастаклар (ёки макродастаклар),

- ҳаракатни манзилли тартибга солишчилар (ёки микродастаклар).

Минтақавий иқтисодий сиёсатнинг *макродастаклари* - бу минтақалар (мезёрлар, ставкалар ва бошқалар) ва миллий солиқ, кредит, инвестиция, ижтимоий сиёсат шароитлари бўйича фаркланадиган кўрсаткичлардир. Шундай қилиб, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ёки муаммолар минтақаларни кўлаб-қувватлашда тадбиркорлик учун солиқ ставкалари пасайтирилади, имтиёзли транспорт тарифлари ўрнатилади.

Минтақавий иқтисодий сиёсатнинг микро дастакларидан минтақавий иқтисодиёт субъектлари фаолиятига бевосита таъсир ўтказиш учун фойдаланилади. Кўриб турганингиздек, энг кенг тарқалган инвестиция грантлари, энг кам эса амортизация имтиёзларидир.

Минтақавий муаммоларга ва махсус минтақавий сиёсатга жиддий эътибор берадиган мамлакатлар турли хил тартибга солиш усулларида фойдаланадилар. Уларни уч гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- режалаштириш ва башорат қилиш;

- бюджет-солиқ тизими;

- турли хил тартибга солиш дастакларидан фойдаланиш.

Масалан, Франция ҳудудий ва минтақавий режалаштиришнинг кучли анъаналарига эга. Ривожланишида Бош режалаштириш комиссариати етакчи рол ўйнайдиган миллий иқтисодиётнинг индикатив беш йиллик режалари "Франциянинг марказсизлаштирилиши" (Париж минтақасида саноат ва аҳолининг ҳаддан ташқари концентрациясини камайтириш), кишлоқ хўжалиги ҳудудларини саноатлаштириш, эски саноат ҳудудларини қайта қуриш каби мақсадларни амалга ошириш

назарда тутади. Кичик ва ўрта шаҳарларнинг ривожланишини рағбатлантирувчи минтакалар ва бошқалар. Францияда 2015 йилгача бўлган ҳудудий шакллантиришнинг Бош режаси мавжуд эди. Ҳозирги вақтда минтакавий режалаштиришнинг асосий шакли "давлат-минтака" беш йиллик режалаштириш шартномалари тизимидир. (2.3 –Жадвал)

2.3 -Жадвал

Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида иқтисодий тартибланишнинг турли дастакларидан фойдаланиш

Мамлакатлар	Инвестиция грантлари	Кредитлар ва фойзалар бўйича субсидиялар	Солиқ имтиёзлари	Амортизация имтиёзлари	Янги иш ўринлари яратиш учун субсидиялар	Транспорт имтиёзлари ва субсидиялар
Австрия	X	X				
Белгия	X	X				
Буюк Британия	X	X			X	
Германия	X	X				
Греция	X	X	X	X		
Дания	X	X				
Ирландия	X				X	
Испания	X					
Италия	X	X	X		X	
Люксембург	X		X			
Голландия	X			X		
Португалия	X	X				
Финляндия	X		X			X
Франция	X		X		X	
Швеция	X				X	X
Мамлакатлар сони каерда ишлатилишига мувофиқ восита	15	8	5	2	5	2

Иқтисодиётини тартибга солишнинг энг кенг камровли воситаси бу-бюджет тизимидир. Одатда, у учта даражага бўлинади (марказий, минтакавий, маҳаллий), яъни, ҳукуматнинг ҳар бир даражаси ўз бюджетига эга.

"Бюджет федерализми" тушунчаси бюджет тизими фаолиятининг асосий принципини тавсифлайди: алоҳида даражадаги бюджетлар автономисини ва бюджетлараро муносабатлар уйғунлашуви. Бюджет федерализм бу маънода нафақат федерал штатларга, балки турли хил давлат-сиёсий тизимларга эга бўлган мамлакатларга хосдир.

Бюджет федерализм уч зарур шароитни талаб қилади:

- ҳукуматнинг барча даражалари ўртасида харажатлар бўйича ваколатларни аниқ чегаралаш;
- тегишли даражаларни уларга берилган ваколатларни амалга ошириш учун етарли бўлган молиявий манбалар билан таъминлаш;
- аниқ қоидаларга мувофиқ бюджетлараро трансфертлар ёрдамида турли хил бюджетларнинг номуносивбликларини юмшатиш.

Маълумотларнинг таҳлили шуни кўрсатадики Қўшма Штатларда федерал бюджет мамлакат давлат бюджетининг катта қисмини (56%) эгаллайди. Штат бюджетлари 25% ни, маҳаллий ҳокимият органлари эса 19% ни ташкил этади (трансфертларни ҳисобга олмаганда).

Давлат дастурларини амалга ошириш нафақат маълум бир фаолиятни тўғридан-тўғри молиялаштириш, балки солиқ воситаларидан фойдаланган ҳолда яширин молиялаштириш орқали ҳам амалга оширилади. Шу маънода турли даражадаги бюджетни шакллантириш структурасини таҳлил қилиш маълум аҳамиятга эга. Федерал бюджетнинг ярми даромад солиғи ҳисобидан шаклланади: - жисмоний шахсларнинг даромадлари ёки юридик шахсларнинг фойдалари. Ижтимоий сугурта бадаллари (медицина, пенсия ва бошқалар) даромаднинг учдан бир қисмига тўғри келади. Шундай қилиб, федерал бюджет даромадларининг катта қисми (тахминан 80%) ушбу икки турдаги солиқлардан иборат.

Аксинча, бюджет даражаси канчалик паст бўлса, ушбу моддаларнинг унчалик катта аҳамияти йўқ, бу кўриб чиқилаётган йилда давлат бюджетларининг қарийб 17 фоизини ва маҳаллий ҳокимиятларнинг 2 фоизини ташкил этади. Шу билан бирга, ушбу даражадаги бюджетлар учун юқори даражадаги давлат ҳокимияти бюджетларидан бериладиган субсидияларнинг роли ортиб бормоқда: штат бюджети учун уларнинг улуши 23 фоизни, маҳаллий бюджетлар учун эса тушумларнинг 33 фоизини ташкил этди. Бундан ташқари давлат бюджети даромадлари таркибида савдо солиғи (22%), маҳаллий бюджетда кўчмас мулк солиғи эса - 27%, ШунингдекШунингдектурли хил тўловлар, уларнинг улуши жами бюджетнинг тўртдан бирига тўғри келади

Даромадлар ва харажатлар устидан ваколатларнинг барқарор тақсимланишига эга бўлган бюджет тизимларида бюджет номуносивблигини тартибга солишнинг асосий механизми бюджетлараро трансфертлардир. Шу нуқтан назардан трансфертларнинг иккита асосий тури ажратилади: *вертикал* (юқори даражадаги бюджетлардан қуйи даражаларга) ва *горизонтал* (бир хил даражадаги бюджетлар ўртасида).

Вертикал бюджетларaro трансфертлар, ўз навбатида, умумий (тенглаштирувчи) ва мақсадли (махсус) трансфертларга бўлинади.

Давлат ва маҳаллий ҳокимият бюджетлари харажатлари таркибида кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тартибга солиш бўйича тўғридан-тўғри тадбирлар харажатлари тахминан 4-4,5 миллиард долларни ташкил этди (барча харажатларнинг 0,3%). Агар ушбу миқдорга бошқа соҳаларда амалга ошириладиган дастурларнинг харажатларини қўшилса ҳам (масалан, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ёки ҳудудларни иктисодий ривожлантириш), маълум даражада кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига таъсир қиладиган бўлса, тўғридан-тўғри ажратмалар миқдори, эҳтимол, 10 миллиард доллардан ошмайди, ёки умумий давлат ва маҳаллий ҳокимият бюджетининг тахминан 1% тўғри келади.

Давлат дастурларининг фермерлик соҳасидаги ролини аниқлаш кийинрок, чунки улар унинг фаолиятига турлича таъсир кўрсатади. Бундай ҳисоб-китобни амалга оширишга қисман "ишлаб чиқарувчиларга субсидиялар эквиваленти" кўрсаткичи имкон беради. Ўртача 1996-2000 йилларда фермер хўжалигига тўғридан-тўғри ва билвосита ўтказмалар даражаси қарийб 146 миллиард долларни ташкил этди, шундан атиги 8 фоизи давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилган дастурларга тўғри келади.

"Ишлаб чиқарувчиларга субсидиялар эквиваленти" индикаторидан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китобларни тўғри деб ҳисоблаш мумкин эмас, чунки бу давлат томонидан тартибга солинадиган бир қатор омилларнинг кишлоқ хўжалиги соҳасига таъсирини ҳисобга олмайди. Шу сабабли, қуйидаги ҳулоса келиш мумкин. Иктисодиётнинг аграр соҳасини тартибга солиш билан боғлиқ дастурларга тўғридан-тўғри давлат харажатлари штатлар, округлардан Федерал даражада юқори.

Бирок, шу асосда маҳаллий ҳокимият органлари кишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солиш билан боғлиқ масалаларни "этиборсиз қолдиради" дейиш нотўғри. Аслида, масала мамлакат кишлоқ хўжалиги иктисодиётини тартибга солишда ҳокимиятнинг турли даражалари ўртасида ваколатларнинг тарихий тақсимланиши ҳақидадир.

Кишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солишда минтақавий ҳокимиятларнинг ролини таҳлил қилиш, ҳокимиятнинг турли даражалари ўртасида ваколатларни тақсимлаш масаласини кўриб чиқиш лозимдир. Бир қатор федерал аграр дастурларни амалга ошириш асосан штат ва ҳатто маҳаллий даражаларга ўтказилди.

Юқорида келтириб ўтилганидек федерал ҳукумат томонидан давлат ва маҳаллий ҳокимият органларига нисбатан амалга ошириладиган молиявий қўллаб-қувватлаш чораларини таҳлил қилиш лозим. У иккита асосий усулда амалга оширилади: (1) нақд субсидиялар (трансфертлар, грантлар) ўтказиш йўли билан ва (2) солиқ субсидияларини тақдим этиш йўли билан.

1996 – 2008 йилларда солиқ субсидиялари ҳажми йилига ўртача 69,1 миллиард долларни ташкил этди. Ушбу миқдорнинг аксарияти федерал ҳукумат томонидан минтақавий ҳокимият органларига берилган имтиёзлар натижаси бўлиб, давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан олинадиган солиқларни (даромад ва мол-мулк) олиб қолиш имкониятидан иборат эди, федерал даромад солиғини ҳисоблашда солиқ солинадиган базадан давлатлар ва муниципалитетларнинг облигацияларидан олинадиган даромадни ўз ичига олган. Охир оқибат, ушбу ёрдам шакли минтақавий ҳокимият органларига бюджет ва солиқ маневрлари эркинлигини таъминлайди.

Пул субсидиялари миқдори анча юқори эди ва улар орқали мамлакат иктисодиёти айрим тармоқларининг ривожланишини тартибга солиш бўйича федерал ҳукуматнинг сиёсати олиб борилмоқда.

1960 йилда уларнинг ҳажми қарийб 7 миллиард долларни ташкил этди. Шунингдек ушбу миқдорда федерал бюджетнинг харажатлар қисмидаги улуши тахминан 8 фоизни, штатлар ва маҳаллий ҳокимият идораларининг бюджетлари эса тахминан 19 фоизни ташкил этди.

1996-1998 йилларда ўртача ҳисобда федерал бюджетдан ўтказмалар ҳажми 215 миллиард долларни ташкил этди, бу унинг харажатлар қисмининг 15 фоизини ва штат, маҳаллий ҳокимият бюджетлари харажатлар қисмининг 24 фоизини ташкил этди (4.2-жадвал). Натижада, сўнгги ўн йилликларда маҳаллий ҳукуматларга федерал ёрдам ҳукуматининг айрим функцияларини молиялаштиришнинг муҳим омилига айланди.

Пул субсидиялари миқдори анча юқори эди ва улар орқали федерал ҳукуматнинг сиёсати мамлакат иктисодиётининг айрим тармоқларининг ҳаётий фаолиятини тартибга солиш бўйича олиб борилмоқда.

1960 йилда уларнинг ҳажми қарийб 7 миллиард долларни ташкил этди, Шунингдек ушбу миқдорнинг федерал бюджетнинг харажатлар қисмидаги улуши тахминан 8 фоизни, штатлар ва маҳаллий ҳокимият идораларининг бюджетлари эса тахминан 19 фоизни ташкил этди. 1996-1998 йилларда ўртача ҳисобда федерал бюджетдан ўтказмалар ҳажми 215 миллиард долларни ташкил этди, бу унинг харажатлар қисмининг 15 фоизини ва давлат ва маҳаллий ҳокимият бюджетларининг харажатлар қисмининг 24 фоизини ташкил этди (2.4-Жадвал). Натижада, сўнгги ўн йилликларда маҳаллий ҳукуматларга федерал ёрдам ҳукуматининг айрим функцияларини молиялаштиришнинг муҳим омилига айланди.

Федерал ҳукумат томонидан тақдим этиладиган молиявий ёрдам механизмнинг таҳлил қилишда муҳим нукта - бу фойдаланиш ҳусусиятидир. Бошқача қилиб айтганда, штат ва маҳаллий ҳокимият органлари федерал бюджетдан ажратилган маблағларни қанчалик эркин тасарруф этишлари мумкин?

Америка Кушма штатлари ҳукуматининг бюджети, 2008
молиявий йили. Таҳлили истикболлари. ОМВ, 2008 йил.

Штат ҳукуматларига ёрдам, 2008 й ¹	215340	100,0			
Жами шу жумладан:					
А. Йўналишлар бўйича					
Соғлиқни сақлаш	86603	40,2			
Ижтимоий ёрдам (фуқароларнинг даромадларини сақлаб туриш)	50865	23,6			
шу жумладан озиқ-овқат ёрдам дастурлари	14962	6,9			
Таълим, иш билан таъминлаш ва ижтимоий хизматлар	33353	15,5			
Транспорт инфратузилмаси	23708	11,0			
шу жумладан федерал автомобил йўллари	17949	8,3			
Ижтимоий ва минтакавий ривожланиш шу жумладан:	8888	4,1			
- ИХП томонидан жамиятни ривожлантириш учун грантлар	4650	2,2			
- табиий офатлар пайтида ёрдам (ФХФА)	2714	1,3			
- қишлоқ хўжалиги вазирлигининг қишлоқ жамоаларини ривожлантириш дастурлари	638	0,3			
Табиий ресурслар ва атроф-муҳит	4240	2,0			
шу жумладан. Қишлоқ хўжалиги вазирлиги дастурлари	230	0,1			
Қишлоқ хўжалиги	663	0,3			
шу жумладан, илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш хизматини молиялаштириш	650	0,3			
Бошқалар	7020	3,3			
Б. Федерал идоралар томонидан					
Соғлиқни сақлаш ва аҳолига хизмат кўрсатиш вазирлиги	129100	60,0			
Транспорт вазирлиги	26000	12,1			
Уй-жой қурилиши ва шаҳарсозлик вазирлиги	21400	9,9			
Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, жами	17100	7,9			
шу жумладан:					
- ижтимоий ёрдам (фуқароларнинг даромадларини сақлаб туриш)	15407	7,2			
- қишлоқ хўжалиги	663	0,3			
- ижтимоий ва минтакавий ривожланиш	638	0,3			
- табиий ресурслар ва атроф-муҳит	230	0,1			
- соғлиқни сақлаш	41	0,0			
- бошқа	121	0,1			
Бошқалар	21740	10,1			

Ҳозирги вақтда федерал тўғридан-тўғри молиявий ёрдам тизими "мақсадли субсидиялар" (субвенциялар), "блок субсидиялар", маҳаллий

давлат аппаратида сақлаш учун субсидиялар ва "умумий даромадларни тақсимлаш" дастурлари орқали амалга оширилмоқда.

Бироз пасайишига қарамай, федерал субсидияларнинг асосий қисми (тахминан 70-75%) субвенция шаклида келади. Шу билан бирга, маблағларнинг бир қисми федерал ҳукумат томонидан молиялаштирилаётган маълум бир дастур ёки лойиҳани амалга ошириш учун ажратилади. Бундай ҳолда, давлатлар ушбу маблағларни бошқа мақсадларда қайта тақсимлашда деярли ҳуқуқларга эга эмаслар.

Сўнгги 20 йил ичида федерал субсидияларнинг умумий ҳажмидаги "блокли субсидиялар" (субсидиялар) улуши барқарор ўсиб борди. Масалан, молиялаштиришнинг ушбу шакли 1975 йилда инфратузилмани ривожлантириш учун минтақаларга федерал ёрдам тизимида пайдо бўлди ва ушбу мақсад учун ажратилган маблағнинг тахминан 1,5 фоизини ташкил этди. Айни пайтда бу кўрсаткич деярли 80 фоизга етди. Умуман олганда, агар 1968 йилда "блокли субсидиялар" федерал ҳукуматнинг штатларга ўтказган маблағлари умумий ҳажмининг атиги 0,3 фоизини ташкил этган бўлса, унда 1981-94 йилларда. - тахминан 11%, 1996-2000 - 14% етди.

Ҳозирги вақтда ушбу молиялаштиришнинг ҳар хил турлари мавжуд - "чексиз субсидиялар" дан, федерал давлат маблағларини сарфлаш меъёрлари ва принципларини белгилашда давлат идораларига янада мослашувчанликни, тартибга солинадиган блокли субсидияларни таъминлайди. Нисбатан яқинда пайдо бўлган махсус субсидиялар турини кўрсатиб ўтиш лозим. Бу "рақобатбардор" деб номланган блокли субсидиялар қишлоқ ваколатли зоналари ва тадбиркор жамоалар дастурини молиялаштиришда фойдаланилади. Ушбу маблағлар федерал ва штат ҳукуматлари ўртасидаги ҳамкорлик орқали бошқарилади.

Штатлар ва маҳаллий ҳукуматларга самарали ёрдам бериш йўллари излаш 1972 йилги "Штатлар ва маҳаллий ҳокимиятларга молиявий ёрдам тўғрисида"ги қонун қабул қилинганидан кейин умумий даромадларни тақсимлаш дастури бўйича федерал субсидиялар пайдо бўлишига олиб келди. У бюджет ресурсларининг янги манбасини англатади ва субсидия тизимига ўзига хос алтернативани шакллантиради, камчиликлари маблағларни катъий тартибга солишдир.

Федерал ҳукумат, штат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги молиявий муносабатлар қишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солишнинг тадбирларига сезиларли даражада таъсир кўрсатиши шубҳасиз.

Биринчидан, федерал субсидиялар маҳаллий ҳокимият органларининг "молиявий барқарорлигини" оширади ва шу билан қишлоқ хўжалиги соҳасидаги дастурларни тўғридан-тўғри, билвосита турли хил молиявий дастаклар орқали молиялаштириш учун ҳам катта имкониятлар пайдо бўлишига ёрдам беради.

Иккинчидан, мақсадли субсидияларни тақдим этишда "карама-қарши молиялаштириш" амалиёти маҳаллий ҳокимият органларининг федерал дастурларида иштирок этишни ўз ичига олади, ҳамда маҳаллий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ушбу дастурларни бироқ тузатиш имкониятини беради.

Федерал ҳукумат томонидан минтакаларга кўрсатиладиган молиявий ёрдам, шубҳасиз, катта аҳамиятга эга. Аммо, асосан, уларнинг мақсадларига йўналтирилган бўлиб, федерал субсидиялар федерал дастурлар учун федерал бюджет харажатларининг маълум бир шаклини англатади. Шу билан бирга, субсидияларнинг мақсадли хусусияти давлат ва маҳаллий бошқарув органларининг максимал иштирокида иктисодиётни бошқариш масалаларини ҳал қилиш контсепциясининг асосидир.

Федерал ҳукуматнинг штатлар ва маҳаллий ҳокимият органлари билан фискал алоқаларининг бундай тизими улар ўртасидаги иктисодий муносабатларнинг асосини ташкил этади. Ташки томондан у давлат маблағларини қайта тақсимлаш омилли вазифасини бажарса-да, кўп жihatдан унинг ёрдами билан ягона умуммиллий ижтимоий-иктисодий сиёсат амалга оширилмоқда.

Маҳаллий даражада тартибга солишнинг асосий йўналишлари ва механизмларининг ўзига хос хусусиятлари бир томондан округлар ва муниципалитетлар ҳокимияти ва бошқа томондан давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатларга боғлиқ.

Унинг негизида маҳаллий даражадаги бюджет жараёнига давлат аралашувининг ўсиши 1930-йилларнинг ислохот давридан бошланган давлатнинг иктисодий функцияларини марказлаштириш тенденцияси билан боғлиқ. Юқорида айтиб ўтилган ҳокимият федерал даражасининг маъмурий ролин қучайтириш жараёнида бошқарувнинг қуйи маҳаллий даражасидан штатларга қадар бошқарув функцияларини қайта тақсимлаш ҳам содир бўлди.

Ташки томондан, бу муҳим молиявий ресурсларнинг штат даражасида мужассамлаштишда намоён бўлди уларнинг ўсиш суръатлари туманлар ва муниципалитетлар даражасидан сезиларли даражада тезроқ. Шундай қилиб, агар 1929 йилда давлатлар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг умумий бюджетидagi давлат бюджетининг улуши тахминан 28 фоизни ташкил этган бўлса, 1949 йилда бу 44 фоизни, 1995 йилда эса 52 фоизга ва 2000 йилда у тахминан 57% тенг эди.

Шу туфайли, штатларни давлат минтакавий сиёсатини амалга оширишнинг асосий бўғини, субсидияларни маҳаллий ҳокимият органларига бериладиган нафақат моддий ёрдам, балки маҳаллий давлат аппарати харажатларининг мақсадли таркибини шакллантириш воситаси сифатида кўриб чиқиши мумкин. Ҳокимиятнинг қуйи бўғинига бериладиган субсидиялар катъий функционал хусусиятга эга.

Давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари кишлоқ хўжалиги соҳасини давлат томонидан тартибга солишда фаол иштирок этади. Бирок, бунда уларнинг роли жуда турличадир. (2.5-Жадвал).

2.5-Жадвал

Аграр соҳани давлат томонидан тартибга солиш тадбирларининг амалга оширишда давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятининг йўналишлари

Давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари	Давлат ва маҳаллий бошқарувнинг роли
Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг нархлари ва даромадларини сақлаш	Кам
Кредит дастурлари	Кам
Ташки савдо дастурлари	Ўртача
Солиқ	Ўртача
Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини маркетинг тизимини тартибга солиш	Ўртача
Озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва ҳавфсизлигини назорат қилиш	Ўртача
Кам таъминланган фуқаролар учун озик-овқат ёрдами	Ўртача
Кишлоқ хўжалиги соҳаси учун илмий ва ахборот хизматлари	Муҳим
Табиятдан фойдаланишни тартибга солиш	Муҳим
Кишлоқ ҳудудлари ривожланиши	Муҳим

Федерал ҳукумат дастурларига нисбатан

АҚШда ҳар хил турдаги ва мулк шаклидаги корхоналар самарали ишлайди - кичик, ўрта ва йирик, ерга ва мулк ижарасига хусусий мулкчилик асосида; оилавий, кооператив фермер хўжаликлари ва кишлоқ хўжалиги корпорацияларидир. Уларнинг барчаси давлатга нисбатан, бир-бирлари билан бўлган муносабатларда, Шунингдек кишлоқ хўжалиги бўлмаган корхоналар ва ташкилотлар билан тенг ҳуқуқларга эга.

Мамлакат кишлоқ хўжалигининг самарали ишлаши асосан минтакаларни ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солиниши билан боғлиқ. Йиллик субсидиялар ажратиш бўйича АҚШ Япония ва Европа Иттифоқидан кейин туради. Ушбу мамлакатларда ишлаб чиқарилган кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархидаги субсидияларнинг улуши мос равишда 70, 40 ва 30 фоизга тенг. Қўшма Штатларда тўғридан-тўғри бюджет субсидияларининг умумий миқдори йилига тахминан 7 миллиард долларни ташкил этади. Агар давлат томонидан қўллаб-қувватланиш бекор қилинса, фермер хўжаликларининг даромади 25-30 фоизга камайиши мумкин.

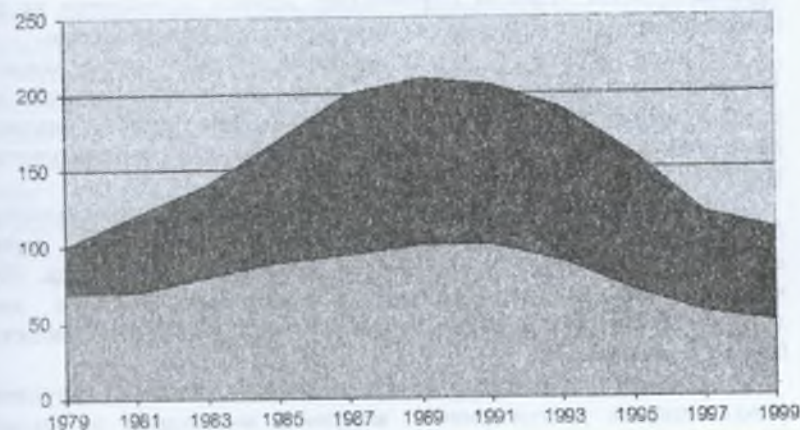
Фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашнинг мақсадлари ва йўналишлари турлича: кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб

чиқарувчиларни чет эл рақобатидан ҳимоя қилиш, озиқ-овқат билан ўзини ўзи таъминлашга интилиш, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишни рағбатлантириш. Компенсация тўловлари ишлаб чиқариш бирлигининг сотиб олиш ва бозор нархи ўртасидаги фарқ миқдорида кенг қўлланилади. Экин майдонлари қисқарса махсус субсидия тўланади. Субсидияларнинг яна бир тури табиий офатлар натижасида етказилган зарарни қоплайди, галлани фермер хўжаликлари захираларида сақлаш, мелиоратив ишлар ва бошқаларни субсидиялаштиради.

Кишлоқ хўжалигига давлат ёрдамининг муҳим элементи имтиёзли солиқ сиёсати ҳисобланади. Шу муносабат билан фермер хўжаликлари учун максимал солиқ ставкаси 80-йилларда пасайиб, 28% га етди ва солиқ имтиёзларининг умумий миқдори 60-йилларга нисбатан 3 баробардан кўпроқ ошди. Ўртача турли йилларда барча турдаги тўловлар бўйича солиқлар фермер хўжаликлари харажатларининг 3 дан 5% игача ташкил этди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, деҳқонларга солиқ солиш даражаси аҳолининг бошқа гуруҳларига қараганда пастроқ. Гарчи АҚШ субсидияларни қискартириш вазифасини қўйган бўлса-да, пайдо бўлаётган тендентсиялар яқин келажакда миллий кишлоқ хўжалиги соҳасини марказлаштирилган қўллаб-қувватлаш ва тартибга солишни рад этишини аңлатмайди.

Кредитлардан фойдаланиш кишлоқ хўжалиги маҳсулдорлигининг барқарор ўсишида муҳим рол ўйнайди. Шу маънода ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг кредиторлари ўртасида барқарор муносабатлар мавжуд, баъзиларининг гуллаб-яшнаши бошқаларнинг фаровонлигига олиб келади.

Кишлоқ хўжалиги учун қарз берувчиларнинг молиявий шароитлари яхшиланишда давом этди ва кредитлаш тизимига фермерларнинг кредит банклари, кооперативлар учун банклар, фермерларнинг ер банки маҳаллий ташкилотлари, ишлаб чиқариш кредит уюшмалари, кишлоқ хўжалиги кредит уюшмалари, федерал кредит уюшмалари, сугурта компаниялари ва бошқалар қиради. Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига бериладиган кредитлар одатда кўчар кредитлар ва кўчмас мулк кредитларига бўлинади.

4-расм. Фермер хўжаликларининг умумий қарз кўчар ва кўчмас мулкдан иборат Annual Report 2002. OECD маълумотлари

USDA ёрдам маъмурияти фермерлар ва бошқа кишлоқ аҳолисига, фермерлик ва ривожланиш эҳтиёжлари учун бошқа жойдан кредит ололмайдиган фермерларга кредитлар ва грантлар беради. Бундан ташқари, агентлик бошқа қарз берувчиларнинг кредитларини кафолатсиз тақдим этмайдиган кредитлар учун кафолатлар беради. Ҳозир фермерларга бериладиган молиявий ёрдамнинг ярмидан кўпи кредит кафолати шаклида берилмоқда. Агентлик фермерлар ва кишлоқ аҳолисига кўпроқ хавф остида кредитлар бериш орқали уларга ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган. Фермер хўжаликлари бериладиган кредитлар фермерларга ферма хўжаликларини, ерларни сотиб олиш ёки фермер хўжаликларини кенгайтиришга ёрдам бериш учун мўлжалланган; биноларни қуриш ва таъмирлаш, ерларни ободонлаштириш, ер ва сув ресурсларини ривожлантириш ва улардан оқилона фойдаланишда ёрдам беришни назарда тутди.

Ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солиш учун нафакат жорий бошқарув соҳасида, балки ишлаб чиқариш тузилиши ва стратегиясини танлашда, истеъмолчилар талабларини қондиришда ҳам бошқарув дастаклари муҳим аҳамиятга эга. Давлат органлари асосан бозор жараёнларини самарали бошқариш шарти билан ишлаб чиқаришга билвосита таъсир кўрсатиш функцияларини бажаради.

Иқтисодий жихатдан қучли ва рақобатбардош товар ишлаб чиқарадиган корхоналарга пул тикиш мақсади мувофиқдир, таркибига катта ва кичик, кооператив, яқка тартибдаги, корпоратив ва оилавий, ягона мулк ҳуқуқига эга бўлган акциядорлар, давлат томонидан бошқариладиган хусусий, бирлашмаларга бирлаштирилган. Улар мустақил ишлаб чиқариш ва ижара воситаларига тўлиқ эгаллик қиладиган, хўжалик бошқаруви

органлари билан тузилган шартномалар асосида ишлайдиган ва фақат бозорга йўналтирилган мустакил бирлашмаларга бирлаштирилган.

Қишлоқ хўжалиги ерлари (сифатни ҳисобга олган ҳолда) ва ҳайвонларнинг мавжудлиги, уларни ресурслар (моддий-техника, ишчи кучи, пул ва бошқалар) билан таъминлаш бўйича фермер хўжаликлари ҳажмининг мувозанати корхоналарни истиқболли типлаштиришнинг мезонидир.

Шундай қилиб, қишлоқ ҳудудларини ривожлантиришга кўмаклашиш бўйича давлат фаолияти эволюциясини таҳлил қилиш ушбу тартибга солиш соҳасида кўплаб муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Шунга қарамай, қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш бўйича давлат дастурларини амалга ошириш тажрибаси кўплаб қимматли сабоқларни беради, жумладан:

1. АҚШ федерал ҳукуматининг қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш дастурларининг аксарияти минтакавий ва маҳаллий бошқарув функциялари билан кесилсади. Шу сабабли, давлат томонидан тартибга солишнинг айрим соҳаларида марказ ва минтакаларнинг роли масаласи 30-йилларда қишлоқ хўжалигига давлатнинг фаол аралашуви бошлангандан бери бутун давр мобайнида жуда долзарб бўлиб келган.

Бошқарувни марказлаштиришнинг кучайган давлари (масалан, 30-йилларда) миллий иқтисодий мажмуани бошқаришдаги ваколатларнинг аксарияти минтакавий ҳокимият органларига ўтказилган давлар билан алмашди. Ушбу даврдан олинган муҳим сабоқлардан бирини қуйидагича шакллантириш мумкин: йирик ваколатларнинг жойларга ўтказилиши ривожланишнинг асосий параметрларини таъминлашдаги номувофикликни келтириб чиқаради.

2. Давлат бошқарувини марказлаштиришнинг умумий кучайиши билан бир қаторда, қишлоқни ривожлантириш муаммоларини ҳал қилишда марказ, давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатларнинг янги тамойили - "шериклик тамойили" таклиф қилинди. Унинг амалиётга татбиқ этилиши қишлоқ ҳудудлари муаммоларини фақат турли даражадаги давлат идораларининг сазй-ҳаракатларини нодавлат (тижорат ва нотижорат) ташкилотлар билан бирлаштириб самарали ҳал этиш мумкинлигига асосланади. Бу ерда эътибор - белгиланган мақсадларга эришиш учун ҳаракатларни мувофиқлаштиришни федерал даражада марказлаштиришнинг зарурлигидир.

3. 90-йиллар федерал ҳукуматининг қишлоқларни ривожлантириш дастурларининг муҳим тенденцияси бюджет маблағларининг ҳар бир долларини сарфлаш самарасини максимал даражада оширишга урғу берилган. Бу субвенциялар ёки тўғридан-тўғри имтиёзли кредитлар бериш орқали қўллаб-қувватлашдан кафолатланган кредитлар тизимига босқичма-босқич ўтиш билан боғлиқ. Кафолатланган кредит дастурларида

бюджет маблағларидан фойдаланиш самаралироқдир, чунки уларда ишлатилган ҳар бир доллар кўпроқ маблағ сарфлаши мумкин.

Мутахассисларнинг баҳолашлари шуни кўрсатадики, агар грантлар (субсидиялар) шаклида кўмак беришда самарадорлик 1:1 га тенг бўлса, тўғридан-тўғри кредит дастурлари учун бу кўрсаткич аллақачон 1:17 га тўғри келади. Бошқача қилиб айтганда, бюджет маблағларининг ҳар бир доллари 17 АҚШ долларидан фойдаланади. Кафолатланган кредит дастурларида бу кўрсаткич 1:32 га кўтарилади.

III боб. Минтакалар иктисодиётнинг рақобатбардошлиги ўсиши амалиёти ҳолатини қиёсий таҳлили ва ривожланиш тенденциялари

3.1. Худудлараро мутаносибликлар – иктисодий минтакаларни барқарор ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида

Ҳозирги замон иктисодиёт назарияси ва амалиёти худудий ривожланиш муаммоларининг янги ечимларини ўйлаб қўриш ва қидириш зарурияти олдида турибди. Худудий ривожланиш жараёнларини тадқиқ этиш қадимдан амалга оширилиб келинган.

Жамиятнинг худудий тузилиши бўйича илмий асарлар муаллифлари қаторига Аристотель, Платон, Страбон, М.Тор, Т.Кампанелла, А.Гумбольдт, И.Тюнен, Ш.Фурье, Р.Оуэн, К.Маркс ва бошқаларни киритиш мумкин. Давлатнинг худудий тузилишига рус олимларидан М.В.Ломоносов, А.Н.Радишев, К.М.Арсеньев, Д.И.Менделеев, П.П.Семенов, Д.И.Рихтер, Н.Г.Чернышевский, Н.П.Огарев ва бошқа тадқиқотчилар эътибор қаратганлар.

Муаммонинг турли жиҳатларини таъқиқ олимлар И.Г.Александров, А.А.Богданов, Н.Н.Баранский, В.И.Вернадский, Н.Д.Кондратьев, Н.Н.Колосовский, А.В.Чаянов, Г.М.Кржижановский, А.Л.Чижевский ва бошқалар тадқиқ этганлар.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда ва хорижий мамлакатларда худудий ривожланишни ижтимоий жиҳатдан йўналтириш, экологик, фалсафа, тизимнинг умумий назарияси ҳамда тизимнинг ўзини ўзи ташкил этиш тўғрисидаги «синергетика» фани, прогнозлаш, иктисодий муносабатларни демократлаштириш жараёнларини кенгайтириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ролини ошириш асосида мавжуд муаммоларини тадқиқ этиш ва ҳал қилишнинг янги йўналишлари шаклланимоқда.

Муаммоли соҳалар бўйича илмий-тадқиқот ишланмалари ва изланишлар Буюк Британия, АҚШ, ГФР, Франция, Канада, Хитой, Швеция, Япониянинг қатор олимлари ва мутахассислари томонидан БМТ, Рим клуби ва бошқа халқаро бирлашмалар доирасида фаол олиб борилмоқда.

У.Айзард, Р.Акофф, Р.Гилмор, Ж.Голд, Г.Одум, В.Леонтьев, Ж.Мартини, Д.Медоуз, Г.Менш, М.Месарович, Ж.Нейсбит, А.Пачеи, Э.Пестель, И.Пригожин, М.Ротшильд, И.Стенгерс, Г.Тейл, Э.Тоффлер, С.Хаген, Х.Хаушгтейнларнинг илмий ёндашувлари бутун жаҳонга ёйилди²¹.

Мамлакат яхлит иктисодиётининг ривожланишида унинг турли худудлари (маъмурий-худудий бўлинмалари, иктисодий районлар, шаҳар ва қишлоқлар ва ҳоказо) ўртасидаги иктисодий алоқа ва боғлиқликларни ҳисобга олиш муҳим ҳисобланади. Миллий иктисодиётнинг юқори

суръатларда ўсиши кўп жиҳатдан худудлараро мутаносибликнинг таъминланишига боғлиқ.

Худудлараро мутаносиблик – бу мамлакат худудлари (маъмурий-худудий бўлинмалари, иктисодий районлар, шаҳар ва қишлоқлар ва ҳоказо) иктисодиётининг турли томонлари ва соҳалари ўртасида миқдор ва сифат жиҳатдан шаклланиб муайян нисбатлардир.

Худудлараро мутаносибликнинг таъминланиши бир қатор нисбатларнинг мавжуд бўлишини таъминлайди. Масалан:

1) кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш турли босқичларининг узлуксизлигини таъминловчи нисбатлар. Масалан:

а) ишлаб чиқариш жараёни бўйича:

- маҳаллий ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган тармоқларнинг ривожланиши;

- кооперация алоқаларидаги иштирок бўйича нисбатлар;

б) тақсимот жараёни бўйича:

- иктисодий ресурсларнинг тақсимланиши ўртасидаги нисбатлар;

- миллий даромаднинг тақсимланиши ўртасидаги нисбатлар;

в) айирбошлаш жараёни бўйича:

- ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнлари, меҳнат фаолияти турлари бўйича айирбошлаш ўртасидаги нисбатлар;

- ишлаб чиқариш натижалари – маҳсулот ва хизмат турлари бўйича айирбошлаш ўртасидаги нисбатлар;

г) истеъмол жараёни бўйича:

- мамлакат миқёсида яратилган ишлаб чиқариш воситаларининг унумли истеъмоли ўртасидаги нисбатлар;

- ҳар бир худудда истикомат қилувчи аҳолининг шахсий истеъмоли ўртасидаги нисбатлар;

2) ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнларининг меъёрида амалга оширилиши таъминловчи соҳа ва тармоқларнинг мамлакат худудлари бўйича ривожланганлик нисбати;

3) ишлаб чиқариш инфратузилмаси (транспорт, автомобиль ва темир йўл ҳўжалиги, алоқа, ахборот-коммуникация тизими ва бошқалар)нинг нисбати;

4) ижтимоий инфратузилма объектлари (шифохоналар, поликлиникалар, амбулаториялар, санаторийлар, таълим муассасалари, дам олиш уйлари ва бошқалар)нинг нисбати ва ҳ.к.

Баъзи бир мутахассис ва олимлар худудлар ўртасидаги мутаносибликларнинг мамлакат иктисодий ривождаги ролини эътиборга олмайдилар ёки умуман инкор этадилар. Уларнинг фикрича, мамлакатнинг ижтимоий-иктисодий ривожланишида худудлар ўртасидаги мутаносиблик таъминланиши шарт бўлмай, балки шу худуддаги иктисодий имкониятлардан самарали фойдаланишнинг ўзи кифоя қилади.

²¹ Экономическая теория (политэкономика): Учебник / Под общ. ред. акад. В.И.Визанова, акад. Г.П.Журавлевой. – 4-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С.365-366.

Тўғри, ҳудудлараро мутаносибликларни таъминлашнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсири бевосита, яққол намоён бўлмаслиги мумкин. Чунки, мамлакатдаги алоҳида ҳудудий бўлинмалар (вилоят, туман, шаҳар ва бошқа ҳудудий бирликлар) ривожланиши ўртасидаги маълум нисбат ёки ўзаро мувофиқликларни аниқлаш ва таъминлаш жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Шунга қарамай, мазкур ҳудудий бўлинмаларнинг бир-бирига иқтисодий ва ташкилий жиҳатдан боғлиқлиги, ихтисослашиш, ишлаб чиқариш кооперацияси ва коммуникация жиҳатидан олиб қаралганда ушбу мутаносибликнинг аҳамиятини яққол кўриш мумкин.

Ҳудудлараро мутаносибликни таъминлаш асло уларни тенглаштириш, барабарлаштириш деган маънони англатмайди. Чунки, ҳудудлар, жумладан, мамлакатимиз вилоятлари иқтисодий салоҳиятлари турлилигининг ўзи бундай жараённи амалга ошириб бўлмаслигини кўрсатади.

Мамлакат ҳудудларининг ривожланишида улар ўртасидаги ўзаро мувофиқликка эътиборнинг қаратмаслиги турли салбий ҳолатларнинг келиб чиқишига олиб келиши мумкин. Энг аввало, бу ҳолатлар мамлакат ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги табақалашув даражасининг кучайиши орқали намоён бўлади.

Шу ўринда мамлакат турли ҳудудларининг бир хилда, тенг ривожланишини таъминлаб бўлмаслигини таъкидлаш тўғри бўлади. Чунки, бир қатор омиллар ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражалари ўртасида тафовутлар келиб чиқишига сабаб бўлади. Жумладан:

- ҳудудларнинг майдони жиҳатидан фарқланиши;
- улардаги мавжуд табиий ресурсларнинг миқдор ва сифат жиҳатидан фарқланиши;
- аҳоли сони ва унинг таркибидаги фарқлар;
- мавжуд ишчи кучи ресурслари сони;
- ҳудуднинг географик жиҳатдан жойлашган ўрни ва ҳ.к.

Мамлакатимиз вилоятларининг умумий ер майдони, аҳоли сони ва зичлиги, аҳоли таркибидаги ишчи кучи ресурсларининг салмоғи жиҳатидан фарқланиши уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида турли шарт-шароитларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда (3.1-жадвал).

Жадвалдан кўринадики, республикада турли вилоятларининг умумий ер майдонлари сезиларли даражада фарқ қилади. Ер майдонларининг энг катта қисми Қорақалпоғистон Республикасига тўғри келса (166,6 минг кв. км), энг кичик қисми (Тошкент шаҳрини ҳисобга олмаганда) Андижон вилоятига тўғри келади (4,3 минг кв. км).

3.1-Жадвал
Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг турли кўрсаткичлар бўйича фарқланиши (2019 йил)

	Умумий майдон, минг кв. км	Умумий майдонга нисбатан, фоизда	Аҳоли сони, минг киши	Республика аҳолисига нисбатан, фоизда	Аҳоли зичлиги, киши/кв. км	Республика бўйича ўртача зичлиқдан (+) марта ортиқ ёки (-) марта кам	Иқтисодий фол аҳоли	
							сон, минг киши	аҳоли сонидан улуғи, %
Қорақалпоғистон Республикаси	166,59	37,10	1898,3	5,60	11,4	-64,1	783,5	41,3
Андижон	4,3	0,96	3127,6	9,22	727,3	651,8	1405,6	44,9
Бўхоро	40,22	8,96	1924,2	5,68	47,8	-27,7	890,7	46,3
Жиззах	21,21	4,72	1382,1	4,08	65,2	-10,4	542,4	39,2
Қашқадарё	28,57	6,36	3280,1	9,67	114,8	39,3	1356,3	41,3
Навоий	111,09	24,74	997,1	2,94	9,0	-66,5	451,3	45,3
Наманган	7,44	1,66	2810,9	8,29	377,8	302,3	1166,6	41,5
Самарқанд	16,77	3,74	3878	11,44	231,2	155,7	1624,6	41,9
Сурхондарё	20,1	4,48	2629,3	7,75	130,8	55,3	1092,3	41,5
Сирдарё	4,28	0,95	846,4	2,50	197,8	122,2	394,7	46,6
Тошкент	15,25	3,40	2941,4	8,68	192,9	117,4	1353,5	46,0
Фарғона	6,76	1,51	3752	11,07	555,0	479,5	1611,6	43,0
Хоразм	6,05	1,35	1866,7	5,51	308,5	233,0	790,2	42,3
Тошкент ш.	0,34	0,08	2571,7	7,58	7563,8	7488,3	1233,1	47,9
Республика бўйича	448,97	100	33905,8	100,0	75,5	0,0	14696,4	43,3

Вилоятларнинг ер майдонлари Қорақалпоғистон Республикаси ер майдонига нисбатан кичиклиги куйидаги кўринишга эга: Андижон – 38,7, Сирдарё – 38,9, Хоразм – 27,5, Фарғона – 24,6, Наманган – 22,4, Тошкент – 10,9, Самарқанд – 9,9, Сурхондарё – 7,9, Жиззах – 7,9, Қашқадарё – 5,8, Бухоро – 4,1, Навоий – 1,5 марта кичик. Бу эса республика вилоятларининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тафовутланиши дастлабки табиий омилларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Бирок, таъкидлаш лозимки, вилоятлар умумий ер майдонларининг ҳажми улар аҳолисининг тегишли равишда кўп ёки кам бўлишини англатмайди. Масалан, ер майдони ҳажми жиҳатидан энг катта бўлган Қорақалпоғистон Республикасининг аҳолиси (1898,3 минг киши) ер майдони энг кичик бўлган Андижон вилояти аҳолиси (2595,6 минг киши) сонидан 1,5 баравар кам. Энг кўп аҳоли сони Самарқанд вилоятида бўлиб (3878,0 минг киши), қолган вилоятларнинг унга нисбатан даражаси куйидагича: Сирдарё – 4,6, Навоий – 3,9, Жиззах – 2,8, Хоразм – 2,0, Қорақалпоғистон Республикаси ва Бухоро вилояти – 2,0, Сурхондарё – 1,5, Наманган – 1,4, Тошкент шаҳри – 1,5, Андижон вилояти ва Қашқадарё вилояти – 1,2, Тошкент вилоятлари – 1,3, Фарғона – 1,0 марта кам.

Юқоридаги кўрсаткичлар ўзаро тафовутларидаги номувофикликлар натижасида мазкур ҳудудлардаги аҳоли зичлиги кўрсаткичи ҳам аҳамиятли даражада фаркланади. Жумладан, энг юқори зичлик (Тошкент шаҳридан ташқари) Андижон вилоятига тўғри келса (ҳар бир кв. кмга 727,3 киши), энг паст зичлик даражаси Навоий вилоятида кузатилади (ҳар бир кв. кмга 9,0 киши), яъни орадаги тафовут деярли 80 бараварни ташкил этади.

Худудлардаги мавжуд аҳоли сони уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини аниқ ифодамай олмастлиги мумкин. Бу ўринда мазкур аҳоли таркибидаги ишчи кучи ресурслари сони муҳим ўрин тутати. Чунки, айнан ишчи кучи ресурслари ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиб, ҳудуд ялпи ички маҳсулоти ҳажмига таъсир кўрсатиши мумкин. Жадвалдан кўринадик, мамлакатимиз ҳудудларидаги ишчи кучи ресурсларининг аҳоли сонига улуши ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар асосида таъкидлаш мумкинки, миллий иқтисодиётнинг ҳудудлари ўртасидаги тафовутлар объектив тавсиф қасб этиб, айни пайтда уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаларига ҳам таъсир кўрсатади. Бирок, бу омиллар фақат ҳудудларнинг ривожланишига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган бошланғич шарт-шароитларни намоён этади холос. Бу борада ҳудудлардаги мавжуд табиий-иқтисодий салоҳиятдан оқилона ва самарали фойдаланиш ҳал этувчи аҳамият қасб этади.

Худудларро мутаносибликларнинг кучайиши энг аввало турли ҳудудларда яшовчи аҳолининг турмуш даражасидаги кескин ўзгаришлар, тафовутларнинг кучайиб боришига олиб келади. Бунинг натижасида мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси паст ҳудудлардан турмуш

даражаси юқори бўлган ҳудудларга кўчиб ўтиши, яъни ички миграциянинг кучайиши рўй бериши мумкин. Айни пайтда, аҳоли турли катламлари даромадларининг табақалашуви ҳам кучайиб, давлатимиз томонидан олиб борилаётган ижтимоий сиёсатнинг самарадорлигига салбий жиҳатдан таъсир кўрсатиши мумкин. Шунингдек ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаларида фарқларнинг вужудга келиши иқтисодий жиҳатдан турли даражада бўлган ҳудудлар ўртасида маҳсулот, хизмат ва фаолият алмашинувида ноэквивалент айирбошлашнинг содир бўлишига ҳам таъсир кўрсатади.

Агар, ҳудудларро мутаносибликлар давлат томонидан тартибга солинмаса, ҳудудлар иқтисодий салоҳиятидаги дастлабки тафовутлар уларнинг кейинги ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин.

Республикаимизнинг баъзи вилоят, шаҳар ва туманларида мавжуд бўлган иқтисодий салоҳиятдан фойдаланишдаги муаммоларга ўз вақтида Президентимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилиб, бу борада баъзи бир мутассадди раҳбарлар томонидан намоён этилаётган масъулиятсизликлар каттик танқид қилинган эди. Жумладан, Сурхондарё, Жиззах ва Наманган каби баъзи вилоятлар ва кўплаб кишлоқ туманлари бюджетларининг дотацияда қолиб кетаётгани, бу биринчи навбатда, мазкур ҳудудларда замонавий корхоналар, кичик бизнес соҳаси, савдо тармоқлари, умуман инфратузилма объектларини ривожлантиришга эътибор берилмаётгани билан боғлиқлиги кўрсатиб берилган эди.

Бундан кўринадик, ҳудудларро мутаносибликни таъминлашга эътибор бермаслик республикаимизнинг айрим ҳудудларнинг етарли даражада ривожлана олмай, давлат томонидан дотация ва субвенцияларга муҳтожлигини оширади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан кўринадик, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ҳудудларро мутаносибликларни таъминлаш муҳим аҳамият қасб этади. Шунга кўра, фикримизча, ҳудудларро мутаносибликни таъминлашнинг оқилона нисбатларини аниқлаш, ушбу нисбатларнинг таркиб топишига таъсир кўрсатувчи турли омилларни, уларнинг амал қилиш шарт-шароитларини тадқиқ этиш, минтакавий сиёсатни амалга оширишда ҳудудларро мутаносибликни таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш бу борадаги ўта долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Худудларро мутаносибликни таъминлашда давлатнинг ҳудудий ривожланиши стратегияси муҳим ўрин тутати. Маълумки, мазкур стратегиянинг йўналишлари иқтисодиётимизнинг устувор вазифалари, давлат мақсади дастурлари, ҳудудлар табиий-иқтисодий салоҳияти ва уларнинг ички имкониятларига асосланган ҳолда белгиланади. Ягона минтакавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳудудлар

даражасидаги чора-тадбирларни уларнинг табиий-иқтисодий салоҳияти ва имкониятлари билан ўзаро боғлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакат бўйича ягона инженер-коммуникация ва транспорт тармогини шакллантиришда барча ҳудудларининг ички имконият ва иқтисодий салоҳиятидан юқори даражада фойдаланиш имконини берувчи лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳудудлараро нисбатни таъминлашнинг навбатдаги омилларидан ҳисобланади.

Ҳудудлараро мутаносибликни таъминлашда модернизациялаш ва техник қайта қуроллантириш жараёнларидан самарали фойдаланиш мумкин. Бунда мамлакатимиздаги йирик саноат корхоналарининг ҳудудий жиҳатдан оқилона жойлашувини кучайтириш ва ҳудудларнинг комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан боғлиқ ҳолда олиб бориш тақозо этилади. Айниқса, концентрациялашувнинг юқори даражасини талаб этмайдиган, қундалик эҳтиёжни намоён этувчи саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, Шунингдек хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарни ҳар бир ҳудудда етарли даражада ривожлантирилиши лозим. Шунингдек ҳудудларнинг ўз ички ресурс ва имкониятларини сафарбар этишда маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини ошириш, жумладан, молиявий базасини мустаҳкамлаш ҳамда молиявий барқарорлигини ошириш муҳим бўлиб ҳисобланади.

3.2. Ўзбекистонда иқтисодий тармоқларига хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг ҳозирги даражаси

Инвестициялар иқтисодиётнинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишида муҳим рол ўйнайди. Инвестициялар ҳажми ва миқдорий нисбатларидаги ўзгаришлар ижтимоий ишлаб чиқариш ва бандлик ҳажмига, иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларини ривожлантиришга жиддий таъсир кўрсатади. Бугун инвестициялар Ўзбекистон Республикасининг ҳақиқий иқтисодий ривожланиш шароитларида, миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, энг янги технологик ютуқларни жорий этишни ва барча даражадаги иқтисодий фаолиятнинг сифат кўрсаткичларини яхшилаш таъминлашнинг энг муҳим воситаси бўлиб қолмоқда. Иқтисодий ислохотларнинг дастлабки босқичлариданоқ мамлакатимиз ҳукумати томонидан инвестицион фаолиятни жадаллаштириш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Хусусан, ҳукуматнинг инвестицион дастурида: инвестицион фаолликни рағбатлантириш, инвестицион ресурсларни шакллантириш ва улардан самарали фойдаланиш, хорижий сармояларни жалб этиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш каби масалалар бўйича чора-тадбирлар кўзда тутилган. Шу сабабли инвестиция сиёсати давлат иқтисодий сиёсатининг энг муҳим таркибий қисми бўлишдан ташқари, иқтисодиётни модернизациялашнинг ресурслар асосий бўлиши табиий бир ҳолдир. Мақсадли йўналтирилган ва самарали инвестиция сиёсати ишлаб чиқариш кучларини оқилона жойлаштириш, тармоқ ичидаги ва тармоқлараро номуаносибликларни йўқотиш, минтакалар иқтисодиётини тенглаштириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга имкон беради.

Ўзбекистон иқтисодчи олимлардан Д. Ғ.Ғозибеков ва Т.М.Қорнаисевлар "инвестицияни даромад (фойда) ёки ижтимоий самара келтирадиган ва тадбиркорлик, ишбилармонликнинг давлат томонидан таъқиқланмаган фаолиятларига жалб қилинадиган (сарфланадиган) барча турдаги мулк ва интеллектуал бойликлар"²² деб таърифлайдилар.

Н.В.Игошиннинг фикрича, "инвестиция-пул маблағларини сармояни қайта яратиш, уни сақлаб туриш ва кенгайтириш йўлида сарфлашдир. Энг умумий кўринишда оладиган бўлсак, "инвестиция" - бу бўш пул маблағларини молиявий ва моддий бойликларнинг турли шаклларида сарфлашдан иборатдир"²³ Умуман олганда, иқтисодиётда инвестициялар капиталнинг жамғарилиш жараёнидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги ПҚ-4067-сонини "Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилга мўлжалланган

²² Инвестицияларни молиялаштириш масалалари Д.Ғ.Ғозибеков. 10-11 бетлар

²³ Игошин Н.В. Инвестиции. М. Финансы. ЮНИТИ. 2000. с. 71.

инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги²⁴ Қарорига асосан 2019 йил 1 январидан бошлаб мамлакатимизда инвестиция сиёсатини тубдан такомиллаштириш ва ислох қилиш, уни амалга ошириш юзасидан замонавий, самарали ёндашув ва механизмларни жорий этиш, Шунингдек инвестиция жараёнларини жадаллаштириш ва умуман ишбилармонлик муҳитини яхшилаш бўйича изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар, авваламбор, иктисодиёт тармоқларни, ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларини жадал ривожлантириш ва модернизация қилиш, саноат ишлаб чиқаришни комплекс диверсификация қилиш ва унинг рақобатбардошлигини оширишни таъминлашга хизмат қилмоқда.

3.2-Жадвал

2018 йилнинг асосий капиталга инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари бўйича тақсимланиши²⁵

Кўрсаткичлар	Млрд. сўм	Ўсиш суръати, % да	Жамига нисбатан, % да
Асосий капиталга инвестициялар	107333,0	118,1	100,0
Марказлашган инвестициялар	34448,4	159,9	32,1
Бюджет маблағлари	4124,1	88,7	3,8
Давлат мақсадли жамғармалари	5468,7	170,6	5,1
Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси	271,2	129,0	0,3
Тикланиш ва тараккиёт жамғармаси	7894,8	103,7	7,4
Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги кредитлар	16689,6	2,8	15,5
Марказлашмаган инвестициялар	72884,6	105,3	67,9
Корхона маблағлари	30062,9	106,5	28,0
Аҳоли маблағлари	12127,8	104,1	11,3
Тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар	14660,4	85,8	13,7
Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	16033,5	131,3	14,9

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги ПҚ-4067-сонли "O'zbekiston Respublikasining 2019 yilga mo'ljallangan investitsiya Dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Қарори. Қонуни ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.12.2018 й., 19/12/2018/4067-сон. <http://www.lex.uz/docs/3454970>

²⁵ Stat.uz

Фаол инвестиция сиёсатини давом эттириш, амалдаги ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва янги юкори технологияли ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича стратегик ва муҳим аҳамиятта эга бўлган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун инвестицияларни, шу жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб этиш ҳамда самарали ўзлаштириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни инобатга олган ҳолда ҳаракатларни жамлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, Шунингдек бунинг асосида аҳоли бандлигини, уларнинг турмуш даражаси ва сифати оширилиши билан боғлиқ. (3.2-Жадвал)

Келтирилган 3.2-жадвал маълумотларига кўра, асосий капиталга инвестициялар 107333,0 млрд.сўмни ташкил қилганлиги ўсиш суръати 118,1 % га жамига нисбатан 100% деб оладиган бўлсак 18,1% ошганлигини кўришимиз мумкин. Марказлашган инвестициялар таркибида Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги кредитлар 16689,6 млрд.сўм юкори эканлиги, марказлашмаган инвестициялар таркибида корхона маблағлари 30062,9 млрд.сўм юкори эканлигини кўриш мумкиндир. Демак, асосий капиталга инвестицияларнинг таркибида марказлашмаган инвестициялар улуши юкорилиги.

2017 йил январь-декабрь

2018 йил январь-декабрь

5-расм. Марказлашган ва марказлашмаган инвестицияларнинг жами асосий капиталга инвестициялар ҳажмидаги улуши²⁶

Марказлашган молиялаштириш манбалари ҳисобидан 2017 йилга нисбатан 159,9 % ёки 34448,4 млрд. сўм (жами инвестициялар ҳажмининг 32,1 %и ёки ўтган йилдаги кўрсаткичига нисбатан 8,6 % пунктга кўп) асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди, мос равишда, марказлашмаган молиялаштириш манбалари ҳисобидан 72884,6 млрд. сўм ёки 105,3 % (67,9 %).

Ўтган 20 йил мобайнида Ўзбекистон иктисодиётида бевосита хорижий инвестициялар ва кафолатланмаган кредитлар ҳажми 25,3 миллиард АҚШ долларини ташкил этди, улардан сўнгги беш йилда 11,8 миллиард АҚШ

²⁶ Stat.uz

доллари (47 фоиз) жалб этилди²⁷. 2017 йил охирига келиб, 2016 йилга нисбатан иктисодиётнинг бошқа тармоқларига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми ("Ўзбекнефтегаз"дан ташқари) 2 баробарга кискарган ва 423 млн. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2018 йил охирига келиб ушбу кўрсаткич (бу "Ўзбекнефтегаз"нинг ҳисоб-китоблар ҳажми ўсишсиз) 1,7 миллиард долларга яъни 4,2 марта кўпайди. 2019 йилда эса 3,5 миллиард долларгача бўлиши кутилмоқда²⁸. Ўзбекистон 2018 йилга келиб асосий капиталга 107333,0 млрд. сўм миқдорига инвестиция киритди, улардан 60,7 фоизи ёки 65142,4 млрд. сўм маблағни жалб қилинган маблағлар, 39,3 фоизи ёки 42190,6 млрд. корхоналар ва ташкилотларнинг ўз маблағлари ташкил этди. 2019 йилги инвестиция дастури умумий қиймати 16,6 миллиард доллар бўлган 3000 дан ортиқ лойиҳаларни ўз ичига олади. Хусусан, унинг доирасида умумий қиймати \$ 3,2 млрд. бўлган 140 та ишлаб чиқариш объекти қурилиши режалаштирилган. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар эса инвестициялар умумий ҳажмининг 25 фоизини ташкил этади²⁹. Ўзбекистон умумий ҳажми 4,2 млрд АҚШ долларига тенг хорижий инвестицияларни ўзлаштириш режалаштирган, уларнинг ярми минтакаларга йўналтирилади. Агар илгари минтакаларнинг улуши 36-37 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 50 фоизга ошади. Вилоятларда тўғридан-тўғри инвестицияларнинг ривожланиши икки баробар кўпаяди. Агар 2-3 йил аввал биз ҳудудларга 700-800 миллион доллар жалб қилинган бўлса, 2019 йил охирига қадар минтакаларга деярли 2 миллиард доллар йўналтирилади³⁰.

Мамлакатимизда "Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили" деб эълон қилинган жорий йилда сармоялар, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш ва ўзлаштириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Биринчи ярим йилликда қарийб 86 триллион сўм, яъни ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 1,6 баробар кўп инвестициялар ўзлаштирилгани бунга яққол мисолдир. Шунингдек тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ўзлаштирилиши 2,7 баробар, халқаро молия институтлари маблағлари жалб этилиши 3,7 баробар ўсган. Алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз тарихида биринчи марта инвестициянинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 38 фоиздан ошди. Олдинги йилларда бу кўрсаткич 25 фоизга ҳам етмасди³¹. (3.3-Жадвал)

Бундай кўрсаткичларга мамлакатдаги иқтисодий вазиятни яхшилаш ва тадбиркорлик фаолияти соҳасида қонунийликни либераллаштиришга

қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш орқали эришилди.

3.3-Жадвал

Аҳоли жон бошига нисбатан асосий капиталга киритилган инвестициялар (минг сўмда)

	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2017 й.	Ўсиш сурати 2017 йилда 2015 йилга нисбатан (минг сўмда)
Ўзбекистон Республикаси	30,2	121,0	543,4	1331,4	2112,6	781,2
Қорақалпоғистон Республикаси	23,7	95,0	279,5	3334,5	1438,6	-1895,9
вилоятлар:						
Андижон	16,7	55,3	214,8	575,9	818,0	242,1
Бухоро	21,8	171,9	1273,5	2147,4	6123,26	3975,86
Жиззах	17,7	73,7	319,5	871,7	1205,5	333,8
Қашқадарё	56,7	190,3	639,7	1868,3	3479,7	1611,4
Навоий	58,6	282,3	1987,6	1830,7	4041,4	2210,7
Наманган	21,6	51,7	237,1	762,5	1217,0	454,5
Самарқанд	15,8	70,5	296,8	804,1	1062,97	258,87
Сурхондарё	15,8	89,4	271,9	684,9	1318,2	633,3
Сирдарё	26,5	80,8	532,3	1276,1	1878,21	602,11
Тошкент	25,6	137,2	581,4	1460,9	1962,6	501,7
Фарғона	19,5	56,8	273,8	613,8	733,0	119,2
Хоразм	19,3	43,8	227,0	776,0	1089,2	313,2
Тошкент ш.	85,4	346,9	1472,4	2877,4	5546,4	2669
Жами:	424,7	1745,6	8607,3	19884,2	31914	12029,8

Инвестициялар бўйича давлат қўмитасининг мутахассислари Ўзбекистон иқтисодиётининг бугунги кундаги ҳажми ва ривожланаётган ва ўтиш даври иқтисодиёти мамлакатлари билан таққослаганда, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг йиллик ҳажми 4-12 миллиард долларга тенг бўлиши кераклигига ишончлари қомил. Республикада жами инвестицияларнинг ўртача йиллик ҳажми 2-2,5 миллиард доллар ҳажмида (ЯИМнинг 4 фоизидан кам) сақланиб қолмоқда, бу ўтиш иқтисодиётига эга мамлакатлар ўртача кўрсаткичларидан (3,4 миллиард доллар), МДХнинг айрим мамлакатларидан (Қозғистон - 15-20 миллиард доллар, Озарбайжон - 5-8 миллиард доллар, Беларус - 3-6 миллиард доллар) анча кам, фикримизча ҳудудларни молиявий барқарорликни таъминлаш,

²⁷ <https://kun.uz/ru/56044307>

²⁸ <https://podrobno.uz/cat/economic/uzbekistan-v-2019-god/>

²⁹ <https://www.gazeta.uz/ru/2019/01/10/investments/>

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси маълумотлари

³¹ <https://kun.uz/48861575>

аҳолининг реал даромадлари ва турмуш фаровонлигини ошириш ҳамда инфляция даражасини мақсадли прогноз кўрсаткичлар доирасида сақлаш учун бозор ислохотларини янада чуқурлаштиришни ва иқтисодий эркинлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса сифатида инвестицияларни жалб қилиш юзасидан қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Бунда асосий капиталга инвестицияларда ҳудудларнинг улуши ва аҳоли жон бошига киритилган асосий капиталга инвестицияларни Республика бўйича ўртача индекси кўрсаткичлари асосида ҳудудлар кесимида марказлаштирилган инвестицияларни тақсимлаш, ҳудудий инвестицион фаолликни мутаносиб ва мувозанатли ривожланишини тартибга солиш мақсадга мувофиқдир.

2. Давлат макро ва микро даражада инвестицион фаолликни ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиши керак. Давлат томонидан марказ ва минтакаларнинг инвестиция сиёсатини мувофиқлаштириш. Давлатда унинг шаклланиш жараёнида самарали инвестиция сиёсати макроиқтисодий ва минтакавий жиҳатни, марказ ва минтакаларнинг умумий иқтисодий натижага эришиш учун қилинган ва стратегик йўналтирилган манфаатларини инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

3. Тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш учун энг қулай инвестиция муҳитини шакллантириш мақсадида иқтисодий либераллаштириш, давлат бошқарувини ислох қилиш, тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашувни чеклаш, лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш ва соддалаштириш, товарлар (ишлар ва хизматлар)дан эркин фойдаланишни таъминлаш, Шунингдек ҳудудларда зарур инфратузилмани яратишни таъминлайдиган ҳуқуқий асосни янада мустаҳкамлайди.

Бунинг учун ҳудудларда инвестиция муҳитини яхшилаш, иқтисодий рақобатбардорлигини ошириш ва янги иш ўринлари яратишни янада рағбатлантириш мақсадида, иқтисодий зиммасига тушаётган солиқ юкини камайтириш ва солиқ маъмуриятчилиги тизимини янада соддалаштириш, янги корхоналар барпо этиш ва мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, ишлаб чиқариш ҳажминини ошириш ҳисобига солиқ базасини кўпайтириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш зарур.

3.3. Республика ҳудудлари бўйича саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш тенденцияси

Саноатнинг ҳудудий таркиби, унинг даврлар оралиғидаги таркибий ўзгаришларини ўрганиш муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга. Бу эса саноат ва унинг ҳудудий таркибини оқилона ҳудуд жойлаштириш ва тақомиллаштириш, ҳар бир иқтисодий географик район, вилоят ёки туманда табиий, иқтисодий ва молиявий ресурслардан мақсадли фойдаланишга имкон яратади.

Маълумки, мустақиллик йилларида республика минтакавий саноат сиёсатида ўзак тармоқларни устувор ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Бунинг натижасида саноат ишлаб чиқариши ва унинг ҳудудий таркибида муҳим ўзгаришлар бўлиб ўтди. Жумладан, таъкид этилаётган республика саноати ҳудудий таркибида ҳам жиддий ўзгаришлар амалга оширилди.

Бозор муносабатларининг жорий этилиши республика ҳудудларида ялпи саноат маҳсулотини мулкчилик шакллари бўйича таркибининг ўзгаришига олиб келди. Давлат мулкчининг мулкчилигининг турли шаклларига ўтказиш ва жорий этиш, хусусийлаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар туфайли республика ялпи саноат маҳсулотида нодавлат секторининг улуши ортиб бормокда.

Республика ҳудудлари саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича турлича улушга эга. Шунинг учун ҳудудларда саноат бир хилда тарқалган, минтакаларнинг саноат ишлаб чиқариши бир-бири билан тенг, деб бўлмайди. Айрим ҳудудлар (Тошкент шаҳри ва вилояти) катта салмоққа эга бўлса, айрим ҳудудлар эса аксинча, жуда ҳам кам саноат ишлаб чиқариши салоҳиятига эга (Жиззах, Сурхондарё вилоятлари). Булардан кўринадики, ҳудудларда саноат ишлаб чиқаришининг бир хилда, мутаносиб тарзда тақсимлаш зарур, ҳудудий тафовутларга барҳам бериш, ҳудудларнинг саноат ишлаб чиқариш потенциалини бир-бирига яқинлаштириш ва тенглаштириш талаб этилади. Асосий урғуни жуда ҳам саноати суғурган ривожланган минтакаларга қаратиш, уларда илғор саноат тармоқларини барпо этиш, маҳаллий хом ашёни чуқур технологик жиҳатдан қайта ишлайдиган ва экспортбон маҳсулотлар тайёрлайдиган корхоналар жойлаштириш уларнинг индустриал тараккиётига замин яратади. (3.3-Жадвал).

Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқариш ҳажми
(млрд. сўм ҳисобида)

	Йиллар				
	2005	2010	2015	2017	2018
Ўзбекистон Республикаси	11028,6	34499,1	97598,2	148816,0	228866,2
Қорақалпоғистон Республикаси	198,8	562,2	2387,6	6773,3	10563,1
Вилоятлар					
Андижон	1177,5	4314,6	9744,6	13269,8	26950,7
Бухоро	517,0	1419,7	5143,9	6422,3	8520,7
Жиззах	192,6	430,9	1474,5	2548,8	3276,6
Қашқадарё	1436,6	4614,7	8721,9	10945,9	14196,6
Навоий	1714,8	3804,0	9286,9	13072,9	22554,2
Наманган	330,5	834,3	2861,8	4615,5	5743,7
Самарқанд	383,6	1672,5	6095,5	9242,0	11871,3
Сурхондарё	219,1	644,8	1910,7	2356,4	3222,5
Сирдарё	296,6	806,6	2820,6	3806,5	4941,7
Тошкент	1795,4	4995,4	11401,0	21693,4	35019,6
Фарғона	1033,2	2843,8	7170,2	9728,5	12832,5
Хоразм	214,8	508,4	2616,0	4070,4	5930,9
Тошкент шаҳри	1247,4	6571,5	18986,1	30459,6	42600,9

Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б. 18.

Мамлакат саноат ишлаб чиқаришида етакчи ўринларни 2017 йил маълумотлари бўйича, Тошкент шаҳри (42600,9 млрд.сўм), Тошкент (35019,6 млрд.сўм), Андижон (26950,7 млрд. сўм) ва Навоий (22554,2 млрд.сўм) вилоятлари эгаллайди. Энг кам саноат ишлаб чиқариши эса Сурхондарё (3222,5 млрд.сўм), Жиззах (3276,6 млрд.сўм), Сирдарё (4941,7 млрд.сўм), Наманган (5743,7 млрд.сўм) ва Хоразм (5930,9 млрд.сўм) вилоятларига тўғри келади. Қолган минтақалар ўртача ўринларни банд этади (3.4-Жадвал).

Мамлакат саноат ишлаб чиқаришида етакчи ўринларни Тошкент шаҳри (18,6 фоиз), Тошкент (15,3 фоиз), Андижон (11,8 фоиз), Навоий (9,9 фоиз) ва Қашқадарё (6,2 фоиз) вилоятлари эгаллайди. Энг кам саноат ишлаб чиқариши эса Хоразм (2,6 фоиз), Наманган (2,5 фоиз), Сирдарё (2,2 фоиз), Жиззах (1,4 фоиз) ва Сурхондарё (1,4 фоиз) вилоятларига тўғри келади. Қолган вилоятлар ўртача ўринларни банд этади (01.01.2019).

Республика ҳудудларининг саноат маҳсулоти ишлаб
чиқариши бўйича гуруҳлаштириш (2018 йил)

Типи	Гуруҳи	Ҳудудларнинг саноат маҳсулоти, млрд сўм
I	Юқори (20 млрд. сўм ва ундан ортиқ)	Тошкент шаҳри (42600,9 млрд. сўм), Тошкент (35019,6 млрд. сўм), Андижон (26950,7 млрд. сўм), Навоий (22554,2 млрд. сўм)
II	Ўрта (10 млрд. сўмдан 20 млрд. сўмгача)	Қашқадарё (14196,6 млрд. сўм), Фарғона (12832,5 млрд. сўм), Самарқанд (11871,3 млрд. сўм), Қорақалпоғистон Республикаси (10563,1 млрд. сўм)
III	Паст (10 млрд. сўмгача)	Бухоро (8520,7 млрд. сўм), Хоразм (5930,9 млрд. сўм), Наманган (5743,7 млрд. сўм), Сирдарё (4941,7 млрд. сўм), Жиззах (3276,6 млрд. сўм), Сурхондарё (3222,5 млрд. сўм)

Манба: Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. – Тошкент, 2018. – Б. 79. Stat.uz маълумотлари

Иқтисодий жуғрофий ҳудудлар доирасида республика ялпи ички маҳсулот ва саноат ишлаб чиқаришида Тошкент райони етакчи ўринни эгаллайди. Бу иқтисодий ҳудудда Тошкент-Чирчиқ, Ангрен-Олмалиқ саноат ҳудудлари шаклланган. Мамлакат саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг 33,9 фоизи Тошкент иқтисодий районида тўғри келади. Мазкур иқтисодий ҳудуднинг юқори улушига эга бўлишида республика пойтахти Тошкент шаҳри (18,6 фоиз)нинг ҳиссаси катта. Республика саноат марказида оғир саноатнинг энг йирик корхоналари “Ўзбеккишлоқхўжаликмаш”, “Тошқишлоқхўжаликмаш”, Тошкент трактор заводи, компрессор заводи, “Электрораппарат”, “Фотон”, “Миконд”, “Зенит”, тўқимачилик комбинатлари жойлашган. Улар пойтахт саноатини ҳар жиҳатдан белгилаб беради.

Республика саноат ишлаб чиқаришида энг кўп маҳсулот Тошкент шаҳрида ишлаб чиқарилади. Мазкур шаҳарда республика оғир ва енгил саноат тармоқларининг энг йирик корхоналари жойлашган. Уларнинг сони бугунги кунда 150 дан ортиб кетди. Бу шаҳар ҳиссасига 2018 йилда республика саноат маҳсулотининг 1/5 қисмига яқини тўғри келди ва 42600,9 млрд.сўмга тенг саноат маҳсулоти тайёрланди тайёрланган. Бу 2017 йилга нисбатан 12141,3 млрд. сўм кўп, демакдир. Тошкент шаҳрининг бундай республикадаги улуши пасайиши 2014 йилда ҳам кузатишган ва ўша йили улуши 18,2 фоизга тенг бўлган эди. Бундай ҳолат, яъни Тошкент шаҳрининг улуши 20 фоиздан паст кўрсаткичга тушиши сўнгги етти йил мобайнида илк мартаба кузатишган эди. 2015-2017

йилларда бу минтаканинг ҳиссаси орта бошлади. Шундай қилиб, унинг саноат ишлаб чиқариш ҳажми республиканинг бошқа минтақаларига нисбатан сезиларли даражада юқорилигича қолмоқда. Такқослаш учун шуни илова қилиш мумкинки, бу ҳудуднинг саноат ишлаб чиқариши Жиззах вилоятига нисбатан қарийб 13 баробарга, Хоразм вилоятига нисбатан 7,2 баробарга ёки Қашқадарё вилоятига нисбатан қарийб 3,0 баробарга ортиқдир. Яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, Бухоро, Жиззах, Наманган, Сурхондарё, Сирдарё, Бухоро вилоятларининг биргаликдаги саноат ишлаб чиқариши ҳажми қўшиб ҳисоблаганда ҳам Тошкент шаҳри кўрсаткичига ета олмайди.

Тошкент вилоятида Ангрен – Олмалик ва Чирчиқ – Янгийўл саноат районлари, Бекобод саноат тугуни ривожланиш даражасига кўра республиканинг энг йирик саноат марказлари каторига киради. Вилоят саноатида Ангрен-ёқилги (кўнгир кўмир, резина-техника), Олмалик тоғ-кон (рангли металлургия, кимё), Чирчиқ энергетика (электроэнергетика, кимё, ўтга чидамли ва каттик қотишмалар металлургия заводи), Янгийўл енгил (Биокимё, озик-овкат), Бекобод оғир (қора металлургия, қурилиш материаллари) саноати билан иштирок этади.

Тошкент иқтисодий районининг саноат истикболлари йирик қайта ишлаш корхоналари, Шунингдек маҳаллий ва хорижий инвестициялар билан ҳамбарчас боғлиқ.

Фарғона водийси вилоятлари саноат ишлаб чиқаришида ўзига хос ўрин тутди. Саноат бошқа минтақаларга нисбатан яхши ривожланган. Айниқса, автомобилсозлик, машинасозлик, кимё, қурилиш материаллари, енгил ва озик-овкат саноатлари етакчи ўрин тутди. Саноат ишлаб чиқариш маҳсулоти бўйича фақат Тошкент иқтисодий районида кейинги ўринни эгаллайди. Фарғона водийсида республиканинг 100 дан ортиқ йирик саноат корхоналари жойлашган.

Фарғона иқтисодий географик ҳудуди саноат ривожланиш даражасига кўра Тошкент районида кейинги ўринни эгаллайди. Фарғона мустақиллик йилларида автомобилсозлик, машинасозлик, кимё, енгил саноат ривожланган ўлкага айланди. Меҳнат ресурсларига бойлиги, интенсив кишлоқ хўжалиги билан алоҳида ажралиб туради. Минтақада “GM-Uzbekistan” ЁАЖ, Андижон ирригация машинасозлиги, машинасозлик, Фарғона ва Олтиариқ нефтни қайта ишлаш корхоналари, Фарғона азот ва Кўкон суперфосфат заводи, Марғилон атлас ва Наманган шойи фабрикаси, Қувасой цемент ва ойна заводи энг йирик корхоналар ҳисобланади.

Фарғона водийсида саноат ишлаб чиқариши ҳажми барчага маълум сабабларга кўра Андижон вилоятида нисбатан юқори бўлиб келган. Лекин сўнгги йилларда Фарғона вилояти индустриал тараққиётда Андижон вилоятидан ўтиб кетди. Фарғона вилоятида унга нисбатан 75 млн.сўмлик маҳсулот кўп тайёрланди. Наманган вилоятида эса аксинча, кам бўлиб,

Андижон вилоятига солиштирганда қарийб 2,3 баробар миқдорида кам саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилди.

Мамлакат саноат ишлаб чиқариши 2002-2017 йиллар ичида энг паст кўрсаткичлари 106,2 фоз (2016 йил) ва энг юқори кўрсаткичи 112,7 фоз (2008 йил)га тўғри келди. Жаҳон молиявий инкирози йилларига саноат ишлаб чиқариши ўзининг энг юқори кўрсаткичларига эришган бўлса, кейинроқ инкироз таъсирида унда бир оз пасайиш ҳодисаси кузатилди. Бу давр узок давом этмади. Бугунги кунда республика саноати тадрижий ўсишда давом этмоқда.

3.5-Жадвал

Саноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари
(ўтган йилга нисбатан, фоз ҳисобида)

	Йиллар				
	2005	2010	2016	2017	2018
Ўзбекистон Республикаси	107,2	108,5	106,2	108,0	114,4
Қорақалпоғистон Республикаси	118,4	108,4	166,3	111,1	104,1
вилоятлар					
Андижон	134,5	110,3	74,8	126,8	155,8
Бухоро	102,1	110,8	106,5	99,6	103,0
Жиззах	131,6	117,8	122,8	114,2	102,1
Қашқадарё	101,3	96,8	103,8	107,9	105,7
Навоий	97,8	98,4	102,5	100,1	103,2
Наманган	114,0	125,0	113,0	114,7	111,9
Самарқанд	108,9	119,8	109,9	104,7	108,6
Сурхондарё	104,2	111,6	107,9	100,5	115,7
Сирдарё	103,7	108,1	113,3	94,2	110,4
Тошкент	100,1	108,1	106,9	105,4	115,6
Фарғона	105,0	95,4	102,8	97,4	107,5
Хоразм	127,0	109,8	93,1	121,4	117,3
Тошкент шаҳри	116,3	117,8	113,2	114,8	109,9

Жадвал Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган (Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б.19.). Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. – Тошкент, 2018. – Б.79. Stat.uz маълумотлари

Тахлилларга кўра, республика саноат ишлаб чиқаришида 2017-2018 йилларда энг юқори кўрсаткич Андижон вилоятида кузатилди (126,8 ва 155,8 фоз). Шу ўринда ушбу вилоятнинг 2016 йилда кўрсаткичлари ўта паст (74,8 фоз) бўлганлигини ҳам қайд этиб ўтиш жоиз. Шунингдек 2018 йилда республика ўртача ўқиш кўрсаткичларига нисбатан юқори ўсиш суръатлари Хоразм (117,3 фоз), Сурхондарё (115,7 фоз) вилоятларида қайд этилди. Шунингдек Наманган (111,9 фоз) ва Сирдарё (110,4 фоз) вилоятларига ҳам юқори ўсиш суръатлари хос бўлди. Лекин Жиззах (102,1

фоиз), Навоий (103,2 фоиз) вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида (104,1 фоиз) ўсиш суръатлари республика ҳудудлари бўйича энг паст бўлди¹². (3.5-Жадвал)

Фарғона иқтисодий районида саноат ривожланиш даражасига кўра, оғир саноати ривожланган Фарғона вилояти етакчилик қилиб келган. Сўнгги йилларда Андижон вилоятида (26950,7 млрд.сўм ёки 11,8 фоиз) Фарғона (12832,5 млрд.сўм ёки 5,6 фоиз) вилоятдан ўтиб кетди. Наманган вилояти саноати 5743,7 млрд.сўм ёки 2,5 фоиз) волий вилоятлари ичида нисбатан суст ривожлангани билан охириги ўринни банд этади.

3.6-Жадвал

Ўзбекистон Республикаси саноат ишлаб чиқаришида иқтисодий районларнинг улуши, фоиз ҳисобида

	Йиллар									
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ўзбекистон Республикаси	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Тошкент	27,6	33,5	35,2	36,1	37,2	33,4	34,3	36,1	35,1	33,9
Тошкент ш	16,3	14,5	14,6	13,9	15,0	15,2	14,8	15,1	20,5	18,6
Мирзачўл	11,3	19,0	20,6	22,2	22,2	18,2	19,5	21,0	14,6	15,3
Жиззах	4,4	3,5	3,8	3,9	4,0	4,1	4,4	4,9	4,3	3,6
Сирдарё	1,7	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,5	1,8	1,7	1,4
Зарафшон	2,7	2,3	2,5	2,6	2,7	2,8	2,9	3,1	2,6	2,2
Бухоро	23,7	19,9	20,2	20,1	19,7	20,3	21,0	21,2	19,3	18,8
Навоий	4,7	4,1	4,5	4,1	4,2	4,5	5,3	5,0	4,3	3,7
Самарқанд	15,5	11,0	10,8	10,6	10,3	10,1	9,5	9,5	8,8	9,9
Куйи Амударё	3,5	4,8	4,9	5,4	5,2	5,7	6,2	6,7	6,2	5,2
Қорақалпоғистон Республикаси	3,7	3,1	3,4	3,2	3,5	4,1	5,1	6,3	7,3	7,2
Хоразм	1,8	1,6	1,7	1,6	1,8	1,9	2,4	3,8	4,6	4,6
Жанубий	1,9	1,5	1,7	1,6	1,7	2,2	2,7	2,5	2,7	2,6
Қашқадарё	15,0	14,3	12,9	12,8	11,5	10,5	10,9	10,6	9,0	7,6
Сурхондарё	13,0	13,4	11,0	10,9	9,7	8,6	8,9	8,6	7,4	6,2
Фарғона	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8	1,9	2,0	2,0	1,6	1,4
Андижон	23,1	23,1	23,7	22,7	23,3	23,0	20,2	17,4	18,5	19,9
Наманган	10,7	12,5	12,4	12,5	13,4	12,8	10,0	7,1	8,9	11,8
Фарғона	3,0	2,4	2,7	2,7	2,6	2,6	2,9	3,1	3,1	2,5
Фарғона	9,4	8,2	8,6	7,5	7,3	7,6	7,3	7,2	6,5	5,6

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти. Stat.uz маълумотлари

Республика иқтисодий географик районлари бўйича энг паст кўрсаткичлар Куйи Амударё (7,2 фоиз) ва Мирзачўл (3,6 фоиз)га тўғри келади. Қолган районлар ўртача улушга эга. Мирзачўл иқтисодий географик районида республиканинг энг ривожланган Тошкент ва

¹²2017 йил январь-декабрь ойларида Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқаришининг ривожланиши. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти. Stat.uz маълумотлари

Самарқанд районлари ўртасида жойлашувни унга маълум даражада "соя" солиб туради. Куйи Амударё иқтисодий райони истикболли табиий газ конларини ишга туширилиши унинг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Шу ўринда Зарафшон райони оғир автомобилсозлик марказига айланаётганини, Қашқадарё республиканинг асосий ёқилги базаси эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Келажакда бу иқтисодий географик районлар саноати ривожланиши кўрсатилган тармоқлар тараққиёти билан чамбарчас боғланган. (3.6-Жадвал) Республикада 2018 йил аҳоли жон бошига ўртача 6944,7 минг сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилди.

Ҳудудлар бўйича 2018 йилда аҳоли жон бошига саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришда Навоий вилояти 23343,2 минг сўм билан мутлақ биринчи ўринни эгаллайди. Шунингдек Тошкент шаҳри (17123,9 минг сўм) ва Тошкент вилояти (12160,0 минг сўм) республикада "қучли учлик" таркибига киради. Улардаги кўрсаткичлар бошқа ҳудудларга нисбатан сезиларли юқори. Хусусан, Навоий вилояти кўрсаткичи Сурхондарё вилоятига нисбатан 18,4 баробар юқоридир. Шу ўринда тафовут йилдан йилга ортиб бораётганини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Негаки, мазкур вилоятлар, яъни "абсолют максимум" билан "абсолют минимум" ўртасидаги фарк 2016 йилда 12,6 баробарни ташкил этган эди. Навоий вилоятида яратилган саноат маҳсулоти Наманган вилоятига нисбатан 11,1 баробар, Андижон вилоятига нисбатан 2,7 баробар кўп.

Сурхондарё вилоятида республика бўйича аҳоли жон бошига саноат маҳсулоти энг кам ишлаб чиқарилади. Бу вилоятда 2017 йилда 880,3 минг сўмга тенг саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган бўлса, 2018 йилга келиб бу кўрсаткич бир оз ортди ва 1267,83 минг сўмга тенг бўлди. Шунинг учун мазкур вилоят саноатини жадал ривожлантириш, мавжуд ички имкониятлардан фойдаланиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш талаб этилади. 2018 йилда ҳудудда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти Тошкент шаҳрига нисбатан 13,5 баробар, Тошкент вилоятига нисбатан эса 9,6 баробарга камроқ тўғри келади. Ўз навбатида Наманган (2106,9 минг сўм), Жиззах (2447,8 минг сўм), Хоразм (3258,4 минг сўм) вилоятларида ҳам энг паст кўрсаткичлар кузатилади. (3.7-Жадвал)

Таҳлилларга кўра, Фарғона иқтисодий географик районида энг кўп саноат маҳсулоти Андижон вилоятига тўғри келади. 2018 йилда бу вилоятда 26950,7 млрд. сўмга тенг саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилди ва бу кўрсаткич аҳоли жон бошига 8867,7 минг сўмга тўғри келди. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган саноат маҳсулоти бўйича республика кўрсаткичига нисбатан солиштирганда бир оз юқори эканлиги аён бўлади. Маълумот учун айтиш мумкинки, Андижон вилоятида 2016 йилда республикада ўртача ўринларда турадиган Сирдарё вилоятига нисбатан киёслаганда эса қарайб 1,6 баробар кам саноат маҳсулоти яратилган эди. 2018 йилда эса Тошкент вилоятига нисбатан 1,7 баробарга, Навоий

вилоятига нисбатан эса 2,6 баробарга кам саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган.

3.7-Жадвал

Аҳоли жой бошига ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти

(минг сўм ҳисобида)

	2000	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ўзбекистон Республикаси	771,4	1207,8	2335,6	2731,4	3118,3	3512,6	4594,7	6944,7
Қорақалпоғистон Республикаси	294,1	339,4	793,9	981,4	1343,5	2364,2	3701,4	5691,3
вилоятлар								
Андижон	712,2	1652,6	3336,5	3695,4	3379,0	2712,6	4442,4	8567,7
Бухоро	888,5	861,3	1763,5	2243,3	2857,2	3044,6	3458,6	4520,7
Жиззах	210,3	377,4	767,6	965,6	1167,3	1553,1	1941,2	2447,8
Қашқадарё	737,5	1728,7	2392,1	2458,0	2914,8	3150,7	3509,9	4463,1
Навоий	2691,2	4411,5	7920,5	9081,7	10087,9	11395,1	13755,1	23343,2
Наманган	352,3	359,8	762,5	915,4	1109,7	1322,6	1724,8	2106,9
Самарқанд	366,2	523,5	1136,8	1427,1	1717,3	2058,1	2507,4	3157,8
Сурхондарё	248,2	303,4	578,4	692,3	801,2	903,0	947,0	1267,8
Сirdарё	967,0	1119,0	2548,3	3067,4	3598,6	4420,5	4702,3	6006,0
Тошкент	1320,7	1910,2	3943,3	4549,3	5187,3	5998,0	7624,6	12160,0
Фарғона	932,3	902,3	1575,5	1931,2	2063,3	2274,6	2708,0	3514,1
Хоразм	377,7	321,5	777,2	1130,0	1511,1	1590,8	2272,9	3258,4
Тошкент шаҳри	1363,9	2900,8	6617,8	6548,6	7970,0	9761,2	12460,5	17123,9

Манба: 1. 2000 йил маълумотлари Ўзбекистоннинг йиллик статистик тўплами. 2008. – Тошкент, 2009. – Б. 218.

2. Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2014. – Б. 38.

3. Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б. 41.

4. Ўзбекистон саноати (2014-2017). – Тошкент, 2018. – Б. 35

5. Stat.uz маълумотлари

Бозор иқтисодиётига ўтиш ва иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида минтақаларда саноатни оқилона жойлаштириш ва ривожлантиришга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

- ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг давлат томонидан қафолатланиши;
- малакали меҳнат ресурсларининг қўлиги;
- урбанизациянинг нисбатан юқорилиги ва инфраструктура тизимининг нисбатан ривожланганлиги;
- мулкчиликнинг турли шакллариغا эга бўлган қўп укладли иқтисодиётнинг шаклланиши;
- иқтисодиёт билвосита давлат томонидан тартибга солиниб турилиши;
- минтақа ва минтақалараро иқтисодий интеграциянинг кучайиши;
- маҳаллий ва хорижий инвестициялар салмоғининг ортиб бориши;
- марказлашган бозордан эркин ва очик бозорларнинг вужудга келиши;

– кам таъминланган аҳолини давлат томонидан кучли ижтимоий химоя қилиш;

– эркин бозор иқтисодиёти шароитида халқаро компаниялар ва фирмалар томонидан кучли рақобат муҳитининг вужудга келиши;

– саноатнинг табиий ва минерал хом ашё ресурсларига эга эканлиги;

– бозор субъектлари ўртасида ўзаро манфаатдорлик ва тенг ҳуқуқлилик тамойилларининг жорий этилиши ва бошқалар.

Шу билан бирга, мамлакат миллий саноатини ривожлантиришда салбий таъсир кўрсатувчи қуйидаги омилларни кўрсатиб ўтиш жоиз:

– республиканинг транспорт-географик ўрнидаги ноқулайликлар, яъни дунё океанидан анча ичкарида, улкан қуруқлик марказида жойлашганлиги ва бунинг таъсирида қулай денгиз йўлларида чиқиш имкониятлари чекланганлиги;

– саноатнинг етакчи тармоғи бўлган машинасозлик улушининг пастлиги (12 фоиз, аслида 20 фоиздан юқори бўлиши керак);

– корхоналарнинг техник ва технологик кўрсаткичлари пастлиги (асосий фондлар ўртача 52-55 фоизгача жисмоний жиҳатдан эскирган);

– саноат корхоналарида илғор инновацион янгиликларнинг кам жорий этилиши;

– саноат ишлаб чиқаришида давлат аралашувининг юқорилиги;

– миллий бозорнинг нисбатан торлиги ва аҳоли тўлов қобилиятининг пастлиги;

– минтақавий бозорларнинг талаб даражасида ривожланмаганлиги.

Республика саноатининг ривожланиш даражаси жиҳатидан қолоқ минтақаларда саноатни тез тараккиётини жадаллаштириш мақсадида:

- кичик саноат шаҳарлари, саноат ҳудудларини ташкил этиш;
- эркин савдо-саноат, иқтисодий зоналарнинг ривожланишини рағбатлантириш лозим.

Иқтисодий географик районларда саноатни тармок ва ҳудудий таркибини такомиллаштириш ва юқори самарадорликка эришишда:

- ҳудудларнинг комплекс ихтисослашувини таъминлаш;
- саноат пунктлари, марказлари, узеллари, ҳудудлари, агломерациялари, конурбациялар ташкил этиш;
- эркин савдо-саноат зоналари, ҳудудий холдинг компаниялари, молия-саноат гуруҳлари ривожланишини таъминлаш зарур.

Шундай қилиб, республика иқтисодий районлари саноат ихтисослашувини қуйидаги тармоқлар белгилаб беради:

– Тошкент иқтисодий географик районида машинасозлик, кора ва рангли металлургия, кимё, ёқилғи-энергетика, енгил ва саноатнинг бошқа тармоқлари;

– Фарғона иқтисодий географик районида автомобилсозлик, кишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё, енгил саноат тармоқлари;

– Зарафшон иқтисодий географик районида автомобилсозлик, рангли металлургия, кимё, енгил саноат тармоклари;

– Жанубий иқтисодий географик районида ёқилғи-энергетика саноати;

– Мирзачўл иқтисодий географик районида электроэнергетика саноати;

– Қуйи Амударё иқтисодий географик районида ёқилғи ва енгил саноат.

Инсоният ўзининг тарихий тараққиёти ва меҳнат қилиш жараёнида улкан моддий неъматлар ва бойликлар яратди. Улар саноатда ҳўжалик мулки сифатида ифодаланади.

Саноатни ривожлантириш ва унда илғор технологияларни жорий этиш учун унинг асосий ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик даражасини ошириш зарур.

Асосий ишлаб чиқариш фондлари деб ўз табиий шаклини узок вақт давомида ўзгартирмаган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этадиган меҳнат воситаларига айтилади. Меҳнат воситаларига бинолар, иншоотлар, узатиш мосламалари, машина ва асбоб-ускуналар, юк ва енгил автомашиналар, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш ва ҳўжалик буюмлари киради. Бундай меҳнат воситалари ишлаб чиқариш давлари давомида бир хил вазифани бажаради. Унинг қиймати яратилаётган маҳсулотга аста-секин ўтиб боради.

Асосий ишлаб чиқариш фондлари дейилишига сабаб меҳнат воситалари ишлаб чиқаришнинг негизини, яъни моддий ишлаб чиқаришда кўп ишлатилишидир.

Асосий фондлар ишлаб чиқаришга тааллуқли ва тааллуқли бўлмаган фондларга бўлинади.

Ишлаб чиқариш тармоқларида бевосита иштирок этидиган ва узок муддат фойдаланиладиган меҳнат воситаларига **ишлаб чиқаришга тааллуқли фондлар** дейилади. Унга бинолар, иншоотлар, узатиш мосламалари, машина ва асбоб-ускуналар киради.

Ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этмаса-да, лекин корхоналар ишлаб чиқариши ва ҳўжалик фаолиятида зарур бўлган меҳнат воситаларига **ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган фондлар** дейилади. Умумий овқатланиш, қурилиш, спорт ва соғломлаштириш масканлари, савдо-сотиқ, кинотеатр ва бошқалар ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган фондларга киради.

Асосий фондлар муайян белгиларига қараб гуруҳларга ажратилади, яъни классификация қилинади. Асосий фондлар моддий ва маънавий характериға, ишлаб чиқариш жараёнида бажарадиган хизматиға кўра қуйидаги гуруҳларға бўлинади:

1. Бинолар. Унга саноат ишлаб чиқаришининг (завод ва фабрикалар, комбинат, бирлашма ва бошқалар) асосий бинолари, турли

максадлар учун қурилган омборхоналар, саноат ишлаб чиқариши техникаси ва улар учун ёқилғи ва эҳтиёт қисмлар сақланадиган бинолар (гараж), саноат ишлаб чиқариши билан боғлиқ қурилишлар киради.

2. Иншоотлар. Гидротехник иншоотлар, йўллар, кўприклар, товарлар ва органик ўғитлар сақланадиган ва сув билан таъминловчи қудуқлар иншоотлар туркумиға киритилади.

3. Саноат ишлаб чиқариши машиналари ва асбоб-ускуналари. Бу гуруҳ енгил ва юк автомобиллари, тракторлар, двигателлар, йиғувчи машиналар, саноат роботлари, саноат ишлаб чиқариши машиналарини таъмирлашға ихтисослаштирилган машина ва ускуналардан иборат.

4. Транспорт ва алоқа воситалари. Автомашиналар, тракторлар, тиркагичлар, прицеплар, электр линиялари, телефон, телеграф ва сув тақсимлаш тармоклари ушбу гуруҳ асосини ташкил этади.

5. Саноат ишлаб чиқариши инвентарлари. Бевосита ишлаб чиқариш жараёнида меҳнатни енгиллаштиришға хизмат қиладиган воситалар, меҳнат муҳофазасига оид буюмлар, идоралар, уйлар саноат ишлаб чиқариши инвентарлари ҳисобланади.

Саноат ишлаб чиқаришида асосий воситалар маънавий ва жисмоний жихатдан эскиради.

Фан-техника тараққиёти таъсирида конструкцион ва техник кўрсаткичлари жихатидан орқада қолиши меҳнат воситаларининг ўзига нисбатан янги, яна ҳам серунум ускуналарға ўз ўрнини бўшатиб бериши натижасида маънавий жихатдан эскириши кузатилади.

Жисмоний эскириш-асосий фондлардан фойдаланиш ёки фойдаланмаслик натижасида атроф-муҳит (қор, ёмғир, қуёш радиацияси) таъсирида эскиришидир.

Саноат ишлаб чиқаришида айланма маблағлар. Саноат корхоналари ишлаб чиқариш фаолиятида асосий воситалар билан бирға, уларнинг қийматиға мос келадиган айланма маблағларға эға бўлиши зарур. Айланма маблағлар ишлаб чиқариш даврида иштирок этиб, ўз қийматини тайёрланаётган маҳсулотға тўла тўқис ўтказади ва бошланғич шаклини бутунлай ўзгантириши билан асосий воситалардан фарк қиладди. Шунинг учун саноат ишлаб чиқариши бошланишида янгидан айланма маблағлар ажратишға тўғри келади. Бундан кўринадики, ҳар бир янги ишлаб чиқариш жараёнининг бошланишида асосий маблағларни янгидан жалб қилиш заруриятға айланади.

Айланма маблағлар уч босқичда: – пул (капитал)– товар (меҳнат буюмлари) – пул(капитал) кўринишида доимо айланма ҳаракатда бўлади. Биринчи босқичда капитал(пул, сармоҳ, маблағ) товарға айланади, яъни меҳнат буюмлари сотиб олинади. Иккинчи босқичда харид қилинган меҳнат буюмлари ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашиб, ўз шаклини ўзгантиради. Учинчи босқичда товар маҳсулоти айирбошлаш жараёнида яна капитал кўринишға айланади.

Асосий фондлардан самаралироқ фойдаланиш учун:

– ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш;

– кооперация;

– янги техника ва технологияларни амалиётга жорий этиш;

– меҳнатни илмий ташкил этиш талаб этилади.

Асосий воситалардан оқилона фойдаланиш учун унинг айланувчанлигини жадаллаштириш зарур. Бунга бозор конъюктураси асосида рақобатли ва сифатли маҳсулотлар етиштириш, ресурслардан тежаб-тергаб фойдаланиш, атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда фойдаланиш орқали эришиш мумкин.

Саноатнинг асосий пропорциялари қуйидаги соҳалар ичидаги алоқаларда кўзга ташланади:

1. “А” гуруҳ, яъни ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш билан, “Б” гуруҳ, яъни истеъмол моллари ишлаб чиқариш ўртасида;

2. Тоғ-кон саноати билан қайта ишловчи саноат ўртасида;

3. Турли тармоқлар билан уларнинг гуруҳлари ўртасида.

Саноат таркибидаги ўзгаришлар “Б” гуруҳ ўсиш суръатларининг “А” гуруҳга нисбатан илгарироқ боришида акс этади.

Ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш таркибида тоғ-кон ва ишлов берувчи саноат тармоқлари нисбатига ҳам таъсир кўрсатади. Меҳнат қуроли ишлаб чиқаришнинг жадал ўсиши тоғ-кон саноатига нисбатан ишлов берувчи саноат тармоқларининг бирмунча юқори суръатлар билан ривожланишига сабаб бўлади.

Тоғ-кон саноати катта фонд талаб этади. Шунинг учун ишлаб чиқаришга кетадиган барча асосий фондларнинг деярли 1/3 қисми ушбу саноатга сарф қилинади. Республика миқёсида тоғ-кон ва ишлаб чиқариш саноати бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2016 йилда 16165,5 млрд. сўмга тенг бўлди. Агар 2013 йилда бу миқдор 8714,3 млрд. сўмга тенг бўлганлигини ҳисобга олсак, 2016 йилда 2013 йилга нисбатан қарийб 2 баробарга ортиқ эканлиги аён бўлади.

2016 йилда асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг асосий қисми, яъни 55,6 фоизи ёки 8992,1 млрд. сўмга тенг инвестиция ишлаб чиқариш саноатига йўналтирилди. Тоғ-кон саноатига эса 7173,4 млрд. сўм ёки 44,4 фоизга тенг инвестиция киритилган. Ушбу саноат таркибида инвестиция энг кўп киритилган тармоқ – хом нефть ва табiiй газ саноати бўлди. Бу тармоққа 6214,1 млрд. сўм инвестиция киритилди. Унинг бу соҳадаги ҳиссаси 38,5 фоизни ташкил этди.

Саноат корхоналарининг асосий фондлари 2016 йилда 84256,5 млрд. сўмни ташкил этди. Бу 2016 йил (64281,9 млрд. сўм)га нисбатан 19974,6 млрд. сўмга кўп, демакдир. Асосий фондларнинг 36914,9 млрд. сўми ёки 43,8 фоизи тоғ-кон саноати ва очик қонларни ишлаш саноатида

жамланган. Шунингдек ишлаб чиқариш саноатига 29873,7 млрд. сўм ёки 35,5 фоиз асосий фондлар тўғри келади.

Саноат ишлаб чиқариши асосий фондларининг қарийб тенг ярми ёки 40,4 фоизини машина ва ускуналар ташкил этади (2016 йил). Унинг улуши 2010-2016 йилларда деярли ўзгармай келмоқда (43,5-40,4 фоиз оралиғида тебраниган). Ишловчилар улуши 20,7 фоизга тенг. Узатиш мосламалари 17,9 фоизни, бинолар эса 11,8 фоизни ташкил этган³³.

³³Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2018. – Б. 67-69.

**IV боб. Давлат томонидан минтақалар иқтисодиёти
рақобатбардошлигини оширишни қўллаб-қувватлаш ва тартибга
солиш сиёсати ва амалга ошириш механизми**

**4.1. Саноатни ривожлантиришнинг ҳудудий таркибини
такомиллаштириш муаммолари**

Ўзбекистон саноати ҳудудий ва тармоқлар ҳар хил. Бу ҳол уларнинг тарихан шаклланиш хусусиятлари, фан-техника тараққиёти таъсири, демографик, экологик ва бошқа сабаблар билан боғланган. Айни пайтда куйидаги йўналишларнинг барқарорлиги эътиборни жалб этади:

1. Оғир саноатнинг биринчи ўринда ривожлантирилиши;
2. Фан-техника тараққиётини таъминловчи тармоқларнинг жадал ўсиши;
3. Саноатнинг барча тармоқларида истеъмол буюмларини ишлаб чиқаришнинг нисбатан кенгайтирилиши.

Фан-техника ва инновацион тараққиётни белгилаб берувчи асосий тармоқлар электроэнергетика, машинасозлик (электротехника, электроника, асбобсозлик ва бошқалар), кимё саноати (органик синтез, минерал ўғит, фармацевтика ва бошқалар) энг юксак суръатлар билан ривожланади.

Ҳудудларда саноат ривожланишини бошқаришнинг ташкилий тузилишини такомиллаштириш лозим. Бошқарув тармоқлар бўйича янги усулда, яъни ишлаб чиқариш тармоқлар ва ҳудудлар бўйича қўшиб олиб борилади.

Фан-техника тараққиётини ва истеъмол товарларини ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари ривожлантиришга устуворлик берилади. Миллий иқтисодиёт пойдевори бўлган фан-техника ва инновацион тараққиётни белгилаб берувчи тармоқларнинг нуфузи мустаҳкамлаб бориш зарур.

Янги инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларига мувофиқ, маблағлар иқтисодий самарадорликка энг тез эришиш мумкин бўлган энг муҳим етакчи йўналишларда тўпланади. Бу аввало машинасозликка тегишлидир. Негаки, машинасозлик барча тармоқларни қайта жиҳозлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Саноатда ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, Шунингдек моддий ресурсларни ҳар томонлама тежаш билан боғланган.

Диверсификация — корхоналар ва тармоқлар фаолиятининг кенгайтириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турининг кўпайиши.

Иқтисодиёт таркибида саноат ривожланиш динамикасидаги муҳим ўзгариш корхоналар ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва

технологик янгилаш асосида саноатда чуқур таркибий ўзгаришлар ва диверсификациянинг амалга оширилгани ҳисобланади³⁴.

Етакчи тармоқлар электроэнергетика, рағли металлургия, машинасозлик, кимё саноатини замонавий техника ва технология билан таъминлаш, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларидан оқилона фойдаланиш, улар таркибини такомиллаштириш ва асосий ишлаб чиқариш фондларини ўз вақтида янгилаб бориш устувор вазифалар ҳисобланади. Саноат ишлаб чиқаришидаги ўзгаришлар янги техника воситалари, материаллар ва илгор технологияларни жорий этиш билан баргаликда амалга оширилади.

Ўзбекистон саноатини ҳудудий ташкил этишда куйидаги тамойиллар ҳисобга олинади:

- табиий, моддий ва меҳнат ресурсларидан энг самарали фойдаланиш мақсадида саноат ишлаб чиқаришини мамлакат бўйича мутаносиб жойлаштириш;
- саноат корхоналарини хом ашё, ёқилғи ва энергия манбаларига, инфраструктура объектларига, ишчи кучи ва истеъмолчилар тўпланган ҳудудларга барпо этиш;
- самарали ҳудудий саноат комплексларини шакллантириш;
- иқтисодий географик районлар ва саноат корхоналарини муайян бир маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослаштириш.

Шундай қилиб, саноат ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги уни иқтисодий районлар бўйича жойлаштирилиши билан чамбарчас боғланган. Самарадорлик эса корхоналар хом ашё, инфраструктура, молия ва меҳнат ресурслари интеграцияси негизида шаклланади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози халқаро ҳамжамиятнинг узвий қисми ҳисобланган Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам таъсир этиши табиий ҳол. Шунинг учун жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозининг салбий оқибатларини камайтиришга қаратилган, инкирозга қарши чоралар дастурига мувофиқ инкироз даврида Ўзбекистон иқтисодиётининг ўсиш суръатлари барқарорлигини таъминлаш устувор вазифа қилиб белгиланди.

Республика иқтисодиётида қисқа вақт ичида таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Саноатни модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда. Йирик мулк эгалари синфини шакллантириш, тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакат иқтисодиётида, шу жумладан саноатда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар саноатни модернизация қилиш, замонавий техника ва технологияларни жорий этиш иқтисодий

³⁴ 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили"да амалга оширишга оид Давлат дастурининг ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. — Т.: Маънавият, 2017. — Б. 206.

ислохотларнинг муҳим стратегик вазифаси ҳисобланади. Улардан кўзланган пиروвард мақсад иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳоли фаровонлигини оширишдир.

Бугунги кунда ялпи ички маҳсулот, шу жумладан саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг ўсишнинг таъминлаш энг долзарб масала ҳисобланади. Бу эса янги саноат сисъатини ишлаб чиқишни тақозо этади. Ушбу сисъатда қуйидаги жиҳатлар ҳисобга олиниши зарур:

- чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;
- саноатнинг ўзак ва замонавий тармоқларини устувор ривожлантириш;
- саноат тармоқларида тугалланган циклга ўтиш ва товар маҳсулотларини ишлаб чиқариш;
- жаҳон бозорига рақобатбардошли маҳсулотлар етказиб бериш;
- саноат маҳсулотлари экспортини ошириш ва уни рағбатлантириш;
- кишлоқ хўжалик ҳам ашёни қайта ишлайдиган саноат тармоқларини йирик аҳоли пунктларида ташкил этиш ва бу орқали аҳоли бандлигини таъминлаш;
- хорижий инвестицияларни саноатнинг илғор тармоқларига йўналтириш;
- саноат тараккиётини таъминлашда маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олиш;
- саноат ишлаб чиқаришида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш;
- йирик ва кичик корхоналар кооперациясини оқилона ташкил этиш;
- иқтисодий районлар иқтисодий-ижтимоий ривожланишидаги ҳудудий тафовутларни ҳисобга олиш ва мавжуд номутаносибликларга барҳам бериш;
- саноатнинг сермехнат тармоқлари ҳудудий таркибини такомиллаштириш;
- саноат ишлаб чиқаришда Фан-техника ютуқларига асосланган рационализаторлик ишларини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;
- ҳудудий геокотизимларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш ва чиқиндисиз технологияларни жорий этиш лозим.

Республика саноатида бўлиб ўтаётган таркибий ўзгаришлар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга, иқтисодий-ижтимоий тараккиётга, аҳоли фаровонлигига таъсир этади. Саноат тармоқлари таркибини таҳлил қилиш асосида шу фикрни айтиш мумкинки, республикада саноатнинг энг янги тармоқларини, биринчи навбатда машинасозлик, ва айниқса, автомобилсозлик, энгил ва озиқ-овқат саноатини устувор даражада ривожлантириш талаб этилади. Индустрал тараккиёт ялпи ички маҳсулотнинг фонд, энергия ва сув сигимини пасайтиради, демографик сигим барқарорлигини таъминлаш учун хизмат қилади.

Бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида малакали меҳнат ресурслари, қулай инфраструктура тизими, минерал ва кишлоқ хўжалиги

ҳом ашёси мавжудлиги ҳисобига республика минтакаларида автомобилсозлик, электротехника, ирригация машинасозлиги, авиация ва тўқимачилик тармоқларини янада янги босқичларга олиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Негаки, мазкур тармоқларни юксалтириш демографик сигими юқори, ер ва сув ресурслари чекланган минтакаларнинг муаммоларини ҳал этишга ижобий таъсир кўрсатади.

Саноат корхоналарини илмий асосда жойлаштириш тармоқларни ҳудудий ташкил этиш билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Бу ғоя дастлаб немис олими А. Вебер томонидан яратилган бўлса-да, лекин бу ғоя бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. У 1909 йилда саноатни жойлаштириш, саноат штардорти тўғрисидаги асарига саноат корхоналарини жойлаштиришда ҳам ашё ва ёқилғи, ишчи кучи ва транспорт омилларига катта эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаган эди.

Юқорида кўрсатилган мазкур омиллар ҳозирда ҳам саноатнинг ривожланиши, айниқса жойланишига кучли таъсир кўрсатади. Бу борада республика саноат ишлаб чиқаришнинг тармок ва ҳудудий тузилишида қуйидаги камчилик ва муаммолар мавжуд:

- ✓ машинасозлик, металлга ишлов бериш корхоналари жуда ҳам нотекис жойлашган ва шу билан улар орасида ишлаб чиқариш алоқалари яхши йўлга қўйилмаган, автомобилсозлик, электротехника саноати корхоналарининг истикболли соҳа эканлигини ҳисобга олиб уларда турдош корхоналарни кўпайтириш ва уларнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш зарур;
- ✓ республика саноатида кўп меҳнат талаб қиладиган, металл кам сарф қиладиган истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи - электротехника, асбобсозлик, электрон ва радиотехника каби машинасозликнинг замонавий ва илғор тармоқларининг нисбатан тараккий этмаганлиги;
- ✓ кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари (пилакашлик фабрикалари, консерва, сут заводлари ва бошқа заводлар) қувват захираларининг етишмаслиги ва оқилона жойлашмаганлиги туфайли кишлоқ хўжалигидан олинган ҳам ашёни қайта ишлашни таъминлай олмаяпти, бу эса ҳам ашё ва тайёр маҳсулотларни ортиқча узоқ масофаларга ташиш заруриятини келтириб чиқармоқда;
- ✓ баъзи ҳолатларда ялпи маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг кўпайтириш вазифаларини бажара олмаслиги кузатиляпти. Бундай ҳол асосан капитал қурилишининг анча орқада қолганлиги, янги ишлаб чиқариш қувватларини ўз вақтида ишга туширмаслик ва қисман сифатсиз ускуналар етказиб берилганлиги туфайли янги ишга туширилган қувватларни секин ўзлаштирилиши билан изоҳланади;

- ✓ мавжуд ишлаб чиқариш корхоналаридан унумли фойдаланмаслик, маънавий эскирган корхоналарни бошқа соҳаларга суғиштириш;
- ✓ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг тармоқ ёйилишига лоқайдлик билан қараши.

Саноатни жадал ривожланиши экологик муҳитга таъсир кўрсатади. Шунинг учун, атроф-муҳитни асраш муаммоси ва табиий захиралардан оқилона фойдаланиш ҳозирги вақтда катта аҳамият касб этади.

Маълумки, табиатни ифлослантирувчи асосий манбалар - кимё ва нефть-кимё, энергетика, енгил саноат ва қурилиш материаллари корхоналардир. Улар ҳиссасига атмосферага чиқарилаётган зарарли моддаларнинг 90 фоизи тўғри келади. Кейинги йилларда зарарли моддалар чиқаришнинг бир мунча камайиш ҳолати кузатишмоқда. Чунки, экологик ҳолатни яхшилаш учун бутун мамлакатда бўлгани каби вилоятда ҳам эътибор қўйилди.

Кўпгина корхоналар замонавий тозалаш иншоотлари билан таъминланди, бу иш учун маблағ ажратилди. Аммо, атроф-муҳитнинг ифлосланишига тўла барҳам берилгани йўқ. Бизнинг фикримизча, атроф-муҳитнинг янада ифлосланишини олдини олиш учун қуйидаги тадбирлар қўрилиши керак:

- ҳамма ишлаб чиқариш манбаларини самарали газ-чанг тутиб қолувчи ускуналар билан энг юқори даражада жиҳозлаш, камчиқим ва чиқимсиз технологияларни кенг ёйиш ва унинг имкони бўлмаган жойларда эса баъзи ўта хавфли цех ва ишлаб чиқаришларни аҳоли зич ва обод зоналар ташқарисига чиқариш;
- тез ўсаётган аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида сув таъминоти ташкил этилаётган туманларда "Экологик тоза сув зонаси" ташкил этиш лозим. Уларда оқова сувларни ташқарига чиқариб юбориш, ўта ифлослантирувчи саноат ишлаб чиқариш корхоналарини жойлаштириш ва ривожланишини чеклаш, саноат ва коммунал мансий чиқитларни тўла зарарсизлантириш ва фойдали суръатда ишлатиш тадбирларини ўтказиш керак;
- барча шаҳар, туман марказлари ва аҳоли пунктларида ичимлик суви таъминоти йўлга қўйилиши ва оқова тармоғини кенгайтириш зарур.

Юқоридаги муаммоларни ижобий ҳал этишга ҳиссаси юқори бўлган агънавий пахта тозалаш саноати тизимининг ташкил топгани ҳам сезиларли ҳалакит беради. Кўп меҳнат талаб қилувчи тармоқлар, айниқса, ишлов берувчи саноат тармоқлари - тикувчилик, тўқимачилик, мевасабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш, электротехника, қурилиш материаллари саноати ва бир қатор бошқа тармоқлар етарлича ривожланган. Буларнинг ҳаммаси саноатнинг тармоқ ва ҳудудий тизимини такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Ижтимоий-

иқтисодий ривожланишда саноатнинг ролини ошириш мақсадида унинг муҳим йўналишларини аниқлаб олиш заруриятини келтириб чиқаради.

Камчиликларни бартараф этиш жараёнида ҳам ашё ва меҳнат ресурсларининг мавжудлиги, саноат ишлаб чиқариш тизимларининг жадал ривожланиши ва янада такомиллашуви кун тартибидagi асосий масалаларга айлантиради.

Республика саноатининг ривожланиши, истикболдаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишда ва бу борада туб сифат ўзгаришларини амалга оширишда қўшма ва хусусий корхоналар муҳим ўрин тутди. Қўшма корхоналар барпо этиш, чет эл инвестицияларини иқтисодиётга жалб этишда қуйидаги хусусиятларни эътиборга олиш муҳим:

Биринчидан, демографик вазиятнинг ўзгариши, яъни табиий қўпайиш ва миграцион ҳаракатлар ортиб бораётганлиги;

Иккинчидан, табиий ресурслари ва улардан ишлаб чиқаришда фойдаланиш даражаси;

Учинчидан, аҳоли эҳтиёжини қондириш ҳамда ижтимоий-экологик муаммоларни бартараф этиш;

Тўртинчидан, замонавий фан-техника ютуқларидан самарали фойдаланиш;

Бешинчидан, ички ва ташқи бозордаги мавқеини ошириш;

Олтинчидан, миллий иқтисодиёт мажмуасини интенсив йўлдан комплекс ривожлантириш;

Еттинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш.

Бу хусусиятлар республикада саноат корхоналарининг ривожланишига қаратилган башорат қилишни тақозо этади.

Шунингдек 2030 йилга мўлжалланган саноат корхоналарини ривожлантириш кўрсаткичларини белгилаш, иқтисодиётдаги туб ўзгаришлар миллий иқтисодиёт мажмуасининг моддий-техника базасини қайта қуриш, иқтисодиёт тармоқларининг самарали таркибини ва бошқаришни замонавий шакллари яратиш мана шундай муҳим тадбирлар ҳисобланади.

Мамлакат миқёсида саноат корхоналарини янада ривожлантириш учун, энг аввало, юқоридаги имкониятлардан тўлароқ фойдаланишга аҳамият бериш зарур.

Шу билан бирга, республика саноатини ривожлантириш учун қуйидаги айрим имкониятлар ва қулайликлар мавжуд:

- республиканинг «Буюк Ипак йўли»да жойлашувидан келиб чиққан ҳолдаги қулай транспорт-географик ўрни;
- «GM Uzbekistan» корхонасининг таъсирини ҳисобга олиш;
- бир-бирига яқин жойлашган кичик ва ўрта шаҳарларнинг қўпчилиги;
- энергетика базасининг мавжудлиги;

- меҳнат ресурсларининг қўлиги ва аҳолининг зичлиги;
- минерал, табиий ва кишлок ҳўжалик хом ашёларига бойлиги ҳамда бошқалар.

Республика саноатини ривожлантириш учун энг аввало, ички имкониятлардан интенсив равишда фойдаланиш зарур.

Республикада ишчи кучини кўп талаб этадиган тўқимачилик, машинасозлик, озик-овқат ва АСМ таркибидаги саноат тармоқларига асосий аҳамият қаратилиши керак. Шунингдек машинасозлик, озик-овқат ва тўқимачилик саноати тармоқларининг турдош корхоналарини кўпайтириш ҳам мақсадга мувофик. Республикада саноатнинг ҳудудий ва тармоқлар тузилмасини янада такомиллаштириш бугунги куннинг асосий масалаларидан бири ҳисобланиши зарур.

Маълумки, бозор иқтисодиётида шароитида барча саноат тармоқлари ва саноатларини бир хил даражада ривожлантириш мумкин эмас. Шунинг учун тармоқлар ва ҳудудий бирликлар орасида энг муҳимлари, зарурлари ва устуворлари танлаб олиниши ва шу асосда белгиланган бош мақсадга босқичма-босқич эришиш лозим.

Республикада айрим тармоқлар нисбатан юқори даражада ривожланган. Уларнинг барчаси биргаликда саноатнинг кўплаб тармоқларини жадал юксалтиришга асос бўлиб хизмат қилади. Бу эса юқори даражада ўсиб келаётган аҳоли сони ва эҳтиёжини қондиришга, ортиқча ишчи кучларини иш билан таъминлашга замин яратади.

Билдирилган ушбу иқтисодий масалалар билан бирга ижтимоий муаммоларни ҳам ҳал қилиб бориш, катта самарадорликка эга бўлган иш ўринларини яратишни тақозо қилади. Табиийки, бундай вазиятда саноат тармоқларига устувор аҳамият бериш, уларни тўғри ҳудудий ташкил қилиш катта аҳамият касб этади.

4.2. Ўзбекистонда ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш механизмининг такомиллаштириш йўллари

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий даражаси ва иқтисодий-табиий салоҳиятидаги фарқлар уларни истикболда ҳудудий ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли дастурларини ишлаб чиқиш жараёнларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Бунда минтакаларни мажмуали ривожлантириш стратегиясини асослашнинг қуйидаги йўналишларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

- минтака ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни таҳлил қилиш. Бу босқичда ҳудуднинг эришган иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси таҳлил қилинади;
- минтақани мажмуали иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш стратегиясини асослаш; ривожланишни башорат қилинади; стратегия асосланади, уни ривожланишини тартибга солиш усуллари танланади;
- ҳудудларни комплекс ривожлантириш концепцияларини ишлаб чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бозор механизмлари орқали тартиблаш усулларини танлаш;
- минтака ва ҳудуднинг молиявий ресурслари ўсиши хусусиятларини башорат қилиш; бюджетнинг даромадлар қисмини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш йўллари излаш; бюджет даромад қисмини тўлдиришнинг янги манбаларини аниқлаш, турли мулкчилик шаклларига асосланган тадбиркорликдан, хорижий инвесторлардан ва нобюджет жамғармаларидан қўшимча маблағларни жалб этиш¹⁵.

Минтақани мажмуали ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтақавий иқтисодий фани нуқтаи-назаридан қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадлилиги;
- минтақани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўплаш ва йўналтириш;
- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартиблаш имкониятларининг очиклиги;
- минтака ва унинг таркибидаги ҳар бир ҳудудни ривожланишини

¹⁵ Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под ред. Б.М.Шуцбергера. М., 1993С. 73; Содықов А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика Т. [QJISOD-MOLIIYA, 2005. С. 165.¹⁵

- кўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;
- кўллаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;
- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтакавий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишнинг давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтакавий дастурларини бажаришга тўсқинлик қиладиган ҳолатлар ва омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Минтакани ривожлантириш бўйича қабул қилинадиган дастурларнинг бажарилишига кўпгина ҳолларда қуйидаги омиллар тўсқинлик қилиши мумкин:

- республика ва минтакавий мақсадли дастурларни танлашнинг сингалган тизимларининг мавжуд эмаслиги, уларни амалга оширишнинг ва уларни бажариш кетма-кетлигининг етарли даражада асосланмаганлиги;
- республика тармок дастурларининг минтакавий ва айрим ҳудудий жиҳатларининг етарли даражада ишланмаганлиги;
- тармок дастурлари минтакавий жиҳатлари мониторингининг йўқлиги;
- республика ва минтакавий дастурларни амалга ошириш механизмнинг мустахкам эмаслиги;

Республика ва минтакавий дастурларни ишлаб чиқишда мақсадли-дастурлаш услубидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу услуб пировард натижага эришиш учун иқтисодий ресурсларни йўналтиришни таъминлашни ифодалайди. Унинг ёрдамида энг муҳим иқтисодий, ижтимоий ва илмий-техникавий ривожланиш муаммолари ҳал этилади. Бу муаммолар амалда тармоқлараро ёки минтакалараро ва ҳудудлараро тавсифга эга бўлиб халқ ҳўжалиги аҳамиятга эга бўлади.

Мақсадли дастурлар ўрта ва узоқ муддатга мўлжаллаб корхона, мамлакат ва халқаро миқёсда тузилади. Дастурлар ўз ичига пировард ва оралик мақсадларни, вазифаларни, уларни амалга ошириш чора-тадбирларни, ресурслар таъминотини, олиши керак.

Дастур мақсади ўлчамга эга бўлиши, чора-тадбирлар тизими эса пировард ва оралик мақсадларни амалга ошириш нуктаи-назаридан ишлаб чиқиши лозим.

Мақсадли минтакавий ва ҳудудий дастурлар вилоят, шаҳар ва туманларнинг ривожланишини тартибга солишнинг самарали усули сифатида давлат, маҳаллий, жамоавий, шахсий манфаатларни уйғунлаштириши ҳамда жамиятнинг барча аҳоли табақаларини давлатнинг ҳудудий сиёсатини амалга оширишга даъват этишга, йўналтирадиган бўлиши керак. Шунингдек минтакани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурлари мамлакатда амал қиладиган қонунлар, ҳукукий меъёрий ҳужжатлар асосида ишлаб чиқиши лозим.

Минтакани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан кўзланган асосий мақсад ҳудудий иқтисодиётнинг унинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва ташқи манбаларни жалб этиш йўли билан мутаносиб ва оқилона ривожлантиришдан иборатдир.

Ушбулардан келиб чиқиб, минтакавий ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда қуйидаги вазифаларни бажаришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади:

- минтақа ва унинг таркибидаги ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳолини умумий баҳолаш ва иқтисодий ривожланишнинг асосий тенденцияларини, иқтисодий ўсиш муаммоларини ва заҳираларини аниқлаш;
- минтақанинг маҳаллий минерал-ҳом ашё, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг миқдор ва сифат даражаларини таҳлил қилиш;
- минтакани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, истиқболли тармоқлар ва ҳудуднинг ихтисослашиш соҳасини, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишининг устувор йўналишларини аниқлаш;
- маҳаллий кишлоқ ҳўжалиги ва минерал ھом ашёлардан самарали фойдаланишга асосланган янги экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни шакллантиришнинг аниқ йўллари белгилаш, жаҳон даражасидаги тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кам чикиндили ва чикиндисиз технологиялар жиҳозланган янги корхоналарни вужудга келтириш;
- минтақада қулай, жозибадор инвестицион муҳитни яратиш, хорижий инвесторлар, маҳаллий корхоналар, тадбиркорлар, аҳоли маблаглари ва ресурсларини кенгрок жалб этиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлашнинг механизмни ишлаб чиқиш;
- ҳўжалик субъектлари ўртасида рақобат шароитини ва тўлақонли бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;
- минтақани озик-овқат маҳсулотлари ва бошқа оммавий истеъмол моллари билан ўзини-ўзи таъминлашни ошириш;
- кишлоқ аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириши учун қулай шароитларни шакллантириш. Бунинг учун ҳудудга маҳаллий солиқлар бўйича имтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир.
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини ҳар томонлама кўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш орқали унинг ялпи ҳудудий маҳсулотининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини, ҳар бир шаҳар ва туманнинг ташқи иқтисодий фаолиятини кенгайтириш, экспорт ва импорт таркибини макбуллаштириш, уларда

фаолият юритаётган хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятини янада яхшилаш ва янги қўшма корхоналарни ташкил этиш.

Минтакаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш учун аввало бор ундаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни умумий баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Бунинг учун қуйидагилар амалга оширилади:

1. Ўтган даврдаги минтака ва унинг таркибидаги шаҳар ва туманларнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши тавсифи берилди. Бунда уларнинг саноат, кишлок хўжалиги ва ижтимоий салоҳиятини баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлади.
2. Минтаканинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши даражаси ва аҳоли тўғрисидаги таҳлилга асосланиб, унинг ривожланишидаги ижобий ва салбий тенденциялари, иқтисодий ривожланиши захиралари ва фойдаланилмаган имкониятлари аниқланади. Шунингдек келгусида ҳал этилиши лозим бўлган муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммолари аниқланади.
3. Амалга оширилаётган иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг натижалари, кўп укладли иқтисодиётнинг вужудга келиши ва ривожланиши, Шунингдек ҳудудий бозор инфратузилмаси аҳоли баҳоланади.
4. Минтакадаги тармоқлар ва йирик саноат корхоналарининг ўтган даврдаги фаолияти таҳлил қилинади, уларнинг иш натижалари ёки орқада қолишининг сабаблари ва омиллари аниқланади.
5. Саноат ривожланиши ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиши даражаси белгиланади, ишлаб чиқариш қувватларини экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қайта ихтисослаштириш ва кенгайтириш учун қўшимча захиралар ва ресурслар аниқланади. Минтака имкониятларини ҳисобга олган ҳолда устувор аҳамиятли тармоқлар ва ишлаб чиқаришлар аниқланади.
6. Минтака ва унинг таркибидаги шаҳар ва туманлар аҳолисини ўзида ишлаб чиқарилган кишлок хўжалиги маҳсулотлари билан таъминланганлиги, уларни ҳудуддан чиқариш ва киритиш баланси, агроресурс салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги, Шунингдек кишлок хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, ва чорва моллари маҳсулдорлигининг ўсиши (пасайиши) омиллари ва сабаблари баҳоланади.

Минтаканинг табиий-иқтисодий салоҳиятини баҳолаш қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Минтаканинг меҳнат, ер-сув ва минерал хом ашё ресурслари билан таъминланганлиги миқдорий ва сифат баҳоси берилди.
2. Ҳудуддаги демографик вазият, аҳолининг иш билан бандлиги кейинги ўн йиллик давр бўйича баҳоланади. Ишсизлик даражаси, шу жумладан унинг яширин шакллари баҳоланиб, аҳоли ва меҳнат ресурслари сони

башорат қилинади.

3. Фойдали қазилма бойликлари захиралари, уларнинг ўзлаштирилган аҳоли таҳлил қилинади. Минтака минерал-хомашё базаси имкониятлари, қўшимча молиявий ресурсларни жалб этишни ҳисобга олган ҳолда баҳоланади. Шунингдек қазилма чиқарувчи корхоналарнинг фойдали қазилма бойликлари билан таъминлангани, уларнинг конларни ўзлаштириш харажатлари ўрганилади.
4. Минтакада ер-сув ресурслари билан таъминлангани уларнинг аҳоли, ерларнинг мелиоратив ҳолати, ер бонитетлари ўрганилиб, мелиоратив яхшилаш истикболлари ўрганилади.
5. Минтаканинг ишлаб чиқариш, транспорт ва алоқа инфратузилма салоҳияти ўрганилади. Аҳолининг ижтимоий инфратузилма объектлари ва хизматлари билан таъминланганлиги даражаси баҳоланади.
6. Минтакада ишлаб чиқарувчи кучларини, янги корхоналарни жойлаштириш учун истикболли туман, шаҳар, йирик аҳоли яшаш пунктлари танланади.

Минтака ва унинг таркибидаги ҳудудни ривожлантириш дастурларини амалга ошириш йўналишлари белгиланади. Ривожлантириш дастурларини амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Дастурда минтакани, шаҳар ва туманлар иқтисодий ва ижтимоий жихатдан истикболда ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва кўрсаткичлари баён қилинади. Бунда асосий эътибор янги ишчи ўринлари, табиий, молиявий, меҳнат ресурсларини, ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилади.

Бу йўналишлар қуйидагиларни ифодалаши лозим:

1. Минтаканинг истикболдаги эҳтиёжлари ва ҳудудларaro айирбошлаш имкониятларини кенгайтириш асосида иқтисодий мақбул тармоқ ва ишлаб чиқаришлар аниқланади. Истикболда тармоқларни ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичлари, тармоқ таркибининг ўзгариши, экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ҳажми башорат қилинади. Бунда амалдаги корхоналарни техник технологик ва ташкилий жихатдан янгилаш муаммоларига алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш янада чуқурлаштирилади, нисбатан кичик корхоналар ривожлантирилади. Бу корхоналарда маҳаллий минерал-хомашё ва кишлок хўжалик ресурсларидан фойдаланилади.
2. Минтакада янги корхоналарни куриш, фаолият юритаётган корхоналарни реконструкция қилиш, ихтисослигини ўзгартириш зарурлиги асосланади; йирик объектларга қўшимча маблағлар жалб қилиш ҳисоб-китоблари амалга оширилади.
3. Кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш

суръатлари, экин майдонлари таркибининг ўзгариши, кишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг натурал ҳажми башорат қилинади. Шунингдек кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш йўллари ва манбалари белгиланади. Янги технологияларни жорий этиш кўзда тутилади.

4. Минтақада хом ашёларни, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган тугалланган циклдаги ишлаб чиқариш тармоқларини, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва сотиш шаҳобчаларини яратиш, хорижий инвестицияли қўшма корхоналарни барпо этиш орқали янги замонавий технологияларни, хўжалик юритиш шаклларини ва бошқариш усулларини жорий этиш.
5. Ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва табиий ресурслардан фойдаланиш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида транспорт тизими ва коммуникацияларини ривожлантириш истикболларини асослаш.
6. Мулкдорлар синфини вужудга келтириш бўйича вазифаларни ҳал этиш мақсадида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, уларнинг иқтисодиётдаги улушини кўпайтириш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш.
7. Ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш кўламларини, параметрлари белгиланади. Бунда ташқи савдо таркибий тузилишини такомиллаштиришга, маҳаллий хомашё ресурсларини ҳисобга олган ҳолда хорижий инвестицияли корхоналарни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқдир.
8. Дастурда табиий ташқи муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш тадбирлари, кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш чора-тадбирлари ҳам ўз ифодасини топади.

Ҳар бир минтақавий дастурда уни амалга ошириш механизми кўзда тутилиши керак. Бу механизмда дастурни молиявий, иқтисодий ресурслар билан таъминланиши муҳим ўрин тутди.

Дастурни ишлаб чиқишда ҳар бир тадбир ва тармоқ бўйича турли ресурсларга бўлган талаб, эҳтиёж ҳисоб-китоб қилинади. Шундан сўнг дастур бўйича унинг ресурслар билан таъминланиш манбалари аниқланади. Дастурлар ресурслар мувозинатлаштиради. Мақсадлар ва ресурслар ўртасидаги мувофиқлик таъминланади. Дастурларни молиялаштириш манбаларини аниқлаштиришда аввалом бор маҳаллий ресурслар ва имкониятлар ҳисобга олинади.

Жойлардаги маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари маҳаллий бюджет, тадбиркорлар ва корхоналар ўз маблағлари, фермер ва деҳқон хўжаликлари, аҳоли маблағларини жалб қилинадиган хорижий инвесторлар, ҳудуддан ташқаридаги ташкилот, корхоналар маблағларини

ҳамда банк кредитларини ҳудудий дастурни амалга оширишга жалб қилиш чора-тадбирларини амалга оширишлари лозим бўлади.

Шунингдек мақсуд дастурларни амалга оширишда республика бюджети ва бюджетдан тапқари жамғармалар, Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш жамғармаси маблағларини ҳам жалб этилиши мумкин.

Дастурларни ишлаб чиқишда ундан қўйилаётган натижалар қандай бўлиши олдиндан белгиланиши лозим. Дастурларни амалга оширишнинг ижтимоий иқтисодий натижалари сифатида ялпи ҳудудий маҳсулот, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари, умумий ҳажми аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш суръатлари олинади. Шунингдек аҳоли турмуш даражаси ва унинг иш билан бандлиги, аҳоли жон бошига даромадларининг ўсиши, аҳолининг газ, электр энергия, тоза ичимлик суви, уй-жой билан таъминланишининг яхшиланиши, минтақанинг ўзини-ўзи озик-овқат, бошқа истеъмол товарлари билан таъминланишининг яхшиланиши кўрсаткичлари дастурларнинг бажарилиши натижалари ҳисобланади.

Дастурларни бажарилишини ташкилий жиҳатдан таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Дастурларни амалга оширишда бутун масъулият жойлардаги маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари зиммасига юклатилади. Мақсадли ҳудудий дастурни экспорт баҳолаш, умумий назорат қилишни Вазирлар Маҳкамасининг тегишли бошқарма ва бўлинмалари амалга оширадilar.

Бунда республика ҳукумати ва жойлардаги маҳаллий ҳокимият органларининг мақсадли ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш, амалга оширишдаги ваколатлари ва вазифалари аниқ белгиланиши лозим бўлади.

Минтақавий ва ҳудудий дастурларнинг самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- етарли даражада ривожланмаган, умумреспублика даражасидан орқада қолаётган ҳудудларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишнинг ягона методикасини тасдиқлаш;
- республика шаҳар ва қишлоқ туманларидаги иқтисодий ва ижтимоий аҳолини мониторинг қилиш, уларни ривожланиш даражаларига кўра типологиясини ишлаб чиқиш;
- минтақавий дастурларни, орқада қолган туман ва шаҳарларни қўллаб-қувватлаш дастурларининг лойиҳаларини экспертизадан ўтказишни ташкил этиш;

Жойларда ҳудудларни ривожлантириш дастурларини самарали бошқариш мақсадида вилоят, шаҳар, туман ҳокимликларида қуйидаги вазифаларни юклаш мақсадга мувофиқ бўлади:

- минтақа, шаҳар ва туманларни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, бунинг учун тегишли инвестициявий дастурни тузиш бўйича таклифлар бериш;

- дастур асосида қўллаб-қувватлашга мухтож, муаммоли шаҳар, туман, аҳоли пунктларини ажратиш ва белгилаш;
- улар асосида маҳаллий дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш дастурларини республиканинг минтакавий сиёсати устуворликлари ва тамойилларига мувофиқлаштириш;
- маҳаллий дастурлар лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва улар асосида ягона дастурларни шакллантириш ҳамда уларни куриб чиқиш, тасдиқлаш учун ҳудудий ривожлантириш бўйича Республика комиссиясига тақдим этиш;
- маҳаллий дастурларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш ва бажарилишини назорат қилиш, дастур бўйича жорий ахборотларни, ҳисоботларни мунтазам бериб бориш.

4.3. Ҳудудий инвестиция сиёсати ва ҳудудларни мажмуали ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий даражаси ва иқтисодий-табiiий салоҳиятидаги фарқлар уларни истикболда ҳудудий ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли дастурларини ишлаб чиқиш жараёнларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Бунда минтакаларни комплекс ривожлантириш стратегиясини асослашнинг қуйидаги йўналишларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

- минтака ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни таҳлил қилиш. Бу босқичда ҳудуднинг эришган иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси таҳлил қилинади;
 - минтакани мажмуали иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш стратегиясини асослаш; ривожланишни башорат қилинади; стратегия асосланади, уни ривожланишини тартибга солиш усуллари танланади;
 - ҳудудларни комплекс ривожлантириш концепцияларини ишлаб чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бозор механизмлари орқали тартиблаш усулларини танлаш;
 - минтака ва ҳудуднинг молиявий ресурслари ўсиши хусусиятларини башорат қилиш; бюджетнинг даромадлар қисmini кенгайтириш ва мустаҳкамлаш йўллари излаш; бюджет даромад қисmini тўлдиришнинг янги манбаларини аниқлаш, турли мулкчилик шаклларида асосланган тадбиркорликдан, хорижий инвесторлардан ва нобюджет жамғармаларидан қўшимча маблағларни жалб этиш.
- Минтакани комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтакавий иқтисодий фани нуқтан-назаридан қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:
- минтакани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадлилиги;
 - минтакани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўплаш ва йўналтириш;
 - белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартиблаш имкониятларининг очиклиги;
 - минтака ва унинг таркибидаги ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;
 - қўллаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;
 - республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтакани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан кўзланган асосий мақсад ҳудудий иқтисодиётни унинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва ташқи манбаларни жалб этиш йўли билан мутаносиб ва оқилона ривожлантиришдан иборатдир.

Ушбулардан келиб чиқиб, минтакавий ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда қуйидаги вазифаларни бажаришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади:

- минтака ва унинг таркибидаги ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳолини умумий баҳолаш;
- тенденцияларини, иқтисодий ўсиш муаммоларини ва захираларини аниқлаш;
- минтаканинг маҳаллий минерал-ҳом ашё, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг миқдор ва сифат даражаларини таҳлил қилиш;
- минтакани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, истиқболли тармоқлар ва ҳудуднинг ихтисослашиш соҳасини, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишининг устувор йўналишларини аниқлаш;
- маҳаллий кишлоқ хўжалиги ва минерал ҳом ашёлардан самарали фойдаланишга асосланган янги экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни шакллантиришнинг аниқ йўллари белгилаш, жаҳон даражасидаги тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кам чиқинди ва чиқиндисиз технологиялар жиҳозланган янги корхоналарни вужудга келтириш;
- минтакада қулай, жозибадор инвестицион муҳитни яратиш, хорижий инвесторлар, маҳаллий корхоналар, тадбиркорлар, аҳоли маблағлари ва ресурсларини кенгрок жалб этиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлашнинг механизмни ишлаб чиқиш;
- хўжалик субъектлари ўртасида рақобат шароитини ва тўлақонли бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;
- минтакани озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа оммавий истеъмол моллари билан ўзини-ўзи таъминлашнинг ошириш;
- кишлоқ аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш учун қулай шароитларни шакллантириш. Бунинг учун ҳудудга маҳаллий солиқлар бўйича имтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир.
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш орқали унинг ялпи ҳудудий маҳсулотидаги улушини, ҳар бир шаҳар ва тумanning ташқи иқтисодий

фаолиятини кенгайтириш, экспорт ва импорт таркибини макбуллаштириш, уларда фаолият юритаётган хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятини янада яхшилаш ва янги қўшма корхоналарни ташкил этиш.

Минтакаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш учун аввалом бор ундаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни умумий баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Бунинг учун қуйидагилар амалга оширилади:

1. Ўтган даврдаги минтака ва унинг таркибидаги шаҳар ва туманларнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши тавсифи берилди. Бунда уларнинг саноат, кишлоқ хўжалиги ва ижтимоий салоҳиятини баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлади.

2. Минтаканинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши даражаси ва аҳоли тўғрисидаги таҳлилга асосланиб, унинг ривожланишидаги ижобий ва салбий тенденциялари, иқтисодий ривожланиши захиралари ва фойдаланилмаган имкониятлари аниқланади. Шунингдек келгусида ҳал этилиши лозим бўлган муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммолари аниқланади.

3. Амалга оширилаётган иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг натижалари, кўп укладли иқтисодиётнинг вужудга келиши ва ривожланиши, шунингдек ҳудудий бозор инфратузилмаси аҳоли баҳоланади.

4. Минтакадаги тармоқлар ва йирик саноат корхоналарининг ўтган даврдаги фаолияти таҳлил қилинади, уларнинг иш натижалари ёки орқада қолишининг сабаблари ва омиллари аниқланади.

5. Саноат ривожланиши ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиши даражаси белгиланади, ишлаб чиқариш қувватларини экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қайта ихтисослаштириш ва кенгайтириш учун қўшимча захиралар ва ресурслар аниқланади. Минтака имкониятларини ҳисобга олган ҳолда устувор аҳамиятли тармоқлар ва ишлаб чиқаришлар аниқланади.

6. Минтака ва унинг таркибидаги шаҳар ва туманлар аҳолисини ўзида ишлаб чиқарилган кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминланганлиги, уларни ҳудуддан чиқариш ва киритиш баланси, агроресурс салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги, шунингдек кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, ва чорва моллари маҳсулдорлигининг ўсиши (пасайиши) омиллари ва сабаблари баҳоланади.

Минтака ва унинг таркибидаги ҳудудни ривожлантириш дастурларини амалга ошириш йўналишлари белгиланади. Ривожлантириш дастурларини амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Дастурда минтақани, шаҳар ва туманлар иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан истиқболда ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва кўрсаткичлари баён қилинади. Бунда асосий эътибор янги ишчи ўринлари, табиий, молиявий, меҳнат ресурсларини, ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилади.

Бу йўналишлар қуйидагиларни ифодалаш лозим:

1. Минтақанинг истиқболдаги эҳтиёжлари ва ҳудудлараро айирбошлаш имкониятларини кенгайтириш асосида иқтисодий мақбул тармоқ ва ишлаб чиқаришлар аниқланади. Истиқболда тармоқларни ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичлари, тармоқ таркибининг ўзгариши, экспортга йўналтирилган ва импорт ўрини босувчи маҳсулотлар ҳажми башорат қилинади. Бунда амалдаги корхоналарни техник технологик ва ташкилий жиҳатдан янгилаш муаммоларига алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш янада чуқурлаштирилади, нисбатан кичик корхоналар ривожлантирилади. Бу корхоналарда маҳаллий минерал-ҳомашё ва кишлоқ хўжалик ресурсларидан фойдаланилади.

2. Минтақада янги корхоналарни қуриш, фаолият юритаётган корхоналарни реконструкция қилиш, ихтисослигини ўзгартириш зарурлиги асосланади; йирик объектларга қўшимча маблағлар жалб қилиш ҳисобкитоблари амалга оширилади;

3. Кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари, экин майдонлари таркибининг ўзгариши, кишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг натурал ҳажми башорат қилинади. Шунингдек кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш йўллари ва манбалари белгиланади. Янги технологияларни жорий этиш кўзда тутилади;

4. Минтақада ҳам ашёларни, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган тугалланган циклдаги ишлаб чиқариш тармоқларини, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва сотиш шаҳобчаларини вужудга келтириш, хорижий инвестицияли қўшма корхоналарни вужудга келтириш орқали янги замонавий технологияларни, хўжалик юритиш шакллари ва бошқариш усулларини жорий этиш;

5. Ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва табиий ресурслардан фойдаланиш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида транспорт тизими ва коммуникацияларини ривожлантириш истиқболларини асослаш;

6. Мулкдорлар синфини вужудга келтириш бўйича вазифаларни ҳал этиш мақсадида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, уларнинг иқтисодиётдаги улушини кўпайтириш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш;

7. Ташки иқтисодий фаолиятни ривожлантириш кўламларини, параметрлари белгиланади. Бунда ташки савдо таркибий тузилишини такомиллаштиришга, маҳаллий ҳомашё ресурсларини ҳисобга олган ҳолда хорижий инвестицияли корхоналарни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқдир;

8. Дастурда табиий ташки муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш тадбирлари, кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш чора-тадбирлари ҳам ўз ифодасини топади.

Ҳар бир минтақавий дастурда уни амалга ошириш механизми кўзда тутилиши керак. Бу механизмда дастурни молиявий, иқтисодий ресурслар билан таъминланиши муҳим ўрин тутади.

Жойларда ҳудудларни ривожлантириш дастурларини самарали бошқариш мақсадида вилоят, шаҳар, туман ҳокимликларига қуйидаги вазифаларни юклаш мақсадга мувофиқ бўлади:

- минтақа, шаҳар ва туманларни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, бунинг учун тегишли инвестициявий дастурни тузиш бўйича таклифлар бериш;

- дастур асосида қўллаб-қувватлашга муҳтож, муаммоли шаҳар, туман, аҳоли пунктларини ажратиш ва белгилаш;

- улар асосида маҳаллий дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш дастурларини республиканинг минтақавий сиёсати устуворликлари ва тамойилларига мувофиқлаштириш;

- маҳаллий дастурлар лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва улар асосида ягона дастурларни шакллантириш ҳамда уларни кўриб чиқиш, тасдиқлаш учун ҳудудий ривожлантириш бўйича Республика комиссиясига такдим этиш;

- маҳаллий дастурларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш ва бажарилишини назорат қилиш, дастур бўйича жорий ахборотларни, ҳисоботларни мунтазам бериб бориш.

Минтақани мажмуали ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтақавий иқтисодий фани нуқтаи-назаридан қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадлилиги;

- минтақани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўплаш ва йўналтириш;

- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартиблаш имкониятларининг очиклиги;

- минтақа ва унинг таркибидаги ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;

- қўллаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;

- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.
Минтакавий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтакавий дастурларини бажаришга тўсқинлик қиладиган ҳолатлар ва омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

4.4.Мақсадли дастурларни самарали усулларини шакллантириш ҳудудий кишлоқ хўжалигини ташкил этиш

Минтакадаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг мураккаблиги, унинг кўп қирраллилиги, ривожланишининг узок муддатли прогнозларини ишлаб чиқишда комплекс ёндашувдан фойдаланишни талаб қилади, бу қуйидаги ҳолатларга боғлиқ:

- ✓ бутун республика ва унинг минтакаларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш муаммоларининг кўпчилигининг тармоқлараро характери ўсиб бормоқда;
- ✓ минтакавий хусусиятларнинг (экологик, ресурсли, демографик ва бошқалар) аҳамияти ортиб бормоқда, идоравий бошқарув, қонда тарикасида, минтақанинг ишлаб чиқарувчи қучларини комплекс ривожланишини таъминламайди.

Қаттиқ марказлаштириш ва иқтисодиётдаги вертикал интеграцияни кучайтириш табиий ва иқтисодий салоҳиятдан оқилона фойдаланишни ҳисобга олмаган ҳолда, кўпинча салбий ижтимоий ва экологик оқибатларни инобатга олмасдан айрим тармоқларнинг юқори ривожланиш суръатларини олдиндан белгилаб қўйди. Э.В. Рудневнинг фикрига кўра, мақсадли комплекс дастурлар бўйсунувчи эмас, балки узок муддатли башоратда етакчи ўринни эгаллайди.

Мақсадли дастур келажакдаги фаолиятнинг керакли натижаси сифатида асосий, аниқ белгиланган мақсадни ўз ичига олиши керак.

Башорат қилишда бундай мақсадлар мавжуд эмас, чунки уларнинг асосий мақсади иқтисодий ривожланишнинг барча самарали усулларини излашдир.

Дастурий мақсад сифатида қабул қилинган башоратда кўриб чиқилган ҳар қандай йўлни амалга ошириш натижаси эҳтимолий натижалардан бири сифатида намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, чекланган доирадаги муаммолар учун мақсадли дастурлар ишлаб чиқиши керак ва бу ҳолда улар умуман иқтисодиётни қамраб олмаслиги керак.

Ушбу нуқтага назар фойдасига аргументлар мувозанатли дастурларни шакллантиришнинг мураккаблиги ҳисобланади, бунда индивидуал дастурларни амалга ошириш бошқа дастурларнинг бажарилиши билан мос келиши керак.

Дастурий ёндашувни амалга оширишни мураккаблаштиришнинг яна бир муҳим сабаби бу идоравий манфаатлар устун бўлган тармоқ режалаштириш тизимининг шаклланиб қолишидир.

Масалан, агросаноат мажмуасида мавжуд бўлган тармоқ ва ҳудудий режалаштириш тизимига биноан бўлимларда тайёрланган режалаштириш ва бошқарув қарорлари, аввало, идоравий манфаатларни акс эттирган.

Масалан, ресурсларнинг етишмаслиги (капитал қўйилмалар) билан, бошқаларнинг зарарига фақат етакчи тармоқларнинг эҳтиёжларини қондиришга ҳисса қўшадиган қарорлар қабул қилиниши мумкин (асосан пахтачиликка эътибор қаратилди), бу эса агросаноат мажмуасидаги айрим элементларнинг ишлаши учун мақсадларни мантиқсиз танлашга олиб келди.

Дастурий таъминот қисми унга қўшимча бўлиб хизмат қилганида, тармоқ режалаштиришнинг устуворлиги амалда тармоқ режалаштириш ва миллий иқтисодий ва тармоқлараро дастурларни ишлаб чиқиш ўртасида оқилона алоқани таъминламади.

Ривожланган мамлакатларда минтақавий иқтисодий ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш тажрибаси шунинг кўрсатадики, ҳукумат таъсири объектив бўлиши ва алоҳида минтақаларнинг иқтисодий ривожланишини рағбатлантиришни ўз ичига олади.

Минтақавий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш алоҳида минтақалардаги индивидуал, энг долзарб муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилганлиги билан тавсифланади.

Давлат минтақавий сиёсатининг мақсади иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдир.

миллий сиёсат ўсиш суръатларининг қабул қилиниши мумкин бўлмаган пасайишдан сақланиб, кам ривожланган ҳудудларда бандлик ва даромад даражасини илоҳи борича миллий ўртача даражага яқинлаштирадиган тарзда, тармоқ ва ҳудудий режалаштиришдаги камчиликларни бартараф этиш учун дастурий-мақсадли усулдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлиб, унинг тармоқлар ва минтақалар фаолияти учун мақсадларни тўғри танлашга, турли ташкилотлар ва идораларнинг биргаликдаги сарф-харакатларини талаб қиладиган тармоқлараро ва миллий иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга ва уларнинг фаолиятини миллий иқтисодий мақсадларга бўйсундиришга ёрдам беради.

Бозор муносабатлари шароитидаги қўллаб-қувватлов иқтисодий жараёнлар иқтисодий фаолият, мустақил ишлаб чиқарувчилар (корхоналар, кооперативлар, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари) асосида ўзини ўзи тартибга солиди.

Шу билан бирга, ишлаб чиқаришнинг асосий регуляторлари саноат ва минтақалар бўйича ишлаб чиқариш ҳажмининг директив кўрсаткичлари эмас, балки стандартлар, иқтисодий ва молиявий бошқарув воситалари ва бошқарувнинг бошқа шартлари ҳисобланади.

Иқтисодий механизмни такомиллаштиришнинг энг муҳим хусусияти бозорни бошқариш усулларига ўтишдир, бу эса мавжуд прогнозлаш технологиясини қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Қисқа, ўрта ва узоқ муддатли прогнозлаш тизими келажакдаги жараёнларни уларнинг миқдорий хусусиятлари, уларга эришиш воситалари билан аниқ акс эттириш муаммосини ҳал қилмаслиги керак.

Шу муносабат билан, мақсадли дастурларни республика органларига ҳудудларни ривожлантириш жараёнини бошқаришнинг самарали механизми билан таъминлашда етакчи ўринни белгилайдиган қондалар асосланади. Шу нуқтан назардан муаллиф мақсадли дастурларни республика органларига ҳудудларни ривожлантиришни бошқаришда самарали механизм билан таъминлашда етакчи ўринни белгилайдиган қондан асослаб беради.

Шу билан бирга, минтақавий дастурлаш методологияси ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўрта асосий жиҳатни кўриб чиқиши керак, бунга қуйидагилар қиради:

- янги турдаги ресурсларни иқтисодий айланишга жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш, фермер хўжаликларини иқтисодий ривожланишига қўшган энг катта ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда, уларни оқилона иқтисослаштиришга эришиш, маҳаллий имконият ва ресурслардан энг тўлиқ фойдаланадиган ҳудудий-ишлаб чиқариш, агросаноат ва бошқа комплексларни шакллантириш, минтақанинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш, ишлаб чиқаришни самарали фазовий ташкил этиш асосида;

- ижтимоий-иқтисодий шароитларни тенглаштиришга йўналтириш, турли минтақаларда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш.

Бу иш билан бандлик даражасига, меҳнат миграциясини тўғри йўналишда рағбатлантиришга, ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга, ривожланмаган ҳудудларнинг қолқолганининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини енгишга таъсир қилишга боғлиқ;

- табиий ресурсларни иқтисодий муомалада бўлганида, унинг табиатга таъсирини олдини олиш ёки чеклашда уларни саноат томонидан истеъмол қилишнинг оқилона меъёрларини белгилаш.

Минтақанинг ишлаб чиқарувчи қучлари ривожланишининг объектив эҳтиёжларидан келиб чиқадиган ушбу мақсадлар, ўз моҳиятига кўра минтақавий дастурларнинг кўп мақсадли ва мураккаб хусусиятларини олдиндан белгилаб беради.

Мақсадларнинг моҳиятига қараб тармоқлараро комплексларни ривожлантириш дастурлари, маълум бир ҳудудда вақтинчалик мақсадни амалга ошириш дастурлари, функционал ва илмий-техник дастурлар ажратилади.

Масалан, ҳозирги кунда Қўшма Штатларда федерал дастурларнинг расман қабул қилинган таснифи мавжуд эмас, шунинг учун қуйидаги таҳлил даражаларидан фойдаланиш тақлиф этилади:

федерал ресурсларни дастурий мақсадли тақсимлаш ва улардан фойдаланишнинг умумий тизими;

кўп тармоқли миллий дастурлар;
ички федерал ёрдам дастурлари;
минтакавий ривожланиш дастурлари.

Ижтимоий-иқтисодий тизимнинг қўламини, харажатлари ҳажми, мақсадлари бўйича дастурни қўйидаги схема бўйича таснифлаш мумкин:

Давлат даражасида-	давлатлараро, халқаро
Маъмурий-худудий даражада	республика минтакавий
Корхоналар ва ташкилотларнинг ишлаб чиқариш-иқтисодий даражасида	секторал тармоқлараро функционал
Мақсадга мувофиқ-	ижтимоий ташки иқтисодий ташкилий ва иқтисодий табиий ресурс экологик илмий ва техник
Муддати бўйича-	киска муддат ўрта муддатли, узок муддат.

Минтакавий дастурлашнинг кийин муаммоси минтакавий дастурларнинг ҳозирги ва келажакдаги самарадорлиги мезонларини мувофиқлаштириш бўлиб қолмоқда.

Минтакавий дастурни ўз вақтида реконструкция қилиш, муаммолар, мақсадлар, истикболли фаолиятни ҳозирги талаб даражасига мувофиқ олиб бориш керак.

Минтакавий дастурларни молиялаштиришнинг аниқ манбаларини аниқлаш, нафакат тўғридан-тўғри, балки билвосита капитал қўйилмаларга бўлган эҳтиёжни ва уларни қоплаш муддатини ҳисобга олиш айниқса муҳимдир.

Минтакавий дастурларни молиялаштириш мақсадли жамғармалар томонидан "дастур бюджети" деб аталадиган усуллар ҳисобидан амалга оширилиши керак.

Молиявий режалар (беш йилга) бюджет маблағлари доирасида ишлаб чиқилиши керак, аммо ушбу бюджетларнинг аниқ позициялари ҳар йили қонуни чиқарувчи томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши керак.

Ушбу таомил дастурни янада изчил амалга оширишга ёрдам беради ва шу билан бирга унга ажратилган маблағларнинг сарфланиши устидан назоратни кучайтиради.

Дастурни ишлаб чиқиш жараёнида индивидуал вариантларни танлаш ва хусусий қарорларни мувофиқлаштириш бўйича қарорлар қабул қиладиган ягона ташкилот бўлиши керак, иккинчидан, ривожланиш учун индивидуал муаммолар бўйича маълум ва, қонда тарихасида, кўплаб ижрочиларни жалб қилиш керак.

Худудларни ривожлантиришнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқишда услубий асос - бу замонавий минтака, бир томондан, умуман иқтисодий тизимнинг элементи эканлиги ва бошқа худудлар ва иқтисодий тизимлар билан барқарор ишлаб чиқариш, иқтисодий ва инфратузилма алоқалари билан тавсифланиши, бошқа томондан, ўтиш шароитида. бозор муносабатлари, бу фаол иқтисодий функцияни бажарадиган худудий иқтисодий субъектдир.

Умуман олганда, дастурлашнинг шаклланиши циклик тебранишлар оқибатларини бартараф этишга қаратилган фаолиятнинг ҳозирги, гайриоддий хусусиятидан узок муддатли иқтисодий ўсиш ва ривожланиш стратегиясига ўтиш билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, минтакавий дастурлашни бутун ижтимоий-иқтисодий тизимга, уни ташкил этишнинг фазовий шаклларига бевосита таъсир ўтказиш орқали давлатнинг фаол таъсирининг ўзига хос шакли сифатида қараш керак.

Бироқ, минтакавий сиёсат ва минтакавий дастурлаш ўртасида бир оз фарқ бор.

Биринчи концепция кенгрок бўлиб, мамлакатда ишлаб чиқарувчи кучларнинг алоҳида элементларини жойлаштиришни тартибга солиш бўйича барча чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади, иккинчи концепция фақат минтакаларни ривожлантиришнинг марказлаштирилган ўрта ва узок муддатли дастурларига тегишли.

Умуман олганда, чет эл тадқиқотчилари минтакавий дастурлашнинг тўртта асосий йўналишларини аниқлайдилар, бу тахминан худудий муаммоларнинг энг муҳим турларига тўғри келади: 1) янги худудларни ривожлантириш дастурлари; 2) кам ривожланган худудларни ривожлантириш (саноатлаштириш) дастурлари; 3) депрессив худудларни ривожлантириш дастурлари; 4) ишлаб чиқариш ва аҳоли юқори концентрацияси соҳаларига оид дастурлар ва тадбирлар (40, 61, 129).

Шу муносабат билан иқтисодий минтакавий фanning янги йўналиши - минтаканинг ҳолатини аниқлаш, "минтакавий муаммолар", "чекловчи омиллар" ва "тўсиқлар" ни аниқлашга мўлжалланган минтакавий диагностика аҳамияти ортиб бормоқда.

Иқтисодий муҳитнинг ноаниқлиги шароитида минтаканинг истикболларини аниқлаш усуллари ва ёндашувларини ишлаб чиқиш оптимал ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш учун жуда долзарбдир.

Муаммоларнинг аниқ таърифи ва иш ва ижрочиларнинг иерархик тартибланиши дастурлаштирилган тадбирларнинг юқори самарадорлигини таъминлаш учун мўлжалланган.

Шу муносабат билан дастурни мувофиқлаштириш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш функциясини ажратиш керак.

Илмий ташкилотлар муаммони асослаш, тадқиқот ва дастурни ишлаб чиқиш жараёнига раҳбарлик қилиши керак.

Дастурий фаолиятни амалга ошириш устидан назорат, нировардида дастурнинг бажарилишини белгилайдиган инвестиция сиёсати махсус минтакавий комиссияга (ёки дастурни ишлаб чиқиш мақсадларини амалга ошириш даврида мавжуд бўлган органга) топширилиши керак.

Минтакавий комиссия минтакавий ривожланишга таъсир кўрсатадиган, асосан прогнози тадқиқотлар, иқтисодий ва қисман маъмурий воситалар орқали таъсир кўрсатадиган дастурий мақсадли мувофиқлаштирувчи орган бўлиб, таркибига дастур лойиҳалари амалга ошириладиган барча маҳаллий ҳокимият органлари вакиллари, шунингдек манфаатдор идора ва ташкилотлар уюшмалар ва бошқалар киради, (2.1-расм).

Мақсадли ёндашувни қўллаш доираси прогнозлаш ва бошқариш доираси билан чегараланиб қолмайди, иқтисодий ривожланишнинг узоқ муддатли муаммоларини ишлаб чиқишда самарали бўлади.

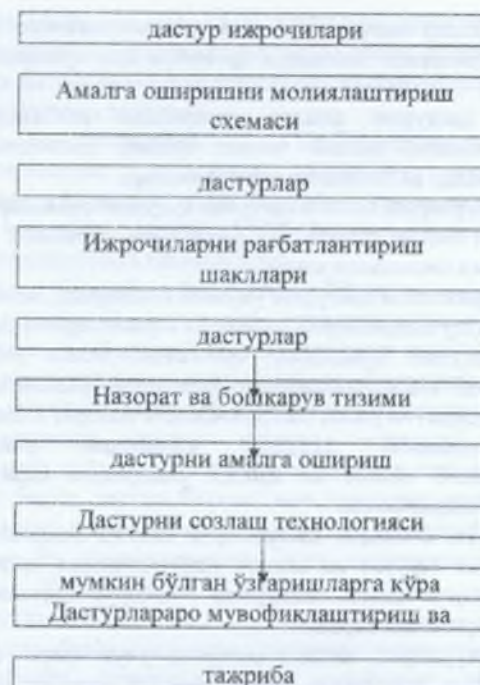
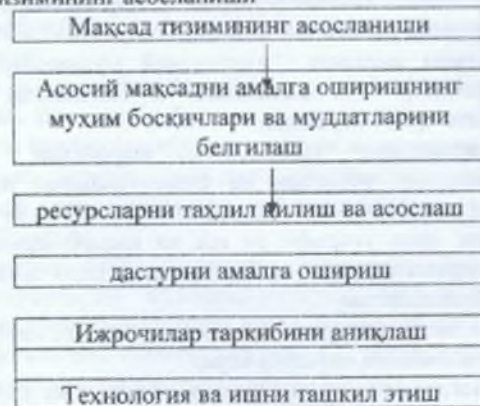
Мақсадли дастурлаш, айниқса, иқтисодий ислохотлар учун масъулият кучайиши билан долзарб бўлиб қолади.

Республикада қўллаб мақсадли дастурлар мақсадлар ва ресурслар мувозанати ҳисобга олинмасдан ишлаб чиқилган, механизмлар ва рағбатлантиришлар мавжуд эмас, уларни амалга оширишда республика ва ҳудудларнинг манфаатлари комбинацияси, шунингдек уларни агросаноат мажмуасини ривожлантиришни бошқариш тизимининг мавжуд тизимига киритиш имконияти мавжуд эмас.

Тажриба шуни кўрсатадики, мақсадли дастурлар республика иқтисодий ривожланишнинг узоқ муддатли прогноз қилишнинг илмий асосига айланмаган.

Бизнингча, бунинг асосий сабаби мавжуд тармок режалаштириш тизимидир

Шакл: 2.1. Мақсадли дастур ишлаб чиқиш таркиби
Мақсад тизимининг асосланиши

Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида корхоналар ва ҳудудларни ўзини ўзи қоплаш ва ўзини ўзи молиялаштириш режимига ўтказиш, мақсадли комплекс дастурларга республика органларига агросаноат комплексини ривожлантириш жараёнини бошқаришнинг самарали механизми билан таъминлашда етакчи ўрин берилиши керак.

Дастурий ёндашувни амалиётга татбиқ этиш методикаси ва механизмни такомиллаштиришнинг асосий асосий талаблари қуйидагилардан иборат:

- агросаноат мажмуасини ривожлантиришдаги энг муҳим муаммоларни таҳлил қилиш;
- мақсадлар тизимини шакллантириш ва дастурни амалга оширишга кизикувчи асосий бўлим ва ташкилотларни аниқлаш;
- мақсадларга эришиш учун ишлаб чиқилган, уларнинг устуворлиги ва турли хил давлат ва маҳаллий идоралар, уюшмалар ва бошқалар томонидан уларни молиялаштириш схемасини кўрсатадиган тadbирлар рўйхати.

дастурларнинг бутун даври учун ташкилотлар, йиллар бўйича тақсимланган;

- барча маффаатдор ташкилотлар ва маҳаллий ҳокимият вакиллари ўз ичига олган идоралараро бошқарув органини ёки мувофиқлаштирувчи комиссияни тузиш;

- мақсадли дастурни амалга оширишни рағбатлантиришнинг иқтисодий механизмини ишлаб чиқиш (солиқ имтиёзлари тизими, кредитлар, субсидиялар ва бошқалар учун фойзалар).

Мақсадли дастурларни амалга ошириш ҳудудий органларни ишончли бошқарув воситаси билан таъминлаш учун учта даражага: республика, вилоят ва туманларга юкланиши керак.

Республика даражасида дастурни умумий бошқариш, молиялаштириш амалга оширилади (шу билан бирга, давлат ўз сармояларини даромад олиш учун мажбурий яқуний мақсадни қўймайди, балки ушбу капитал қўйилмаларни ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш воситасига айлантиради) ва унинг бажарилишини назорат қилади.

Маҳаллий даражада ҳудудни иқтисодий ривожлантириш имкониятларини жалб қилиш ва амалга оширишга қаратилган аниқ тадбирлар амалга оширилади.

Шу билан бирга, мақсадли дастурларни амалга ошириш республика ҳукумати томонидан зарурат ва амалга оширилишини тақдим этиш ва асослаш асосида барча қонун чиқарувчи бошқарув органларида қўриб чиқилиши ва тасдиқланиши керак.

Мақсадли дастурларни амалга ошириш учун ижро функциялари махсус давлат органи томонидан унинг мақоми, ваколатлари ва қабул қиладиган қарорлар доираси аниқланган ҳолда ўтказилади.

Ушбу бошқарув органининг ваколатига қуйидагилар хиради.

- дастурни амалга оширишнинг ҳар бир босқичи учун энг мақбул вариантни танлаш;

- ижро этувчи ташкилотларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш;

- дастур фаолияти кетма-кетлигини қўриб чиқиш ва тасдиқлаш;

- ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани қўриш билан боғлиқ тармоқларро масалаларни ҳал қилиш;

- муайян шароитларга қараб дастурни амалга ошириш вариантларини созлаш;

- молиявий, моддий-техника ва меҳнат ресурслари мувозанатини таъминлаш;

- иштирок этувчи ташкилотларнинг ҳатти-ҳаракатларини тартибга солувчи ва дастурни амалга ошириш жараёнини рағбатлантирувчи тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ушбу амалиёт федерал ҳокимиятнинг минтакавий муаммоларни ҳал қилишда таъсир ўтказиш қобилиятини кенгайтиради, чунки ҳудудий-маъмурий бирликларнинг маҳаллий бюджетларидан фойдаланиш тартиби федерал дастурларнинг мақсадларига мувофиқ марказий равишда белгиланади.

Бошқа томондан, бу маҳаллий ҳокимият органларини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлларини танлашда янада танлаб олиб боради ва шу билан бирга дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш жараёнида уларнинг масъулиятини оширади.

Федерал минтакавий тадбирларни бошқаришда марказизлаштиришнинг сезиларли даражаси, марказлаштирилган дастурларни амалий амалга ошириш учун қатъи ҳуқуқларнинг қўйи даражаларига делегация, асосан, АҚШ федерал тизимининг сиёсий ва маъмурий ҳаракатларининг натижасидир.

Бошқарувга бундай ёндашув, Шунингдек марказлаштирилган дастурларни минтакавий иқтисодий ривожланишнинг ҳақиқий шарт-шароитлари билан ҳамбарчас "боғлаш" зарурати туфайли келиб чиқади, чунки зарур режалаштириш, иқтисодий ва бошқарув салоҳиятига эга бўлган давлат, маҳаллий ва бошқа минтакавий органлар қўпинча федерал органларга қараганда аниқроқ вазиятда маҳаллий иқтисодиётнинг эҳтиёжлари ва аниқ лойиҳаларни амалга оширишни ташкил этиш.

Шу билан бирга, дастур бюджетлари мақсадли принципга мувофиқ тузилади, уларнинг доирасида узоқ муддатли молиявий режалар ишлаб чиқилади, аммо бу бюджетларнинг аниқ позициялари ва улар учун ажратмалар ҳар йили қонун чиқарувчи органлар томонидан қўриб чиқилади ва тасдиқланади.

Қўшма Штатлардаги муаммолар минтакани давлат томонидан тартибга солишнинг классик намунаси Дарё водийсини ривожлантиришни бошқариш дастури. Теннесси.

Бир неча жануби-шарқий штатларнинг ҳудудларини ўз ичига олган Теннесси минтакаси 1930-йилларнинг бошларида, бутун мамлакат оғир иқтисодий инкирозга учраганида, федерал ҳокимиятнинг диққат эътиборига айланди.

Бирок, умумий инкироз асосида ҳам, асосан, Теннесси штатининг қишлоқ ҳўжалиги ҳудуди, айниқса умидсизлиги билан ажралиб турарди.

Эрозия туфайли ерларнинг унумдорлиги нисбатда паст бўлган ва доимий равишда пасайиб кетган.

Қолоқ технологияларга асосланган деҳқончиликнинг бозорга чиқарилиши аҳамиятсиз эди.

Иқтисодиётнинг самарасиз тузилиши, аҳолининг кам даромадлари, ишчи кучининг паст малакаси, ишсизликнинг ўсиши, реал соҳани қўллаб-қувватлаш учун маблағ етишмаслиги - буларнинг барчаси ноқулай ишбилармонлик муҳитини келтириб чиқарди.

1933 йилда Теннесси водийсида ҳокимиятнинг ташкил қилиш тўғрисидаги қонун қабул қилинди. Шунингдек, давлат корпорацияси олдига қўйилган асосий мақсад минтаканинг энг долзарб ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш ва унинг кейинги ривожланиши учун шароитлар яратиш эди.

ТВА фаолиятининг асосий йўналишлари:

ТВА фаолиятининг асосий йўналишлари:

- гидротехника иншоотлари тизимини қуриш ва улардан фойдаланиш;
- электр энергиясини ишлаб чиқариш ва тақсимлаш;
- уни химиялаштириш ва электрлаштириш асосида кишлоқ

хўжалигини ривожлантириш;

• атроф-муҳитнинг сифатини яхшилаш ва рекреация ресурсларидан фойдаланиш;

- вилоят шаҳарлари ва кишлоқларини ривожлантириш.

Агар 1930-йилларнинг бошларида минтақадаги аҳоли жон бошига даромадлари Қўшма Штатлар учун ўртача кўрсаткичдан 2,5 баравар паст эди, ammo ҳозир у ўртача даражага яқинлашмоқда.

Минтакавий дастур доирасида ерларни яхшилаш, ўрмонларни тиклаш, шаҳарсозлик ва бошқаларни ривожлантириш бўйича катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилди.

ТВА фаолиятининг тажрибаси жуда ибратлидир.

Давлатнинг роли, биринчи навбатда, унинг мақсадлари ва вазифаларини молиялаштириш ва маблағларнинг сарфланишини назорат қилиш тартибида белгилаш ва тўғрилашда намоён бўлади.

Корпорация мақсадларини белгилайдиган амалдаги ҳужжат 1983 йилда қабул қилинган.

инвестиция лойиҳаларининг тўрт жиҳатдан: миллий иқтисодиётни ривожлантириш, атроф-муҳит сифатини яхшилаш, минтакавий ривожланишни рағбатлантириш ва ижтимоий муаммоларни ҳал этишнинг афзалликлари ва камчиликларини аниқлашни назарда тутди.

Мақсадга қараб, ҳар хил фойда ва фойда нисбатларига рухсат берилади.

Шундай қилиб, ТВА корпорацияси нафақат одатдаги тижорат функцияларини, балки миллий мақсадларга эришиш учун даромадларни қайта тақсимлашнинг ҳукумат функцияларини ҳам бажаради.

Шундай қилиб, ҳудудий бошқарув органлари мустақиллигининг кенгайиши шароитида минтакавий бошқарувнинг аҳамияти ошиб, уни минтақанинг ишлаб чиқарувчи қучларини ривожлантириш ва тақсимлашнинг асосий мувофиқлаштирувчи омилига айлантирмоқда.

Шу билан бирга, мақсадли дастурлар ишлаб чиқариш қучларини ривожлантириш ва тақсимлашнинг аниқ муаммоларини ҳар томонлама ҳал қилишнинг самарали воситасидир.

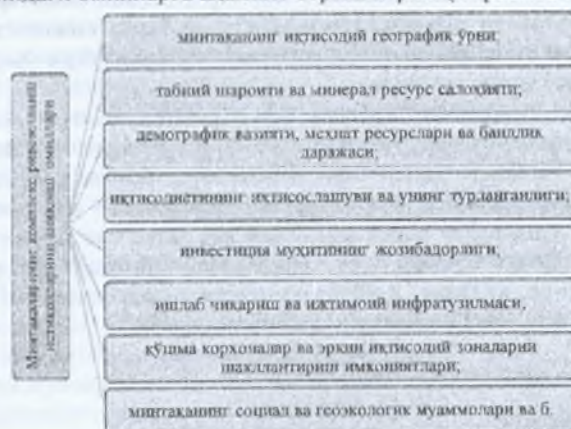
Агросаноат ишлаб чиқаришига нисбатан мақсадли дастурлаш ривожланишнинг устувор йўналишлари бўйича қуч ва ресурсларни бирлаштиришнинг қучли воситаси бўлиб, ҳудудларнинг ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда фаол функциясини бажариши учун зарур шарт-шароитларни таъминлайди.

Вобоб. Ўзбекистонда узоқ муддатга мўлжалланган миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва рақобатбардошлигини оширишни режалаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ислох стратегияси ва муқобил илмий прогнозлар

5.1. Ўзбекистон ҳудудларини комплекс ривожлантириш истикболлари

Жаҳон амалиёти ва ривожланаётган давлатлар тажрибаси мамлакатнинг барча ҳудудларини, хўжалик тармоқларини бир хилда ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Давлат минтакавий сиёсатида алоҳида ҳудудлар ва устувор тармоқлар танлаб олинади. Бу тармок, ҳудудлар ва вилоят даражасидаги минтақалар миллий иқтисодиётни ривожлантирувчи ўзига хос "етакчи"лик роли ва вазифасини бажариши керак. Ҳар қандай минтақа ҳам бундай имкониятларга эга эмас. Шунинг учун уларни комплекс ривожлантиришга катта эътибор бериш керак бўлади. Ҳудудларни комплекс ривожланишини ўрганишда асосли ва ишончли таҳлил усулларига таяниш зарур.

Фикримизча, минтақаларнинг комплекс ривожланиш истикболларини аниқлашда қуйидаги омилларга аҳамият бериш керак. (6.-расмга қarang).

6.-расм Минтақаларнинг комплекс ривожланиш истикболларини аниқлаш омиллари³⁶

Юқоридаги ҳолатларни баҳолаш орқали минтақаларнинг мажмуали ривожланиш имкониятлари ва келажаги аниқланади.

Ҳудуд истикболини белгилаш ўз навбатида, муайян концепцияга асосланади, унда ҳудуд ривожланиши бўйича умумий тасаввурлар, гоёлар ўз аксини топади. Истикболли дастур эса аниқ мақсадга йўналтирилган

³⁶ Муаллиф томонидан тузилган

бўлиб, у турли сценарийлар ва вариантларга таянади. Танлаб олинган дастурий истикболли йўналишлар орқали минтакавий башоратлаш ва дастурлаш амалга оширилади. Айнан шу тарзда умумийликдан аниқликка томон ҳаракат қилинади. Дастурлашда тармоқлар ривожланиши билан ҳудудлар имкониятларининг ўзаро мувофиқлашуви, дастурий истикболли мақсаддан келиб чиққан ҳолда, унга эришишнинг ички шарт – шароитлари баҳоланади.

Бу эса минтакавий башоратлаш ва дастурлашга асос бўлади. Демак, дастлабки босқичда илмий асосда тайёрланган башорат лойиҳаси тегишли вилоят ҳокимияти, кишлоқ туманлари раҳбарлари, мутахассислар ва кенг жамоатчилик иштирокида муҳокама қилинади. Бунда ҳудуднинг белгиланган ривожланиш йўналишлари икки тамонлама, яъни ҳам юқоридан (давлат манфаати нуқтаи назаридан), ҳам пастдан (кишлоқ туманлари, маҳаллий шароит ва имкониятлар, эҳтиёжларни ҳисобга олиб) йўналишида “муқобил интеграциялашган” тарзда кўриб чиқилади ва таҳлил қилинади. Натижада, минтака ижтимоий-иқтисодий, мажмуали ривожланишининг энг мақбул йўналиши, параметр ва кўрсаткичлари объектив равишда аниқланади. Бундай мажмуали ва тизимли тамойил аънавий мақсадга дастурли ёндашувга мос келади. Айни вақтда, уни ҳозирги бозор иқтисодиётига хос кластер (ҳудудий кластер) мазмунида ҳам талқин қилиш мумкин, чунки кластерда барча ташкилот, корхона ва фирмалар минтака рақобатбардошлигини ошириш учун ўзаро бирлашиб (жипслашиб) ҳаракат қилинади.

Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, ривожланаётган мамлакатларга тегишли бўлган Ф.Перрунинг иқтисодиётни кутбийлаштириш ғояси яхши натижалар бермоқда. Давлатнинг минтакавий сиёсати доирасида устувор ривожланишга эга бўлган ҳудудни (вилоятни) ҳам мамлакатнинг иқтисодий ландшафти доирасида ўзига хос ўсиш ёки ривожланиш кутби сифатида кўрса бўлади. Ўз навбатида, алоҳида минтакалар ёки минтакалараро ҳудудда кутбий ривожланиш механизмини қуйидагича тавсифлаш мумкин (7.-расм).

7-расм Минтакалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳудудий

Ўзақлари

3.1.2.-расмда акс эттирилганидек, минтакалар доирасида дастлаб ўсиш нуқтаси танлаб олинади. Бу таникли немис олими А.Лёшнинг фикрига тўғри келади. Унингча, ишлаб чиқаришни жойлашуви билан шугулланувчи ҳар қандай фаннинг асосий мақсади жойлаштириладиган нуқтани белгилашдан иборат бўлмоғи лозим. Ўсиш нуқтаси эволюцион тарзда ўсиш марказига ўтади, марказ эса ҳудудий муҳассамлашувнинг юқорирок даражаси бўлиб, унда бир эмас бир нечта корхона ва ташкилотлар жойлашади, ҳудудий мажмуалар ҳосил бўлади. Ўсиш марказлари аста секин ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш жараёнида, ҳудуд инфратузилма, инновация ва инвестиция ресурсларидан самарали фойдаланиб, ўсиш кутбига айланади ва иқтисодий ландшафтда яққол кўзга ташланади. Минтакада битта ёки ундан кўпроқ ўсиш кутби бўлиши ва, айни вақтда, бу даражадаги ўсиш кутби мамлакат геоиқтисодий маконида пастроқ даражада ўсиш маркази ёки нуқтасига эга бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, икки йирик ўсиш маркази орасида ўзига хос ривожланиш йўлаги (коридори) шаклланади. Ўсиш коридори минтақанинг лентасимон иқтисодий ривожланаётган “ўқи” саналади. Параллел ҳолатда амал қилаётган турли транспорт инфратузилмаси (темир йўл, автомобиль йўли, электр узатиш тармоқлари, қувур ва б.) ҳамда трассадаги турли йирикликдаги шаҳарлар ҳар қандай минтака иқтисодиётининг “қовурғаси”, таянч нуқта ва линиялари ҳисобланади.

Йўлақлар, бизнингча, қуйидаги мезонларга жавоб беришлари керак:

- йўлнинг (коридорнинг) икки чеккасида - боши ва охирида йирик шаҳар, кўп функцияли марказнинг мавжудлиги;
- улар орасидаги йўл қисқа ва мумкин қадар тўғри чизик кўринишида бўлиши;
- бу ораликда битта йўл эмас, бир неча турдаги йўллар, узаткилар ўзаро тутшиб, полимагистраллар ҳосил қилини;
- йўлнинг икки томонида интенсив даражада ривожланган ягона хўжалик ҳудудий мажмуасининг шаклланиши;
- бевосита йўлларда ва унинг таъсир зонасида турли йирикликдаги аҳоли пунктларининг жойлашуви;
- йўлнинг ҳар икки томонидаги таъсир масофаси тахминан 25 км атрофида эканлиги;
- йўлга бевосита туташ кишлоқ туманлари аҳолисининг ўртача зичлиги вилоят ўртачасидан паст бўлмаслиги;
- иккита асосий марказ ўртасида ўзига хос оралик, боғловчи шаҳарнинг бўлиши;
- йўлакдаги катновлар интенсив кўринишда эканлиги ва ҳ.к.

Бундай, коридорлар вилоят даражасида ва минтакалараро кўринишда ҳам шаклланиши мумкин. Масалан, Фарғона – Қўқон, Урганч – Хива,

Ангрен — Олмалик, Наманган — Чуст қабилар вилоят ёки минтақа даражасидаги коридорлар бўлса, Самарканд — Бухоро минтақалараро кўринишдаги йўлак ҳисобланади.

Республика аҳамиятидаги коридорлар мамлакат иқтисодий ландшафтида турли йирикликдаги шаҳарлар билан бирга аҳоли ва хўжалик жойлашувининг ўзига хос таянч тизими вазифасини бажаради. Бу эса Н.Н.Баранский, И.М. Маергойз, Г.М.Лаппо ва бошқа рус олимлари томонидан яратилган ва ривожлантирилган “шаҳарлар ва йўллар бирлиги” (“Мойлаштирининг таянч асосий”) ғоясининг амалдаги тadbикидир.

2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасининг ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури қабул қилинган³⁷.

Ҳаракатлар стратегиясининг мақсади олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини тубдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир. Хусусан, мамлакатни ривожлантиришнинг қуйидаги 5 та устувор йўналиши белгиланган: 1. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш; 2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш; 3. Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш; 4. Ижтимоий соҳани ривожлантириш; 5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш. Мазкур йўналишларнинг ҳар бири мамлакатдаги ислохотларни ва янгиланишларни янада чуқурлаштиришга оид аниқ бўлимлардан иборат.

“Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш” деб номланган учинчи йўналишда кўрсатилган чора-тадбирларни рўёбга чиқариш учун миллий валюта ва нархларнинг барқарорлигини таъминлаш, валютани тартибга солишнинг замонавий бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш, маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, экспортга мўлжалланган маҳсулот ва материаллар ишлаб чиқариш учун замонавий технологияларни жорий этиш, транспорт-логистика инфратузилмасини, тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда хорижий инвесторлар учун инвестициявий жозибадорликни ошириш, солиқ маъмурчилигини яхшилаш, банк фаолиятини тартибга солишнинг замонавий принциплари ва механизмларини жорий этиш, кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш, шунингдек туризм индустриясини жадал ривожлантириш

назарда тутилмоқда. Шунингдек ушбу йўналиш хусусий мулкни, молия бозорини химоя қилиш, қишлоқ хўжалигини модернизациялаш, заргарлик соҳасини ривожлантириш, айрим миллий корхоналарнинг акцияларини (ИПО) нуфузли хорижий фонд биржаларига дастлабки тарзда жойлаштиришга тайёргарлик кўриш чора-тадбирларини ҳам ўз ичига олади.

2017-2021-йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада кейинги 5-йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошади³⁸.

“Ижтимоий соҳани ривожлантириш” деб номланган тўртинчи йўналиш аҳоли бандлигини ошириш, фуқароларни ижтимоий химоя қилиш ва уларнинг саломатлигини сақлаш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникатсия ҳамда ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ва модернизациялаш, аҳолини электр энергия, газ билан таъминлашни яхшилаш, аҳолининг муҳтож катламларига кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам сифатини ошириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги мақомини ошириш, соғлиқни сақлаш соҳасини ислох қилиш, мактабгача таълим муассасаларининг қулайлигини таъминлаш, умумий ўрта таълим, ўрта махсус ва олий таълим сифатини яхшилаш ҳамда уларни ривожлантириш чора-тадбирларини амалга оширишни назарда тутди. Хусусан, ҳудудларни ҳар томонлама ривожлантириш бўйича қарийб 25 мингта инвестиция лойиҳасини рўёбга чиқариш ҳисобида 256,4 минг иш ўрни ташкил этиш орқали аҳолини иш билан таъминлаш дастурларини тўлиқ ижро этиш назарда тутилган. Ишсизлик даражаси энг юқори бўлган минтақаларда 46,8 минг янги иш ўрни ташкил этиш, тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун таълим муассасаларининг 10 минг нафар битирувчисига кредитлар ажратиш режалаштирилмоқда. Катта ёшли авлодни қўллаб-қувватлаш, ижтимоий нафақалар бериш тартибини такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш соҳасини ислох қилиш чора-тадбирлари киритилган. Жумладан, 78 та туман тиббиёт бирлашмасини, 7 та шаҳар ва 2 та вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказини қайта қуриш, тез тиббий ёрдам хизматини 1200 та махсус автотранспорт билан таъминлаш режалаштирилмоқда. Қишлоқ жойларда 15 мингта арзон уй-жой, 415 километрлик сув таъминоти қувурлари, 316 километрлик газ таъминоти қувурлари ва 291 километрлик ички йўллар қуриш режалаштирилган. Аҳолига транспорт хизматлари кўрсатиш сифатини яхшилаш мақсадида 86 та янги автобус йўналишини жорий этиш ва 537 та замонавий автобус

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. 07.02.2017

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. 07.02.2017

харид килиш назарда тутилмоқда³⁹.

Юкоридагилардан келиб чиккан ҳолда, Ўзбекистоннинг айрим минтакалари, яъни вилоятларининг мажмуали ривожланиши мисол тарикасида таҳлил қилинади.

Қорақалпоғистон Республикаси. Жаҳон мамлакатларида минтакалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш тажрибаси нуктадан назардан Қорақалпоғистон Республикаси суи ривожланган ҳудуд ҳисобланади. Шу билан бирга, уни депрессив ва муаммоли районлар қаторига қўйиш ҳам мумкин. Минтаканинг ҳозирги депрессив вазияти уни қачонлардир ривожланганлиги ва бутунги шароитда шундай вазиятга тушиб қолганлигини аңлатса, муаммоли район эканлиги ўз муаммоларини ўзи ҳал қилаолмаслиги ва бу борада давлат томонидан унинг минтакавий сиёсати доирасида қўллаб-қувватланиши ва "ҳомий" (донор) минтакаларнинг қўмагини назарда тутати.

Қорақалпоғистон ижтимоий иқтисодий кўрсаткичлари бўйича деярли барча соҳаларда (фақат майдонини ҳисобга олмаганда) республикамиз минтакалари орасида энг охириги ўринларда туради. Унга республика ялпи ички маҳсулотининг 2,5 % тўғри келган ҳолда (бу борада фақат Сирдарё ва Жиззах вилоятларидан олдинда), мазкур кўрсаткич, аҳоли жон бошига ҳисобланганда, 0,441 ни ташкил этади ёки "географик коэффициент" 4 мартага тенг. Худди шундай вазият саноат (11 марта), қишлоқ хўжалиги (3,2 марта), халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш (4,9 марта), пулиқ хизмат (4,3 марта) кўрсатишда ҳам кузатилади. Таҳлиллардан кўриш мумкинки, Қорақалпоғистон Республикаси таҳлил қилинаётган жами 12 кўрсаткичнинг фақат 2 тасида ижобий хусусиятга эга, ҳолос. Унга қўшни Хоразм вилоятида эса вазият бирмунча яхшироқ. Айниқса, аҳоли жон бошига тўғри келувчи ялпи ички маҳсулот, экспорт, саноат, чакана савдо айланмаси ҳамда 1000 минг кишига мос келувчи кичик бизнес субъектлари бўйича қўшнисиги нисбатан олдинги ўринларни эгаллаган.

Асосий капитал ва янги қурилишга тўғри келган инвестицияни аҳоли жон бошига ҳисоблаганда Қорақалпоғистон биринчи ва иккинчи ўринларни эгаллайди. Ялпи ички маҳсулот, чакана савдо айланмаси, минтаканинг бюджет даромадлари, бюджет даромади ва харажатлари орасидаги фарқ бўйича эса минтака энг охириги 14 ўринда туради.

Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий имкониятлари ёки рақобатбардорлик афзалликлари асосан қуйидагилар:

- табиий ресурс салоҳиятининг юкори эканлиги. Бунда дастлаб ер ресурсларининг қатталиги, ундан самарали фойдаланиш, унинг "фойдалилик коэффициентини" ошириш, Шунингдек, кон кимё саноатининг йирик захиралари (асосан Кўнгирот ва Чимбой атрофидаги туз конлари), Султон Увайс тоғларининг турли хил қазилма бойликлари

(рангли ва қора металллар, мәрмар, оҳақтош, гипс, мергель, фосфорит, олтин, темир рудаси, мис ва х.к.), Устюрт платоси ва Оролбўйининг нефть-газ захиралари; улкан Сурғил газ-кимё мажмуасининг барпо этилиши;

- иқтисодий географик ўрни, геосиёсий мавқеи, яъни республикамизни қўшни мамлакатлар, Европа давлатларига чиқиш жойида эканлиги, "улаб берувчи" вазифани бажариши қулай имкониятлар яратди.

Минтака хўжалиги ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи, имкониятларини чекловчи омиллар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин.

• Орол денгизи муаммоси, денгизнинг қуриб бориши туфайли у билан боғлиқ муаммолар, жумладан, ерларнинг мелiorатив ҳолатини бузилиши оқибатида уларнинг қишлоқ хўжалиқ оборотидан чиқиши;

• нозогеографик вазият кескинлиги;
• ижтимоий муаммолар, аҳоли бандлик кўрсаткичларининг пастлиги;
• ташки миграциянинг юкорилиги;
• транспорт ва бошқа инфратузилма тармоқларининг суи ривожланганлиги;

• геологик жиҳатдан минтаканинг яхши ўрганилмаганлиги;
• қўл яйловларидан самарали фойдаланилмаётганлиги;
• сугорма деҳқончилиқни ривожлантиришда сув ресурсларининг чекланганлиги;
• марказий минтакалардан анча узокда жойлашганлиги;
• қучли, яққол ажралиб турувчи иқтисодий марказнинг мавжуд эмаслиги ва х.к.

Юкоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиккан ҳолда, Қорақалпоғистон Республикаси маркази – Нукус шаҳри ва унинг агломерациясини уч томондан боғлаб турувчи Кўнгирот, Чимбой, Тўртқўл ёки Берунийни ўсиш марказлари сифатида ривожлантириш, Мискин-Нукус, Нукус-Чимбой темир йўли ва уларнинг таъсир зонасида ўзига хос "иқтисодий йўлакларни" барпо этиш талаб этилади. Айнан шу дастурий истиқболли мақсадларни амалга оширишда энергия ишлаб чиқариш цикллари, кластер усулларидан фойдаланиш, янги саноат тугун ва марказларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Оролбўйи минтакасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни, аҳолининг яшаш шароитларини яхшилашга, Орол денгизининг экологик фалокати оқибатларини юмшатиш бўйича инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида ва самарали руёбга чиқаришга йўналтирилган чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш мақсадида "2017 — 2021 йилларда Оролбўйи минтакасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори қабул қилинган.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида". 07.02.2017

Оролбуйи минтакаси аҳолисининг турмуш шароитлари ва сифатини яхшилашга йўналтирилган 2017 - 2021 йилларда Оролбуйи минтакасини ривожлантириш Давлат дастурида куйидагилар назарда тутилади⁴⁰:

янги иш жойларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, шунингдек минтаканинг инвестициявий жозибадорлигини яхшилаш борасидаги комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;

сув таъминоти тизимини ривожлантириш ва аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражасини ошириш, канализация, санитария ва маиший чиқиндилардан фойдаланиш тизимларини яхшилаш;

минтакада соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш ва аҳоли генофондини асраш тадбирларини амалга ошириш;

минтакада яшовчи аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш, кўп квартиралли уйларда уй ичи муҳандислик коммуникациялари ва умумфойдаланадиган жойларни таъмирлаш, шунингдек болалар ва спорт майдончаларини барпо этган ҳолда уйларга туташ ҳудудларини ободонлаштириш;

минтака аҳоли пунктларининг транспорт, муҳандислик ва коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, суғориш ва ташиқ ёритиш тармоқларини такомиллаштириш, Нукус ва Урганч шаҳарларининг замонавий энергия тежайдиган технологияларни жорий этган ҳолда иссиқлик таъминоти тизимларини яхшилаш.

Сурхондарё вилояти. Минтака қатор ўзининг бетакрор хусусиятларига эга. Жумладан, у республикамизнинг энг жанубида, энг тоғли, энг иссиқ ҳудудда жойлашган; вилоят урбанизация ва саноатлашув даражаси энг паст, демографик ривожланиш, яъни аҳоли табиий кўпайиши энг юқори ҳудудлардан биридир. Сурхондарё Ўзбекистоннинг энг жанубида, Амударёнинг ўнг қирғоғида, Ҳисор тоғининг жанубий этакларида жойлашган. Ўзбекистон Республикиси доирасида у шимолда Қашқадарё вилояти билан, геосиёсий мисқда эса ғарбда Туркманистон, шарқда Тожикистон ва жанубда Афғонистон давлатлари билан чегарадош. Мамлакатимизда фақат Тошкент ва Сурхондарё вилоятлари 3 тадан давлатлар билан туташ, бироқ бундай сиёсий географик ўрин, геосиёсий вазият Сурхондарё вилояти учун ўзгача хусусият касб этади. Ҳарорат республика бўйича энг юқори, вегетация даври узок, агроклиматий шароитлар суғорма дехқончиликни такозо этади. Бу ерда, мамлакатимизнинг бошқа ҳудудларидан фарқ қилиб, субтропик ҳўжалик яхши ривожланган. Сурхондарё майдонининг ҳажми ва ер усти тузилиши бўйича республикамизда Жиззах вилоятига бироз ўхшаб кетади. Вилоят минерал - ресурс салоҳиятига ҳам эга - тошқўмир (Шарғун, Тўда, Бойсун), нефть

(Хавотог, Кўкайди, Учқизил, Лалмикор), полиметал рудалар (Хонжизза), турли хил тузлар (Хўжанкон) қабилар саноат аҳамиятига эга. Сурхондарё фармацевтика ресурсларига бой, бу ерда республика доривор ўсимликларининг 35-40 фойизи жойлашган. Шу ўринда минтаканинг рекреация ва туристик салоҳиятини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз (Омонхона, Учқизил, Хўжанкон ва б.). Вилоятнинг археологик топилмалари, тарихий ёдгорликлари, илк урбанизация қолдиқлари, қарст горлари, булоқ ва чашмалари, ўзига хос табиий ландшафти, қадамжо ва зиёратгоҳлари халқаро ва маҳаллий, диний ва экотуризмнинг ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади. Бироқ, Сурхондарё вилоятининг ҳозирги иқтисодий ва сиёсий географик ўрни унинг ижтимоий иқтисодий ривожланиши учун унча қулай эмас. Шунингдек Сурхондарё вилоятида нозогеографик ва нозоэкологик вазиятда ҳам муаммолар мавжуд. Трансчегаравий ҳаво ва сув манбаларининг таъсири, маҳаллий "Афғон" шамоли, тоза ичимлик сувининг баъзи жойларда танқислиги турли хил касалликлар келиб чиқишига сабаб бўлади.

Тошкент вилояти республикамизда ўзининг иқтисодий, интеллектуал ва демографик салоҳиятига кўра алоҳида ажралиб туради. Тошкент вилояти ўзига хос табиий, иқтисодий ва сиёсий географик ўринга эга. У 3 та хорижий мамлакат билан чегарадош: шимолда Қозоғистон, шарқда Қирғизистон, жануби-шарқда Тожикистон республикалари билан туташган. Республика доирасида эса минтака Наманган ва Сирдарё вилоятлари билан қўшничилик қилади. Пойтахт вилоятининг сиёсий географик ўрни қайси бир маънода Сурхондарёга ўхшаб кетади.

Вилоятнинг бундай мураккаб ер усти тузилиши, орографик хусусияти, ўз навбатида, унинг минерал-ҳом ашё ва агроклиматий шароитларини ҳам белгилаб беради. Бу ерда турли хил фойдали қазилма бойликлар бор. Улар жумласига, энг аввало қўмир, рангли ва нодир металллар (мис, олтин, қўроғошн ва б.), қурилиш материаллари ҳом ашёлари қиради. Ангрен қўнғир қўмир ҳавзаси республикамизнинг асосий ёқилғи базаси ҳисобланади. Шунингдек Қалмоққир мис қони, Кўчбулоқ, Октурупок, Қизилқум олтин қонлари, Саричек, Дальная полиметал қонларининг саноат аҳамияти ҳам катта. Мавжуд минерал ресурс салоҳияти минтака иқтисодий ривожланишининг энг муҳим омиллари сифатида хизмат қилади. Бу борда Тошкент вилояти Навоий, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари қаторида туради.

Вилоятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига транспорт ва умуман иқтисодий географик ўрни ҳам анча яхши шароит яратади. Хусусан, унинг транспорт ва ижтимоий инфратузилмаси билан таъминланганлиги, юқори малакали меҳнат ресурсларининг мавжудлиги, минтака ҳудудида республика бош шаҳри - Тошкентнинг ўрнашганлиги ҳам унинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Минтакада саноатнинг келажакда ривожланиши, энг аввало, ишлаб

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори "2017 — 2021 йилларда Оролбуйи минтакасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида 2017 йил 18 январь, ПҚ-2731-сон

чикаришни модернизация қилиш, тармоклар ва ҳудудий таркибини диверсификациялаш, мавжуд минерал хом ашё ва меҳнат ресурс-ларидан самарали фойдаланиш ҳамда экологик муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ.

Тошкент вилоятининг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, Шунингдек мавжуд минерал хом ашё, агро ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, йирик саноат марказларида янги технологияларни жорий қилиш, илмталаб корхоналарни қўлайтириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини амалга ошириш, ишлаб чиқаришнинг ҳудудий ташкил этилишини такомиллаштириш каби масалалар долзарб ҳисобланади. Шу билан бирга агросаноат мажмуасини, рекреация ва туризмнинг ривожланиши, геоэкологик ва нозогеографик вазиятни яхшилаш, транспорт ва ижтимоий инфратузилмани такомиллаштириш ҳам қатта амалий аҳамият касб этади.

Пойтахт вилоятида (иқтисодий районида) Тошкент – Янгийўл, Тошкент – Чирчиқ, Тошкент – Олмалик, Тошкент – Тўйтепа каби йўлақлар ривожланиб боради ва унинг геоиқтисодий тизимининг ўзгичани шакллантиради.

Ҳудди шу тарзда Ўзбекистон минтақалари – вилоятларининг имкониятлари, рақобатдошлик афзалликлари ва муаммоларини аниқлаш мумкин. Уларни ўзаро баҳолаш қайси омилар ёки ҳолатлар устуворлигини белгилаб беради. Бу эса минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий даражаси ва иқтисодий-табiiий салоҳиятидаги фарқлар уларни истикболда ҳудудий ва тармок хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли дастурларини ишлаб чиқиш қуйидаги йўналишларини инобатга олишни талаб қилади:

- минтақа ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни таҳлил қилиш.

- минтақани мажмуали иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш стратегиясини асослаш нтаижаида уларнинг иқтисодий ривожланишини башорат қилиш, узок истикболга мўлжалланган стратегияни илмий асослаш, минтақаларни мажмуали ривожланишини тартибга солиш усулларини такомиллаштириш;

- ҳудудларни мажмуали ривожлантиришнинг истикболли концепцияларини ишлаб чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бозор механизмлари орқали тартиблаш усулларини такомиллаштириш;

Минтақани комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтақавий иқтисодий фани нуқтаи-назарида қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадлилиги;

- минтақани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўллаш ва йўналтириш;

- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартиблаш имкониятларининг очиклиги;

- минтақа ва унинг таркибидаги ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;

- қўллаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;

- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтақавий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтақавий дастурларини бажаришга тўсқинлик қиладиган ҳолатлар ва омиларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

5.2 Минтакалар рақобатбардошлигини оширишда иқтисодий тармок тузилмасини такомиллаштиришнинг иқтисодий самарадорлигига қаратилган прогнозлар

Минтакада кишлоқ хўжалиги мажмуини ривожлантиришнинг истикболли йўналишини, унинг ихтисослашувини, ишлаб чиқариш даражасини, минтакалараро алоқаларни асослаш минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлигини башорат қилишнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Агросаноат ишлаб чиқаришнинг ривожлантириш ва самарадорлигини оширишнинг истикболли йўналишларини танлаш якуний натижаларнинг ошиши, озиқ-овқат маҳсулотларининг кескин ўсиши ва маҳсулотлар сифатининг яхшиланиши билан бирлаштирилиши керак. Кишлоқ хўжалигининг ривожланишини прогноз қилишнинг асосий шартлари иқтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий ривожланиш даражаси ва асосий муаммоларини таҳлил қилиш, ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланишни чеклайдиган асосий сабабларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятларини баҳолаш, агросаноат ишлаб чиқариши таркибини ихтисослаштириш йўналишларини белгилашдан иборат.

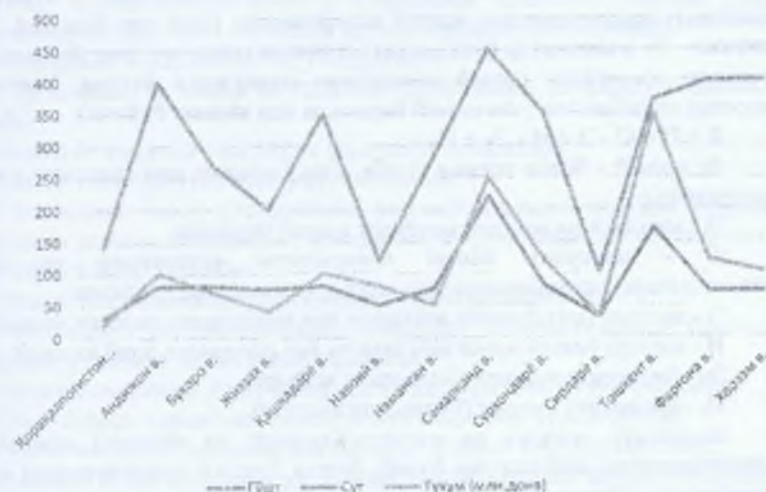
Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва самарадорлиги даражасида баъзи ҳудудий тафовут сақланиб қолмоқда. 1998-2019 йилларда кишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражаси бўйича фермер хўжаликлари мамлакат ҳудудларини уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- биринчи гуруҳ - Андижон, Хоразм, Бухоро, Самарканд ва Фарғона вилоятлари. Бу ерда кишлоқ хўжалигининг нисбатан барқарор ривожланиши кузатилади. Ушбу гуруҳда Андижон ва Хоразм вилоятлари кишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг кўплаб кўрсаткичлари бўйича бошқалардан анча олдинда эканлигини таъкидлаш лозим;

- иккинчи гуруҳга 1998 йилга нисбатан яппи ишлаб чиқариш ва кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлиги пасайган ҳудудлар қиради. Буларга Навоий, Наманган ва Тошкент вилоятлари қиради, Сурхондарё вилоятида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажми 1998 йил даражасида қолмоқда;

- учинчи гуруҳ - Қорақалпоғистон Республикаси, Сирдарё ва Жиззах вилоятлари. Ушбу минтакаларда кишлоқ хўжалиги ўта оғир аҳволда. Сўнгги йилларда аграр ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги кескин пасайиб кетди. Учинчи гуруҳга киритилган ҳудудларнинг аксарият фермер хўжаликларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рентабеллиги пасайган.

Чорвачиликнинг энг ривожланган соҳалари Андижон, Қашқадарё, Самарканд ва Тошкент вилоятларидир (8-расм).

8-расм. Ишлаб чиқаришнинг кийинги таҳлили чорвачилик минтакалар бўйича (милли тонна) Узбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

Истикболли тадқиқотнинг максади - мавжуд вазиятни баҳолаш ва бозорни ривожлантириш башоратини ишлаб чиқишдан иборат.

Бозорни ўрганиш дастури маҳсулотнинг хусусиятлари, корхона табиати, ишлаб чиқариш ҳажми ва бошқа омилларга боғлиқ. Шунга қарамай, бозорни комплекс тадқиқ қилишнинг энг типик йўналишларини аниқлаш мумкин. Булар қаторига:

- а) бозорни ўрганиш - келажакда унинг имкониятларини, тузилишини, динамикасини, рақобат даражасини, монополизация даражасини, савдо-сиёсий ва иқтисодий-географик хусусиятларини, конъюнктурасини, бозор ривожланиш тенденцияларини аниқлаш;

- б) харидорларни ўрганиш - таклиф қилинаётган маҳсулотларнинг потенциал ва реал истеъмолчиларининг эҳтиёжлари хусусиятини аниқлаш, истеъмолчиларнинг истакларини шакллантириш омиллари, маҳсулот турини танлаш сабабларини аниқлаш;

- в) савдо фаолиятини ўрганиш - савдо фаолияти самарадорлигини, унинг ўсиши ёки пасайиш сабабларини таҳлил қилиш, талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш учун тижорат фаолиятини баҳолаш, нарх сиёсатини баҳолаш ва ҳ.к.;

- д) товарларни (маҳсулотларни) ўрганиш - кондирилмаган эҳтиёжларни аниқлаш, бозорнинг истикболли товар таркиби прогнозини ишлаб чиқиш ва товарларни ишлаб чиқаришни олдиндан ташкил этиш бўйича таклифлар.

Шу боис, кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг имкониятларини аниқлаш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Бозор сизими - бу мамлакатда (минтақада) сотилган маҳсулот, бир йил давомида корхона томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотга ўхшаш, статистика асосида ҳисобланган (жисмоний бирликда ёки қиймат бўйича):

$$P = P + O - \Sigma + I - \Sigma_6 + I_6$$

бу ерда P - бозор сизими (ушбу маҳсулотнинг мамлакатдаги умумий истеъмоли);

P - мамлакатда миллий маҳсулот ишлаб чиқариш;

O - маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналар ва бошқа ташкилотларнинг омборларидаги қолдиқларнинг қолган қисми;

Σ - экспорт (маҳсулотни мамлакат ёки минтақадан экспорт қилиш);

I - импорт (маҳсулотни мамлакатга ёки минтақага олиб кириш);

Σ₆ - билвосита экспорт (билвосита экспорт);

I₆ - билвосита импорт (билвосита импорт).

Билвосита экспорт ва импорт (экспорт ва импорт) компанияни кизиктирадиган маҳсулотлар бўлиб, бошқа турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда қўлланилади. Одатда, бозор имкониятларини аниқлашда тадқиқотчилар ўзларини маҳсулотнинг қўринадиган истеъмоли деб аташади, яъни

$$P = P - \Sigma + I$$

чунки омборларда товар-моддий бойликлар ҳаракатида билвосита экспорт ва импорт бўйича аниқ маълумотларни олиш жуда қийин ва бу маълумотлар тадқиқот натижаларини сезиларли даражада ўзгартира олмайди.

Маркетинг тизими агросаноат мажмуасидаги корхоналар фаолиятининг бир қатор асосий элементларини назарда тутати ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ишлаб чиқариш, маркетинг фаолияти билан шуғулланидиган кишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш корхоналари;

- савдо кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, ташкилотлар ва аҳолига хизматлар;

- истеъмол бозори;

- кишлоқ хўжалиги корхоналари ва истеъмолчилар ўртасида алмашинув жараёнини (айланмасини) оsonлаштирадиган воситачилар - бу чакана савдо корхоналари, улгуржи савдо ва сотиб олиш корхоналари ва улгуржи озиқ-овқат бозорлари, транспорт ташкилотлари, молна институтлари ва бошқалар;

- ижтимоий-иқтисодий омиллар - демографик вазият, минтақани ривожлантириш учун иқтисодий шароитлар, ижтимоий ва маданий жиҳатлар, қонунчилик базаси, технологиялар даражаси ва кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тармоқлари, рақобат шароитлари.

Товар бозорларидаги рақобат муҳитининг ҳолатини баҳолаш учун қуйидагиларни ҳисоблаш ва таҳлил қилиш ишлари олиб борилади:

- бозорнинг товар (маҳсулот) чегаралари;

- ўрганилаётган товар бозорининг сотувчилари ва харидорларининг таркиби;

- товар бозорининг географик (худудий) чегаралари;

- бозор товар ресурсининг умумий ҳажми;

- бозорнинг товар ресурсининг умумий ҳажмида алоҳида етказиб берувчилар томонидан етказиб бериладиган маҳсулотларнинг улуши;

- товар бозори таркиби;

- товар бозори концентрациясининг кўрсаткичлари;

- потенциал рақобатчиларнинг маҳсулот бозорига кириш (чиқиш) тўсиқлари, уларнинг енгиб ўтиш даражаси;

- товар бозорининг минтақаларо ва халқаро савдо учун очиклиги.

Товар бозори таркибини тавсифловчи миқдорий кўрсаткичлар:

- ушбу маҳсулот бозорида ишлайдиган етказиб берувчилар сони;

- етказиб берувчиларнинг ушбу маҳсулот бозоридаги иштирок улуши;

- бозор концентрациясининг кўрсаткичлари.

Бозор концентрацияси кўрсаткичларига қуйидагилар киради:

а) бозор концентрацияси коэффициенти (СР). У маълум миқдордаги йирик етказиб берувчиларнинг сотилган маҳсулотнинг маълум бир маҳсулот бозоридаги умумий савдо ҳажмига нисбати сифатида ҳисобланади.

б) Херфиндал-Хиршманнинг бозор концентрацияси индекси (ХХИ). У унда ишлайдиган барча етказиб берувчиларнинг бозор улушлари квадратларининг йиғиндиси сифатида (фоизда кўрсатилган).

Концентрация коэффициентиларининг ва Херфиндал индексларининг ҳар хил қийматларига кўра бозорнинг уч тури ажратиб кўрсатилади:

I тоифа - юқори даражада концентрланган:

СР - 3 қийматлари ораллиғини 70% дан юқори; $X > 2000$;

II тоифа - ўртача концентрацияланган:

45% да $СР - 3 < 70\%$; $1000 < X < 2000$;

III тоифа - концентратсиз бозор:

СР билан - 3 $< 45\%$; $X < 1000$.

Бозор концентрациясининг кўрсаткичлари монополизация даражасини олдиндан баҳолашга имкон беради.

Экспортга йўналтирилган кишлоқ хўжалиги соҳасини шакллантиришга қаратилган интенсив иккинчи сценарий, иқтисодий ёлғавлат томонидан тартибга солишни либераллаштириш ва қисқартиришни ўз ичига олади. Бу давлат буюртмаларини бекор қилиш, нархларни тўлиқ эркинлаштириш, қайта ишлаш корхоналарини реал хусусийлаштириш, кишлоқ хўжалиги соҳасида рақобатдош бозорлар ва хусусий

тадбиркорликни ривожлантириш, кишлокда мулкдорлар синфини яратилишида ўз ақсини топмоқда.

Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун давлат молия сектори ва кишлоқ хўжалиги банклари ислоҳ қилиш, тўловлар бўлмаган инквизит бартараф этиш, давлат ташкилотларининг маркетинг тизимига аралашувини тўхтатиш, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, солиқларнинг умумий оғирлигини босқичма-босқич пасайтириш ва солиқ ставкаларини пасайтириш бўйича чораларни кўриши керак (5.1-жадвал).

5.1-Жадвал.

Агротранспорт ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришнинг истикболли сценарийлари¹

Маҳсулот	Ўлчов бирлиги	2000-2018 йа. Ўртача йиллик	Ўрта муддатли истикболда		Узоқ муддатли истикболда	
			вариантлар		вариантлар	
			инертсион	интенсив	инертсион	интенсив
Кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари						
Галла	минг тн	4800,0	5000,0	5500,0	5200,0	5800,0
Пахта хом-ашёси	минг тн	3000,0	3100,0	3500,0	3200,0	4000,0
Сабзавот	минг тн	2700,0	2800,0	3100,0	2900,0	3500,0
Картошка	минг тн	750,0	765,0	800,0	780,0	910,0
Мева	минг тн	800,0	815,0	850,0	825,0	1000,0
Ўзум	минг тн	570,0	580,0	620,0	590,0	750,0
Поллиз экинлари	минг тн	470,0	485,0	500,0	500,0	600,0
Гўшт тирик вазнда	минг тн	860,0	870,0	890,0	880,0	910,0
Сут	минг тн	3700,0	3750,0	4000,0	3800,0	4200,0
Тухум	млн дона	1300,0	1400,0	1600,0	1450,0	2200,0
Қайта ишланган маҳсулот						
Ўн	минг тн	1784,7	1800,0	2030,0	1900,0	2200,0
Пахта толаси	минг тн	1015,0	1050,0	1170,0	1080,0	1400,0
Ўсимлик ёғи	минг тн	236,6	240,0	270,0	275,0	315,0
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	минг тн	122,2	125,0	130,0	130,0	145,0
Сут ва сут маҳсулотлари	минг тн	180,9	190,0	200,0	200,0	210,0
Консервлар	млн шартли банка	474,2	500,0	540,0	510,0	600,0
Умумий виноси	млн дкд	7,2	7,5	8,0	7,8	11,5

¹ Муаллифлар ҳисоб-китоблари.

Биринчи босқичда (2023 йилгача) ҳукумат экспортга йўналтирилган хом ашёни қўпайтириш сиёсатини олиб бормоқда, шу билан бирга бир

вақтнинг ўзида озик-овқат ва бошқа кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун қайта ишлаш қорхоналарини қуриш бўйича лойиҳаларни молиялаштиради, улар учун Ўзбекистон киёсий устуниликка эга.

Иккинчи босқичда техника ва технологияларнинг сўнгги ютуқларидан фойдаланган ҳолда максимал қўшимча қийматга эга кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришга устувор аҳамият берилади. Бугун дунёда тобора оммалашиб бораётган органик озик-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни алоҳида устувор йўналишларга киритиш керак. Келгусида бозор пойдевори мустаҳкамланиб, хусусий сектор ривожланиб бориши билан кишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришлари туташган жойда сезиларли интеллектуал ресурсларни талаб қиладиган ва фармацевтика, парфюмерия, озик-овқат саноати ва бошқаларда ишлатиладиган қимматбаҳо ноёб маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган технологиялар тобора кўпроқ рол ўйнайди.

Кишлоқ хўжалигини ривожлантириш шартларини турли хил сценарийлар учун асослаш учун кишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантириш кўрсаткичларининг прогнозлари тузилган (5.2-жадвал).

Улардан энг муҳими:

- узоқ муддатли истикболда кишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг базага нисбатан 1,5 баравар ўсиши, бу ҳолда базага экспорт маҳсулоти 1,35 баравар қўпайиши шарт. Бу Ўзбекистонга кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва озик-овқат маҳсулотларининг жаҳон бозоридagi мавқеини мустаҳкамлашга имкон беради.

- Кишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўсиши экстенсив усулларга асосланмайди: экин майдонларини қўпайтириш, чорва моллари сони ва бошқалар, лекин интенсив деҳқончилик усулларида фойдаланган ҳолда кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турлари бўйича ҳосил ва чорвачиликнинг маҳсулдорлиги 1,3-1,7 бараварга ошади. Ўрта Осиё гидрометеорология илмий тадқиқот институти (САНИГМИ) маълумотларига кўра, Ўзбекистоннинг шимолида Қорақалпоғистон ва Хоразм вилоятида жорий давр билан таққослаганда 2030 йил прогнози пахта ҳосилдорлигининг барқарорлаштиши ёки пасайиши, маккажўхори ва шоли ҳосилдорлигининг ошиши билан тавсифланади. Бухоро вилоятида пахта ва маккажўхори ҳосилдорлигини ошириш ва шоли ҳосилдорлигининг пасайиш тенденцияси аниқланди. Жиззах, Самарқанд ва Сирдарё вилоятларида пахта ва маккажўхори ҳосилдорлиги ошади, шоли ҳосили эса озроқ даражада ошади. Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари учун прогноз эса умуман ушбу кишлоқ хўжалиги экинлари қулай.

Тошкент вилоятида барча экинларнинг, айниқса шоли ва маккажўхори ҳосилдорлиги бир неча баравар қўпайиши мумкин. Фарғона водийси учун пахта ҳосилдорлиги барқарорлашади ёки қўпаяди, маккажўхори

ҳосилдорлиги сезиларли даражада ошади ва шולי ҳосилдорлиги бироз барқарорлашади ёки камаяди.

5.2-Жадвал

Кишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг истиқболли кўрсаткичлари башорати¹

Кўрсаткичлар	2018 й.		Ўрта муддатли истиқболда вариантлар		Узак муддатли истиқболда вариантлар	
	база дари	Ўтган йилга нисбатан %да	инерцион	интенсив	инерцион	интенсив
Ялпи маҳсулот	2086,8	104,5	105,0	125,0	107,0	150,0
Ҳосилдорлик ўсиши, ц/га:	34,3	113,0	108,0	115,0	115,0	130,0
Ғалла	22,0	0	0	117,0	0	0
Пахта	182,0	104,0	106,0	125,0	108,0	130,0
Сабзавот	3,0	0	0	130,0	0	0
Картошка	130,0	101,0	103,0	135,0	106,0	150,0
Полиз экинлари	2,0	0	0	120,0	0	0
Меваалар	134,0	102,0	104,0	115,0	107,0	160,0
Ўзум	5,0	0	0	0	0	0
	56,1	102,0	102,0	0	106,0	170,0
	56,7	0	0	0	0	0
		98,0	100,0	0	103,0	140,0
		90,0	0	0	0	0
			100,0	0	102,0	135,0
			0	0	0	0
Асосий капиталга инвестициялар	71,8	103,0	105,0	118,0	108,0	135,0
Экспортной маҳсулотларининг ўсиши	775,0	102,0	103,0	115,0	105,0	135,0
Ўртача виллик ишчилар сови	3,0	96,0	100,0	95,0	95,0	85,0

¹ Муаллифлар ҳисоб-китоблари

Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ҳам ашё йўналишидан асосан қайта ишланган ва қадокланган маҳсулотларга йўналтириш мақсадга мувофиқдир. Инвестиция муҳитининг яхшиланиши, хусусий секторнинг ривожланиши, конверсиянинг очилиши ва бошқа шароитлар туфайли кишлоқ хўжалиги соҳасига инвестицияларни (шу жумладан хорижий) ҳам фермер хўжаликлари даражасида, ҳам корхоналар даражасида кўп йиллик прогнозга нисбатан 1,35 баравар кўпайтириш режалаштирилган.

Шу билан бирга, ишлаб чиқариш таркибини минтақа миқёсида такомиллаштириш таклиф этилади, шунинг учун Тошкент вилоятида пахта

етиштириш зонаси пасайиш тенденциясига эга бўлади. Тошкент шаҳрини ва вилоятнинг бошқа саноат марказларини ёмон таъминладиган озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш масаласини ҳал қилиш мақсадида.

Тошкент вилояти кишлоқ хўжалигини ривожлантириш жиҳатидан ноёбдир. Мамлакатнинг барча йирик шаҳарлари аграр озиқ-овқат камари билан ўралган. Бу шаҳар аҳолисини ўзларининг ишлаб чиқаришлари орқали озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашнинг жуда юқори даражаси билан таъминланади. Аксинча, Тошкент вилоятида фақат бешта туман (Охангарон, Бўстонлиқ, Зангиота, Паркент, Қибрай ва Тошкент) озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган. Қолган тўққизта туманда кишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи пахтачиликдир.

Бундан ташқари, сўнгги йилларда (10-15) Тошкент вилоятида Тошкент шаҳри ва вилоятнинг бошқа аҳоли пунктларини кенгайтириш учун ерларни олиб қўйилиши сабабли экилган майдонларнинг умуман қисқариши кузатишмоқда. Шу билан бирга, техник экинларнинг экилган майдони камаймайди, аксинча кўпаяди. Гектар майдонларнинг умумий қисқариши озиқ-овқат ва ем-хашак экинлари билан боғлиқ.

Озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг маълум бир қисми уни бошқа минтакалардан импорт қилиш орқали таъминланади. Аммо ҳозирги пайтда ҳам, келажакда ҳам республикамизнинг бошқа минтакаларининг Тошкент вилояти аҳолиси томонидан озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишини оқилона меъёрларга етказиш имкониятлари чекланган. Шундай қилиб, Тошкент вилоятининг юқоридаги хилма-хиллиги аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш вазифаларига устувор аҳамият беришни тақозо қилади ва шу сабабли минтақадаги кишлоқ хўжалигининг тармоқ ичидаги таркиби умуман республикадаги тузилмадан озиқ-овқат кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг улуши нисбатан юқори бўлиши керак.

Бунинг учун аҳолининг юқори ўсиш суръатлари ва урбанизациясини ҳисобга олган ҳолда, вилоятнинг бир қатор туманларини (Ўртачирчиқ, Янгийўл, Чиноз, Юқоричирчиқ) озиқ-овқат соҳасида қайта ихтисослаштиришни талаб қилади.

Фарғона водийси ҳудудларида аҳолиси зич жойлашган эски зонадаги тузилмани такомиллаштириш минтақанинг табиий-иклим салоҳиятидан оқилона фойдаланишни назарда тутати, бу иқтисодиётни энг интенсив ва меҳнат талаб қиладиган экинларни етиштиришга ихтисослаштиришга имкон беради: сабзавот, ўзум, мева ва уларни қайта ишланган маҳсулотларни йил давомида ишлаб чиқариш. Фарғона водийсида чекланган ер ва сув ресурсларига эга бўлган кўп меҳнат талаб қиладиган озиқ-овқат комплексини яратиш қуйидаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга имкон беради:

- ишлов берилган майдонларнинг тузилишини оптималлаштириш, гўшт ва сут ишлаб чиқаришда пахта комплексининг ролини ошириш;

- ихтисослашган сабзавот ва сут, боғдорчилик ва узумзорлар яратиш орқали сабзавот этиштириш ва боғдорчиликка ихтисослаштиришни чуқурлаштириш;

- ингичка тўлқинли навларни кўпайтириш орқали пахтанинг сифатини яхшилаш;

- меҳнат ресурсларидан, ер ва сувдан янада самарали фойдаланиш.

Орол денгизининг қуриши натижасида самарали ҳароратнинг этарли эмаслиги ва табиий-иқлим шароитининг ёмонлашишини ҳисобга олсак, Қорақалпоғистон Республикасининг шимолий қисмида - Қўнғирот, Чимбой, Кегейли ва бошқа вилоятларда пахта эканлигини сақлаб қолиш мақсадга мувофиқ эмас. Ушбу зонада ички ва экспорт аҳамиятига эга бўлган интенсив қорамолчилик, беда уруғи, қизилмия экстрактини ривожлантириш янада самарали бўлади.

Бундай шароитда суғорилмайдиган зонанинг иқтисодий ривожланиши ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бир қаторда сув ресурсларидан оқилона фойдаланишга ёрдам беради (кам сув талаб қиладиган тармоқларни ривожлантириш орқали: боғдорчилик, узумчилик, қўйчилик, боқич, ёмғирли дон этиштириш). Ушбу вазибаларни амалга ошириш учун ушбу ҳудудларнинг экологик ҳусусиятларини илобатга олган ҳолда суғорилмайдиган зонанинг ресурсларини иқтисодий айланишга фаол жалб қилиш бўйича чора-тадбирларнинг бутун мажмуасини ва асосланишини талаб қиладди.

Республиканинг биоклимий салоҳиятидан оқилона фойдаланиш қуйидагиларга имкон беради.

- нисбатан кичик ҳажмдаги капитал қўйилмалар билан ишлаб чиқаришни сезиларли даражада ошириш;

- республика агросаноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари ва ишлаб чиқарилган миллий даромаддаги улушини ошириш;

- меҳнат ресурсларини оқилона бандлигини таъминлаш ва аҳолининг реал даромадларини кўпайтириш масалаларини катта даражада ҳал қилиш;

- суғорилмайдиган зонанинг қишлоқ хўжалиги салоҳиятидан интенсив фойдаланишни таъминлаш, бу сув ресурслари етишмаслиги ва суғориладиган ер майдонини кенгайтириш имкониятларининг чекланганлиги шароитида айниқса муҳимдир.

Республикамиз агросаноат мажмуасида иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш иқтисодий ўсиш ва бутун халқ хўжалигини самарали ислох қилишнинг энг муҳим шартидир. Шунга асосланиб, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

- объектив қонуниятларни ҳисобга олган ҳолда тузилган ва унинг таркибий қисмларининг самарали ишлашини таъминлайдиган минтақавий шароитларга мос қиладиган иқтисодий ричаклар ёрдамида тартибга солиниши;

- иқтисодий ўзини ўзи белгилаш учун шарт-шароитлар яратиш, лекин зарур давлат томонидан тартибга солишга имкон бериш;

- харажатларга қарши ҳусусиятга эга бўлиши, товар ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий мустақиллиги таъминланишига асосланган бўлиши;

- бозор шароитларига мослашиб, иқтисодий ёнги бошқаришнинг самарали усуллариини тузиш;

- ижтимоий йўналишга эга ва самарали меҳнат ва ишлаб чиқаришнинг рақобатбардорлигини рағбатлантириш учун зарур бўлган ички имкониятлар таъминланишига эга.

Узок муддатли истикболда, давлат буюртмалари ва субсидияларининг бекор қилиниши билан қишлоқ хўжалиги қорхоналари фойдаланилмаётган ва ортиқча асосий воситаларини қайта қуриш, сотиш ёки ижарага олиш зарурлигини ҳис қилишда, бу эса ердан фойдаланиш ислохотларини амалга оширишни осонлаштиради. Ер ва ердан ташқари мол-мулк тақсимлангандан сўнг, ишчилар яққа тартибдаги ҳусусий фермерлар ёки бошқа ҳусусий мулкдорлар билан қандайдир бирлашма сифатида афзал қўрган фаолият шаклини эркин танлаш имкониятига эга бўлади. Ёриқ ташқилий бўлинмаларнинг майда кооперативлар ва кичик фермер хўжаликларига бўлиниши ўтиш тузилмаларини тузатишнинг энг мақбул шакли бўлиши мумкин. Кооперативлар ёки фермер хўжаликларида ташқил этиш фермер хўжаликлари аъзолари ёки ишчиларга боғлиқ.

Шундай қилиб, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таркибининг ўзгарувчан эҳтиёжларга ҳам унинг мақсади (тузилиши, ишлаб чиқарилиши, сифати, миқдори ва вақти) жиҳатидан, ҳам ишлаб чиқариш ва фойдаланишнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик оқибатлари нуктаи назардан мувофиқлиги. Бунга еришиш учун ташқилий ва иқтисодий муносабатлар модели қуйидаги вазибаларни қондириши керак:

• ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ўзгарувчан эҳтиёжларга мувофиқлиги нуктаи назардан истикболлари;

• бошқа етказиб берувчиларнинг ўхшаш намуналари билан таққослаганда маҳсулотларнинг рақобатдорлиги;

• тармоқлар - маҳсулотлар ва ҳам ашё истеъмолчиларининг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш;

• маҳсулотнинг ишлаш давларини аниқлаш;

• ишлаб чиқаришнинг хилма-хиллигини ва унинг технологик ҳусусиятларини таъминлаш учун фермер хўжаликларининг салоҳиятини ривожлантириш;

• маҳсулотларнинг экологик ва ижтимоий ҳусусиятларини аниқлаш;

• ресурсларнинг чекланганлиги шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш мезонларини белгилаш.

Бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида энг муҳим муаммо аниқ ва самарали минтакавий сиёсатни ишлаб чиқишдир.

Ўзбекистон иктисодиёти учун ҳудудий омиллар иктисодий ислохотларнинг моҳияти ва йўналишини, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш суръати ва нисбатларини, иктисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг самарадорлигини қатъий белгилайди.

Ўзбекистонда иктисодий ислохотларнинг биринчи босқичида ушбу босқичга хос бўлган ҳудудий бошқарув ва минтакавий сиёсат учун маълум қонунчилик ва иктисодий-ҳуқуқий асос яратилди.

Минтакавий тартибга солишнинг умумий мезонлари ва асослари республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатларини белгилайдиган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан белгиланади.

Минтакавий сиёсатнинг айрим жиҳатлари бир қатор қонунларда, хусусан: "Ер ости бойликлари тўғрисида", "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида", "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида", "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тўғрисида", "Мулк тўғрисида", "Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида" ва бошқа қонунларда ўз аксини топган.

Бозор иктисодиётига ўтишнинг дастлабки босқичида ҳудудий тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси, Иктисодиёт вазирлиги, Давлат мулки қўмитаси, Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қарорлари ва буйруқлари орқали амалга оширилди.

Шу билан бирга, давлат минтакавий сиёсатининг асосий вазифаси ўтқир ижтимоий-иктисодий муаммоларни ҳал қилиш бўйича республика мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш эди.

Буларга маълум бир ҳудудий аҳамиятга эга бўлган қуйидаги мақсадли дастурлар қиради: "Газ ва сув", "Қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш", "Энергия ва ғалла мустақиллигини таъминлаш", "Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш" ва бошқалардир.

Шу билан бирга, мустақиллик йилларида иктисодий ислохотлар мамлакатнинг умумий стратегик манфаатлари асосида ва макроиктисодий барқарорлаштириш ва институционал ўзгаришларни ҳал қилиш асосида аниқ ишлаб чиқилган минтакавий сиёсат, барқарорлаштириш ва иктисодий ўсишнинг ҳудудий омиллари хисобга олган ҳолда амалга оширилди.

Ишлаб чиқарувчи кучларни ҳудудий ташкил этиш ва тақсимлашнинг мавжуд даражаси мамлакатнинг ҳам, унинг минтақаларини ҳам эҳтиёжларини қондирмайди, ижтимоий соҳанинг ҳолатига салбий таъсир қилади, экологик тарақлиқни ва минтақалар табиий ва иктисодий салоҳиятидан фойдаланишда номутаносибликни келтириб чиқаради.

Қишлоқ хўжалиги соҳаси етакчи бўлган минтақалар инфляция, қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотларининг нархлари номутаносиблиги туфайли энг қийин аҳволга тушиб қолишди.

Сурхондарё, Самарканд, Жиззах, Сирдарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида иктисодий ривожланиш даражаси пасайган.

Республикаимизнинг деярли барча ҳудудларида айниқса қишлоқ жойларида ҳали ҳам экология ва тез ўсиб боровчи меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш борасида долзарб масалалар мавжуд.

Ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлашшини тартибга солишнинг иктисодий усуллари ва устувор ҳудудларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ички захиралар ва минтақаларнинг иктисодий ўсиш таъминлаш имкониятлари жалб қилинмайди.

Республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатлар тизими ҳам минтақаларда иктисодий ислохотларни чуқурлаштиришга тўсқинлик қилмоқда.

Ҳозирга қадар айрим соҳаларда вазирлик ва идоралар, ҳокимликлар томонидан ҳудудларни бошқариш маъмурий шакли сақланиб қолмоқда.

Иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурининг асосий вазифаси ҳудудий бошқарув тизимини қайта қуриш, унинг ҳудудларни комплекс ва ижтимоий ривожланишига таъсирини кучайтиришдан иборат.

Агар бозор муносабатлари шаклланишининг дастлабки босқичида ҳукмронлик марказий республика бошқарув органларига тегишли бўлган бўлса, у ҳолда иктисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш самарадорлиги ошириш учун қарорлар қабул қилиш ҳудудий даражага ўтиш билан белгиланади.

Ҳозирги кундаги асосий вазифа республика ишлаб чиқарувчи кучларининг ривожланиши ва жойлаштиришдаги салбий оқибатларни камайтириш, барқарор иктисодий ўсиш таъминлаш ва шу асосда аҳоли турмуш даражасини кўтариш зарур.

Ҳудудий номутаносибликларни бартараф этишда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳарлар, туманлар иктисодиёти ва ижтимоий соҳасини кўтариш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар бир минтақани ривожланиши ва аҳоли фаровонлигини ошириш учун мавжуд салоҳиятдан максимал даражада фойдаланиш учун ҳақиқий имкониятга эга бўлиши керак.

Шунга мувофиқ республикада самарали минтакавий сиёсат олиб борилиши керак, бу мустақил минтакавий бошқарув учун иктисодий шароитларни тенглаштириш ва бошқарувни марказлаштиришга ёрдам беради.

Ўзбекистонда минтакавий иктисодий сиёсат иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш вазифалари ва устувор йўналишларида шаклланган ижтимоий-иктисодий ривожланишнинг пировард мақсадларига эришиш

учун ҳудудий ресурслардан, шароит ва омиллардан тўлиқ фойдаланишни таъминлашга йўналтирилган бўлиши керак.

Бозор иктисодиётига ўтиш шароитида минтакавий сиёсатни шакллантиришнинг энг муҳим механизми республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг функциялари, мақоми ва вазифаларини аниқ белгилаб берувчи қабул қилинган тегишли қонунчилик ҳужжатлари ҳисобланади.

Тегишли қонунчилик ҳужжатларида ҳудудий ривожланишни тартибга солиш бўйича тўғридан-тўғри ҳаракат қонуни билан бир қаторда атроф-муҳитни оқилона бошқариш, бозор ислохотларини чуқурлаштириш (хусусийлаштириш, бозор инфратузилмасини шакллантириш ва бошқалар), иктисодиётни таркибий қайта қуриш, саноатнинг ижтимоий соҳасини ривожлантириш билан боғлиқ айрим жиҳатлар ҳам кўриб чиқилиши керак.

Марказдаги ва маҳаллий даражадаги бошқарув органлари минтакавий сиёсатнинг тактик ва стратегик вазифаларини ҳал этилишини таъминлаш учун тегишли дастакларга эга бўлиши керак.

Буларга, аввало, ишлаб чиқариш қучларини ривожлантириш, тақсимлаш, республика ва маҳаллий бюджетларни, бюджетдан ташқари фондларни шакллантириш бўйича тармок ва ҳудудий прогнозлар ва мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш қиради; солиқ ва кредит сиёсати; ҳудудий ресурслардан фойдаланганлик учун тўлов, атроф муҳитни ифлослантирганлик учун тўловлардир.

Иктисодий ислохотларнинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги қорхоналари ва уларнинг таркибий бўғинлари мустақиллигини ривожлантириш, Шунингдек товар ишлаб чиқарувчисини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва химоя қилиш асосида мувозанатли ва арзон маҳсулот бозорини шакллантириш (истеъмолчиларнинг тўлов қобилиятини ҳисобга олган ҳолда)дан иборатдир.

Ушбу мақсад ислохотнинг моҳиятини тавсифлаш учун мўлжалланган энг муҳим вазифаларни аниқлашга имкон беради.

Бизнинг фикримизча, уларга қуйидаги вазифаларни киритиш мумкин:

- самарали тижорат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг мувозанатли ишлаши учун шароит яратиш;
- мулкчилик ва бошқарувнинг хилма-хил турларини шакллантириш;
- ўзини ўзи бошқариш усулларини ишлаб чиқиш;
- ҳар хил турдаги товар ишлаб чиқарувчиларнинг ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва олинган даромадларга тўлиқ эгаллик ҳуқуқларини шакллантириш;
- озиқ-овқат маҳсулотларига мослашувчан талабни таъминлашга имкон берадиган ривожланган озиқ-овқат инфратузилмаси ва озиқ-овқат бозорларини яратиш;

- ишлаб чиқариш воситалари ва хизматлар учун қулай бозорни шакллантириш, қишлоқ хўжалиги қорхоналарини ресурслар билан таъминлашни яхшилаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

- тармоклараро ва минтақалараро, маҳсулот алмашинувининг эквивалентлигига эришиш;

- агросаноат комплексининг турли соҳаларига инвестициялар ҳажминини кўпайтириш учун шароит яратиш;

- аграр инфратузилма мажмуасини моддий базасини кенгайтирилган такрор ишлаб чиқарилишини таъминлаш, Шунингдек қулай бозор шароитларидан химоя қилиш асосида ривожланишни жадаллаштириш мақсадида турли хил хўжалик юритувчи субъектлар меҳнатини, инвестицияларини бирлаштириш ва ҳамкорлик тамойилларини амалга ошириш;

- ишлаб чиқарувчиларнинг истеъмолчилар талабига жавобини қучайтириш;

- қишлоқ хўжалигининг мақсадида мувофиқ давлат протекционизмининг таъминлаш, қишлоқ хўжалиги иктисодиётига ҳуқуқий ва иктисодий аралашув;

- ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, самарали ва сифатли ишларни рағбатлантириш имкониятларини кенгайтириш;

- товар-пул муносабатларининг самарали ишлаши учун шароит яратиш, қорхоналарнинг молиявий мустақиллигини мустаҳкамлаш;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг илмий асосларини мустаҳкамлаш.

Қелгусида республика қишлоқ хўжалиги ва агросаноат комплексининг қайта ишлаш саноати тармоғини ривожлантиришнинг концептуал асосларини ишлаб чиқиш, бозор иктисодиётига ўтиш шароитида республикани ривожлантиришнинг умумий концепцияси асосида агросаноат мажмуасини ривожлантириш вазифалари белгиланади.

Бунга қуйидагилар қиради:

- республикада қишлоқ хўжалиги ривожланиш тенденцияларини хўжалик тоифалари (коллектив сектор, деҳқонлар, фермер хўжаликлари, аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари), озиқ-овқат, - ун ва дон маҳсулотлари саноати тармоклари, вазирликлар ва идоралар бўйича таҳлил қилиш;

- республиканинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва хом ашёга бўлган эҳтиёжини баҳолаш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқариш ресурсларини, қайта ишлаш саноатининг ишлаб чиқариш қувватларини (ер ва сув ресурслари, меҳнат ресурслари, хом ашё, ишлаб чиқариш қуввати ва бошқалар) баҳолаш;

- ер ва аграр ислохотларни ҳисобга олган ҳолда қайта ишлаш корхоналарининг республика ҳудудида жойлашганлиги, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойлаштириш ва ихтисослаштириш;

- илмий-техник тараққиётнинг башорати ва кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уни қайта ишлаш маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг истикболли, сифат кўрсаткичлари ва технологияларини аниқлаш;

- кишлоқ хўжалиги тармоқлари ва кишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлайдиган тармоқларни ривожлантириш параметрлари прогнозини ишлаб чиқиш;

- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш (қайта ишлаш) балансларини тузиш;

- агросаноат мажмуаси маҳсулотларининг экспорти ва импортини аниқлаш.

Келгусида республика кишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва жойлаштириш режаларини ишлаб чиқишда аҳолининг озик-овқатга, чорвачиликни — озуқа, қайта ишлаш саноатини хом ашёга бўлган эҳтиёжлари баҳоланади.

Озик-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж оқилона ва белгиланган (талабни ҳисобга олган ҳолда) жон бошига озикланиш меъёрларига мувофиқ, тармоқлар учун хом ашёга бўлган эҳтиёж ички бозорда самарали талабни, ишлаб чиқариш технологияларини такомиллаштиришни ҳисобга олган ҳолда корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватлари ва уларнинг ривожланишига қараб белгиланади.

Яқин ва узок ҳориж мамлакатларининг бозорларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб ҳам ҳисобга олинади.

Илмий-техника тараққиётининг кишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш ва жойлаштиришга бўлган таъсири ўрганилади. Янги ишлаб чиқариш технологиясидан фойдаланган ҳолда маҳсулот ҳажми ошди.

Сугориладиган майдонлардаги меҳнат, ер ва яйлов ресурслари баҳоланади. Ўғитлар ва бошқа кимёвий маҳсулотларга бўлган эҳтиёж, уларнинг бозордаги нархи ва улардан фойдаланганда қўйилган самарадорликни ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Кишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари индексларининг ўзгариши ҳисобга олинади.

Кишлоқ хўжалиги тармоқларини ҳудудлар бўйича тақсимлаш гуноҳ-иклим шароити, ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, мулк шакллариининг ўзгариши, кўп сонли деҳқон ва фермер хўжаликларининг яратилишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Келгусида кишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш прогнозини ишлаб чиқишда уларни коллектив секторда: фермер хўжалигида, деҳқон хўжалигида ва шахсий ёрдамчи хўжаликларида ривожлантириш параметрлари аниқланади.

Деҳқончиликда сугориладиган ва лалми ерларда асосий кишлоқ хўжалик экинларининг майдонлари, ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосили аниқланади.

Чорвачиликда бирча турдаги чорва моллари ва паррандалар сони, унинг маҳсулдорлиги ва ишлаб чиқарилиши прогноз қилинади.

Кишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти таққосланадиган ва жорий нархларда деҳқончилик тоифалари бўйича ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ҳисобланади.

Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигининг бошқа кўрсаткичлари келтирилади.

Мавжуд ҳолатни ўрганиш агросаноат мажмуасининг ҳозирги ривожланиш даражаси ва жойлаштириш баҳолашни, якуний ва оралик маҳсулот ҳажмларини, динамикасини ва тузилишини, капитал қўйилмалар ва асосий фондларнинг динамикасини, ишчилар сони ва таркибининг ўсишини ва бошқа кўрсаткичларни таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Агросаноат мажмуасининг рационал ихтисослашуви ва концентрацияси асосида ишлаб чиқаришнинг ҳудудий-тармоқ таркибидаги силжншлар таҳлил қилинади, ишлаб чиқариш ва истеъмолдаги самарали ўзгаришлар, минтақанинг озик-овқатга бўлган эҳтиёжини ўз-ўзини таъминлаш ва минтақалараро алмашинув орқали қондириш баркарорлиги масалалари аниқланади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш учун қулай имкониятларни унинг тармоқларини ривожлантириш учун бир қатор чекловчи омиллар билан таққослаш, бу сув ресурсларининг етишмаслиги ва улардан фойдаланиш самарадорлигини, зонанинг табиий потенциалдан фойдаланишда экологик қийинчиликларни бартараф этишни ўз ичига олади.

Кишлоқ хўжалигида сув таъминотининг пасайиши, аҳоли сонининг ўсишининг юқори суръатлари сақланган ҳолда, янги технологик ечимлар асосида саноатни ривожлантиришнинг интенсив турига қатъий ўтиш вазифасини қўяди.

Шу билан бирга, иқлим ва иқтисодий шароитдаги минтақавий фарқлар аниқ минтақаларга хос бўлган илмий-техник тараққиёт чораларини амалга ошириш зарурлигини белгилайди.

Минтақавий агросаноат мажмуасининг бошланғич даражасини таҳлил қилиш, объектив равишда ишлайдиган тенденцияларни аниқлаш, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник ривожланиш муаммолари шароитларини аниқлаш асосида минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари гипотезаси ишлаб чиқилган.

Ривожланиш концепцияси - бу мураккаб илмий ҳужжат бўлиб, унда минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари гипотезаси ниҳоятда ихчам шаклда келтирилган.

Илмий-техник тараққиётга асосланган прогноз даврида унинг таркибий қисмлари қуйидагилардир:

- иқтисодийнинг минтакавий агросаноат мажмуасининг якуний маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини энг муҳим гуруҳлар бўйича аниқлаш, шунингдек ундан фойдаланиш йўналишлари;

- ресурс чекловларини ҳисобга олган ҳолда, унга бўлган эҳтиёжларнинг тузилишини ҳисобга олган ҳолда якуний маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг муқобил вариантларини шакллантириш;

- энг кам харажат билан ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг ечимига энг мос келадиган вариантни танлаш.

Шу билан бирга, барча минтакалар учун умумий бўлган ресурс чекловлари ҳозирги вақтда молиявий ресурслар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш талабларининг кучайиши бўлиб, республика шароитида сув ресурсларининг етишмаслиги муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ер-сув ресурслари ва меҳнат ресурслари, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш балансининг ҳисоб-китоблари иқтисодий муомалага жалб қилинган ишлаб чиқариш ресурслари ҳажми ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш истикболлари асосида турли хил вариантларни олиш имконини беради.

Истеъмол ресурсларини кенгайтиришнинг қуйи чегарасини баҳолаш асосида, қандай тарикасида, ресурсларни етказиб беришдаги мавжуд тенденцияларни экстраполяция қилиш ва илмий-техник тараққиёт самарадорлиги асосида вариантлар минимал даражада кўриб чиқиши мумкин.

Максимал вариант максимал ёндашув асосида қурилган бўлиб, максимал ривожланиш кўрсаткичларига эришишни таъминлайдиган ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг маълум даражасини назарда тутлади.

Ресурс кўрсаткичларининг ўзгариши ва улардан фойдаланиш самарадорлиги турли хил оралик вариантларни беради.

Вариантлар ҳудудий ва тармоқлараро мутаносиблик нисбатларига, атроф-муҳитга тушадиган экологик юқларга, якуний маҳсулот ишлаб чиқаришнинг тузилиши ва жойлашишига, Шунингдек бозор муносабатларига ўтишда алоҳида аҳамиятга эга бўлган минтакавий агросаноат мажмуасининг жаҳон бозорига чиқишини ҳисобга олган ҳолда тузилиши мумкин.

Турмуш даражасини, ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш даражасини шакллантиришнинг қиёсий асоси замонавий мулк шароитида турли мулкчилик шакллари ривожланиши бўлиб, натижада бевосита жамоат ва шахсий манфаатлар билан бир қаторда ҳар хил шакллар ва жамоавий манфаатлар пайдо бўлади.

Ушбу манфаатларнинг сезиларли даражада фарқланиши аниқ минтакавий даражада намоён бўлади.

Ҳар бир минтакада аҳолининг тарихан шаклланган репродуктив тузилиш, эҳтиёжлар ҳажми ва тузилишини белгилайдиган ижтимоий-демографик ҳусусиятлар мавжуд.

Янги иқтисодий шароитда иқтисодий алоқаларнинг тўлиқ ишлаб чиқариш, молиявий ва иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг асосий мезони ишлаб чиқариш таркибини мустақил шакллантириш талабидир.

Иқтисодий мустақиллик муаммоси иқтисодий тузилмаларнинг иқтисодий манфаатлари ва уларнинг потенциал имкониятларини ҳисобга олишни амалий амалга ошириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Аммо айни пайтда, мулкчиликнинг турли шакллари амалга ошириш мавжуд тартибга солиш тизимига зиддир, чунки ишлаб чиқариш тузилмасининг самарасиз, кўп тармоқли ҳусусиятини олдиндан белгилаб берадиган ва умуман бозорни кириб келишига тўсқинлик қиладиган маҳаллий шарт-шароитлар, ишлаб чиқариш имкониятлари, манфаатлар етарли даражада ҳисобга олинмайдиган тадбиркорлик субъектларига давлат буюртмалари берилганда бошқарув тамойиллари.

Бугунги кунда ишлаб чиқариш ресурсларидан, ҳусусан, коллектив сектордан самарасиз фойдаланиш, Шунингдек капитал қўйилмалар рентабеллигини максимал даражада рағбатлантирилмаганлиги билан боғлиқ, яъни (паст рентабеллик даражаси, рентабеллик даражаси).

Шундай қилиб, ҳусусий тадбиркорлар фақат истеъмолчилар эҳтиёжларини ва корхонани сақлаш учун минимал харажатларни таъминлайдиган даромад олишга интилишади.

Даромадни капиталга айлантиришнинг қийинлиги муқобил иқтисодий ечимларни излашга ҳалақит беради.

Шунинг учун фермерлар ва уларнинг oilалари тадбиркорлигини рағбатлантириш учун иқтисодий шароитлар яратиш жуда муҳимдир.

Биринчидан келиб чиқадиган иккинчи элемент бу бозор муносабатларида шерикларни танлаш қобилятидир.

Бозорнинг либерал табиати одамларнинг муносабатини ўзгартиради, чунки танлов қарорни талаб қилади ва бу масъулият ва хавф билан боғлиқ.

Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларнинг қўлиги сабабли эркин бозор тузилиши учун қулай шароитларга эга.

Шахсий ишлаб чиқарувчининг таклифи бозор нархига таъсир қилмайди.

Шу билан бирга, истеъмолчиларга нисбатан унинг позицияси, ҳатто озиқ-овқат мажмуасининг бошқа қисмларини монополиядан чиқариш содир бўлса ҳам, заиф бўлади.

Кишлоқ хўжалигида кооператив корхоналарнинг (ширкат хўжаликлари) бозор муносабатларига мослаштирилмаган, чунки давлат харидлари, ресурсларни етказиб бериш ва бошқаларга йўналтирилган.

Шунинг учун аграр ислохотнинг вазифаларидан бири мустақил ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг ўзаро таъсирининг бозор механизмларига асосланган бозор муҳитини яратишдир.

Янги ишлаб чиқариш таркибини шакллантиришнинг асосий йўналиши давлат қишлоқ хўжалиги қорхоналари мулкни хусусийлаштириш жараёнилари, Шунингдек агро-саноат мажмуасининг харид қилиш, қайта ишлаш ва хизмат кўрсатиш соҳалари ҳисобланади.

Ушбу ўзгариш учун зарур ҳуқуқий асос мавжуд.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тизимида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш механизми учун меъёрий-ҳуқуқий база бир қатор қонун ҳужжатларида белгиланган.

Улар давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш схемаларини қонуний равишда тасдиқладилар, унга кўра давлатни мол-мулкка эгаллик қилиш функциясидан озод қилиш қисман бепул, қисман ҳақ эвазига амалга оширилади, шу билан бирга бир вақтнинг ўзида давлат тасарруфидан бўлган мулкни бошқариш бозорга ўтказилади.

Республика ва ҳудудларда ҳудудий ва тармоқ жиҳатлари бўйича давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича минтақавий дастурлар ишлаб чиқилган.

Иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида қайта ташкил этиш ва қайта қуриш қуйидаги йўналишларда давом этади:

- кооперация аъзолари ишлаб чиқариш воситалари ва ишлаб чиқарилган маҳсулотлар эгалари бўлган кооперациянинг бошланғич характеридаги ширкатларни ривожлантириш, ҳар бир аъзонинг умумий мулкдаги улушини аниқлаш;

- қишлоқ хўжалиги қорхоналарини мулкни жамоага текинга бериш билан фермер хўжаликлари, акциядорлик жамиятларига ва бошқарувнинг бошқа шаклларига айлантириш;

- қишлоқ хўжалиги қорхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, авваламбор, ишлаб чиқаришнинг ихтисослашувини, Шунингдек хўжалик ичидаги ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш инфратузилмаларини ягона бутун мажмуа сифатида саклашга, лекин фермер хўжаликлари таркибидан мавжуд бўлган таркибий бўлинмалар ўртасидаги хўжалик ичидаги муносабатларнинг тубдан ўзгариши шарти билан сакланиши керак;

- деҳқон ва хусусий фермер хўжаликларини ривожлантириш ва уларнинг асосида уюшма, деҳқон, ижара, кооператив, хусусий ва бошқа бошқарув шаклларида кўп тузилма фермер хўжаликларини яратиш;

- бог ва узумзорларнинг кичик, самарасиз участкаларини барча асосий воситалар билан ўтказиш, кейинчалик эрни узоқ муддатли ижарага бериш билан бериш;

- ижтимоий объектларни, ёрдамчи тармоқлар ва савдоларни хусусийлаштиришни яқунлаш; ширкатлар, кооперативлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги қорхоналарига тегишли.

Давлат тасарруфидан чиқариш дастурининг амалга оширилиши қишлоқ меҳнатқилларининг меҳнат унумдорлигини оширишда иқтисодий ва моддий манфаатдорликларидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш воситаларининг деперсонализациясини йўқ қилиш, ушбу маблағлар ва маҳсулотларнинг эгаларини шакллантириш ва қишлоқ хўжалигида мулкнинг кўп тузилмалар шаклларида ўтишни тезлаштиришга имкон беради.

Ҳар хил турдаги хўжаликларини ривожлантириш зарур, чунки бу турли ишлаб чиқарувчиларга маҳаллий шароит ва бозор талабларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўз ишлаб чиқаришини ташкил этиш имкониятини беради.

Шунинг учун ишлаб чиқариш таркибини мустақил шакллантиришда турли даражадаги бозорларнинг эҳтиёжларини қондиришда турли хил бошқарув шаклларида эга бўлган қорхоналар ва фермер хўжаликларининг иштирок этиш механизминини ишлаб чиқиш қатта аҳамиятга эга.

Вертикал маҳсулотлар муносабатлари тизимида ишлаб чиқариш таркибини мустақил равишда шакллантириш ҳуқуқи иқтисодий тартибга солиш механизми ёрдамида республика ва минтақавий манфаатларни мувофиқлаштиришни таъминлашни талаб қилади, бу эса агро-саноат мажмуасининг мавжуд деформацияланган тузилишини йўқ қилишга ёрдам беради.

Бозор механизмларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг тузилиши ва самарадорлигига таъсирини кучайтириш учун мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаш керак:

- ишлаб чиқарувчиларга маҳсулотларни тўлиқ тасарруф этиш ва уларни сотиш каналларини танлаш ҳуқуқини бериш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг муҳим турлари (пахта, галла) учун ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш нархининг минимал даражасини белгилаш, бу харажатларнинг реал кўтарилиши ва инфляция даражасини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади;

- молиявий барқарорлаштириш яқинлашганда, ҳукумат агро-саноат мажмуасини қайта тузилишини рағбатлантириш бўйича танланган сиёсатни олиб бориши керак (молиявий буюртма, давлат буюртмаларини бажариш мажбуриятини олган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини моддий-техника ресурслари ва бошқа воситалар билан таъминлаш асосида).

- минтақавий агро-саноат ишлаб чиқаришни ўрганишда ихтисослашув масаласи алоҳида ўрин тутати.

Ихтисослаштириш масаласи минтақавий агро-саноат ишлаб чиқаришни ўрганишда алоҳида ўрин тутати. Ушбу кўрсаткични аниқлаш

учун кишлок хўжалигининг алоҳида тармоқларининг солиштирма вазнига асосланиб, ихтисослашув даражасининг ўртача оғирлик даражасини аниклаш таклиф этилади:

Ушбу кўрсаткични аниклаш учун кишлок хўжалигининг алоҳида тармоқларининг солиштирма вазнига асосланиб, ихтисослашув даражасининг ўртача оғирлик даражасини аниклаш таклиф этилади:

$$\bar{P} = \frac{\sum y_i P_i}{100}$$

бу ерда йи - ялпи маҳсулот таркибидаги i-чи саноатнинг улуши;

P - йи бўйича саноатнинг даражаси (тартиб рақами)

Структуравий ўзгаришлар туфайли юзага келадиган ўсиб боровчи кўрсаткичларни ўлчаш нисбий таркибий ўзгаришларни аниклаш учун индекс усулидан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

$$\Delta K = \sum \left(\frac{F_2}{F_1} - 1 \right) \times F_1$$

Каерда $\frac{F_2}{F_1}$ - жорий даврда бутуннинг алоҳида қисмларининг

солиштирма оғирликларининг базавий кўрсаткичга нисбатан нисбати.

Нисбатан структуравий силжиш коэффициенти базис даврига нисбатан солиштирма фоизларни (солиштирма оғирликлари 100% деб олинади), бутун қисмларнинг ўртача солиштирма оғирлиги ўзгарганлигини аниклашга имкон беради.

Шундай қилиб, биз таклиф қилган ривожланишни прогноз қилиш кўрсаткичларидан фойдаланиш ишлаб чиқаришнинг барча омилларидан яхлит ва ўзаро боғлиқ фойдаланишни назарда тутди, шунингдек, агросаноат ишлаб чиқариш самарадорлигига таркибий ўзгаришларнинг таъсир даражасини аниқроқ ва аниқроқ аниклашга имкон беради.

1. Ҳозиргача агросаноат мажмуасининг минтакавий тузилишини минтакавий даражада асослаш тўлиқ ҳал қилинмаган, бу маълум даражада минтакавий агросаноат мажмуасини ривожлантириш муаммоларини ўрганишга ҳалақит беради. Биринчидан, умумий услубий нуқтаи назардан минтакавий агросаноат мажмуасини шакллантириш масаласини кўриб чиқишда асос бўлиши мумкин бўлган бир қатор тамойилларни аниклаш мумкин. Бу, аввало, минтакавий агросаноат мажмуасини мақсадли йўналишдан шакллантиришдир.

Иккинчидан, минтакавий агросаноат мажмуасининг соҳалари ва тармоқ тузилиши шаклланидиган мезонларни белгилаш.

Учинчидан, минтакавий агросаноат мажмуасини ташкилий лойиҳалашнинг зарурияти ва мақсадга мувофиқлиги.

Тўртинчидан, минтакавий агросаноат мажмуаси таркибини шакллантириш масалаларини ҳал қилишда минтакалар агросаноат мажмуасининг бошқа минтакалар билан ҳам, хорижий давлатлар билан ҳам ташқи алоқаларини шакллантириш имконияти ва мақсадга мувофиқлиги ёрдамида кўрсаткичлар тизимини яратиш зарур.

Бешинчидан, минтакавий агросаноат мажмуаси таркибини, унинг фаолият соҳаларини, инфратузилма бирликларини шакллантириш тамойилларидан бири бу интеграция эффектининг мавжудлиги.

Олтинчидан, минтакавий агросаноат мажмуасини шакллантириш тамойилларидан бири бу ривожланган бозор инфратузилмаси тизимини, шу жумладан молия, кредит, маркетинг каби таркибий қисмларни шакллантиришдир. Белгиланган принциплар тизими минтакавий агросаноат мажмуасини шакллантириш учун етарли бўлади, шунингдек ҳар бир алоҳида ҳолатда ушбу тизим бошқа қоидалар билан тўлдирилиши мумкин. Қандай бўлмасин, минтакавий агросаноат мажмуаси республика агросаноат мажмуасига бирлаштирилган ва изчил ривожланиш мақсадлари ва ривожланган алоқаларга эга бўлган ягона тўпламни ифодалаши мумкин бўлган соҳа ёки тармоқларнинг оддий йиғиндиси сифатида тушунилмаслиги керак. Шунинг ҳам таъкидлашимиз мумкинки, минтакавий агросаноат мажмуасининг таркибий қисмлари турли даражадаги ривожланиш даражалари билан бошқа минтакавий агросаноат мажмуаси ва ташқи бозорнинг тегишли бўғинлари билан алоқада бўлиши мумкин.

Юқоридагиларга асосланиб, минтакавий агросаноат мажмуасини ривожлантириш мақсадининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган шарт-шароитлар ва омилларга тўхталамиз. Минтакавий агросаноат мажмуаси мақсадини шакллантиришга ички ва ташқи бозорлардаги талаб ва шу билан боғлиқ кишлоқ хўжалигининг ҳудудий ихтисослашуви таъсир қилади, бу эса ўз навбатида табиий, иқтисодий, тарихий, миллий ва ижтимоий ресурсларни табақалаштириш билан шартланади. Шу билан

бирга, минтакалар ўртасида меҳнат тақсимотининг асосий омили бу меҳнат унумдорлиги даражаси ва минтакавий шароит ва иқтисодий ўсиш омилларидан фойдаланиш хусусиятидир.

Минтакавий агросаноат мажмуаларини шакллантириш тамойилларини тузилишининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ривожлантириш шартлари, уларни ишлаб чиқариш учун махсус шароитларни талаб қиладиган алоҳида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга тегишлидир. Бу, аввало, шаҳар атрофи, тоғ этагидаги ҳудуд, қўл-яйлов зонаси, пахта майдони. Аҳолининг агросаноат ишлаб чиқариш маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини ўз ишлаб чиқариши ҳисобига қондириш, унинг имкониятлари қанчалик кенг бўлмасин, ҳар бир минтакавий мажмуа учун мақсад сифатида қаралиши мумкин эмас.

2. Агросаноат мажмуасини ривожланишини башорат қилишнинг марказлашган бошқарув тизими ягона дастур бўйича, ягона кўрсаткичлар ва вақт омиллари асосида республика бўйлаб шаклланди. Кўп тузилмали иқтисодиётни шакллантириш, кенг иқтисодий мустақилликка эга бўлган иқтисодий субъектларнинг ривожланиши билан ажралиб турадиган ўтиш даври иқтисодиёти шароитида бошқарув тизими бозор муносабатларига нисбатан ўзгариши керак.

Агросаноат мажмуасини ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишнинг энг самарали шакли режалаштириш (прогноزلар) нинг индикатив шакли бўлиши мумкин. Бозор муносабатлари тизимидаги индикатив режалаштиришнинг қиймати, биринчидан, агросаноат мажмуасидаги бозор ҳолати тўғрисида маълумотни шакллантиришда, иккинчидан, давлат дастурларида иштирок этишда, учинчидан, ахборотни кенгайтириш ва инновацион жараёни ривожлантириш қобилиятида.

Шу муносабат билан, газета иқтисодий сиёсат воситаларининг сонига индикатив режалаштиришни киритиш имконияти тўғрисида қондан илгари сурди. Иқтисодиётни керакли йўналишда ривожланишига таъсир кўрсатиш учун индикатив режадан фойдаланиш, диссертацияда кўрсатилгандек, қуйидаги хусусиятларни назарда тутди:

- иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланиш (солиқлар, кредит сиёсати ва бошқалар), уларнинг ўзгариши тўғри прогноزلар билан бирга келадими ёки башоратсиз қўлланилишига қараб, турлича ҳаракат қилиши мумкин. Иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланишнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳисобга олган прогноزلар иккинчисининг самарадорлигини ошириши ва шу билан бозор механизми барқарорлигини мустаҳкамлашга ёрдам бериши мумкин;

- индикатив режалаштириш ахборот манбаи ва ҳар хил даражадаги иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғланишини мувофиқлаштиради, бу қарор қабул қилувчиларга керакли иқтисодий ривожланиш стратегияси билан ўзларининг ривожланиш истикболларини баҳолашга ёрдам беради;

- аниқ иқтисодий ва прогноزلар жараёнарининг ўзгаришига қараб узлуксизлик. Шу билан бирга, ҳар бир аниқ ҳолатда, руҳсат этилган тахмин қилинган кўрсаткичлардан четга чиқиш билан тартибга солинадиган бозор механизмлари тизими орқали иқтисодий ривожланишга тегишли таъсирлар кўрсатилади.

3. Иқтисодий механизмни такомиллаштиришнинг энг муҳим хусусияти бозорни бошқариш усулларига ўтишдир, бу эса мавжуд прогноزلар технологиясини қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Қисқа, ўрта ва узок муддатли башорат қилиш тизими келажакдаги жараёнларни уларнинг миқдорий хусусиятлари, уларга эришиш воситалари билан аниқ акс эттириш муаммосини ҳал қилмаслиги керак.

Шу нуқтаи назардан муаллиф мақсадли дастурларни республика органларига ҳудудларни ривожлантиришни бошқаришда самарали механизм билан таъминлашда етакчи ўринни белгилайдиган қондан асослаб беради. Шу билан бирга, минтакавий дастурлар методологияси ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўрта асосий жиҳатни кўриб чиқиши керак, бунга қуйидагилар қиради:

- янги турдаги ресурсларни иқтисодий айланишга жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш, фермер хўжалиқларининг иқтисодий ривожланишига қўшган улкан ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда, уларни оқилона иқтисослаштиришга эришиш, маҳаллий имконият ва ресурслардан максимал даражада фойдаланадиган ҳудудий-саноат, агросаноат ва бошқа комплексларни шакллантириш, минтаканинг муносиб ривожланишини таъминлаш ишлаб чиқаришни самарали фазовий ташкил этиш асосида;

- ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитларини тенглаштиришга йўналтириш, турли минтакаларда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш. Бу иш билан бандлик даражасига, меҳнат миграциясини тўғри йўналишда рағбатлантиришга, ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга, ривожланмаган ҳудудларнинг қолқолганининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини енгишга таъсир қилишига боғлиқ;

- табиий ресурсларни иқтисодий муомалада бўлганида, унинг табиатга таъсирини олдини олиш ёки чеклашда уларни саноат томонидан истеъмол қилишнинг оқилона меъёрларини белгилаш.

Ҳудудларни ривожлантиришнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқишда услубий асос - бу замонавий минтака, бир томондан, умуман иқтисодий тизимнинг элементи эканлиги ва бошқа ҳудудлар ва иқтисодий тизимлар билан барқарор ишлаб чиқариш, иқтисодий ва инфратузилма алоқалари билан тавсифланиши, бошқа томондан, ўтиш шароитида. Бозор муносабатлари, бу фаол иқтисодий функцияни бажарадиган ҳудудий иқтисодий субъектдир.

Шу муносабат билан иқтисодий минтакавий фаннинг янги йўналиши - минтаканинг ҳолатини аниқлаш, "минтакавий муаммолар", "чекловчи

омиллар" ва "тўсиқлар" ни аниқлашга мўлжалланган минтақавий диагностика аҳамияти ортиб бормоқда. Иқтисодий муҳитдаги ноаниқлик шароитида минтақанинг истикболларини аниқлаш усуллари ва ёндашувларини ишлаб чиқиш оптимал ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш учун жуда долзарбдир.

Дастурий ёндашувни амалиётга татбиқ этиш методикаси ва механизмни такомиллаштиришнинг асосий асосий талаблари қуйидагилардан иборат:

- агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг энг муҳим минтақавий муаммоларини таҳлил қилиш;

- мақсадлар тизимини шакллантириш ва дастурни амалга оширишга қизиқувчи асосий бўлимлар, ташкилотлар ва ҳудудларни аниқлаш;

- мақсадларга эришиш учун мўлжалланган, уларнинг устуворлиги ва дастурнинг бутун даври давомида турли давлат ва маҳаллий органлар, уюшмалар ва бошқа ташкилотлар томонидан молиялаштириш схемасини кўрсатиб, йиллар бўйича ажратилган аниқ тадбирлар рўйхати;

- барча манфаатдор ташкилотлар ва маҳаллий ҳокимият вакиллари ўз ичига олган идоралараро бошқарув органини ёки мувофиқлаштириш типидagi комиссияни яратиш;

- мақсадли дастурни амалга оширишни рағбатлантиришнинг иқтисодий механизмни ишлаб чиқиш (солик имтиёзлари тизими, кредитлар бўйича фойзалар, субсидиялар ва бошқалар).

4. Тадқиқот шуни кўрсатдики, ўтиш даври иқтисодиёти бўлган мамлакатларда аграр ислохотларнинг зарурлиги қишлоқ хўжалиги соҳасининг миллий иқтисодиётдаги муҳим ўрни ва мавжуд тузилманинг етарли эмаслиги, янги макроиқтисодий вазият талаблари, аксарият мамлакатларда юқори субсидиялар, ишлаб чиқариш самарасизлиги ва маҳсулот бозорларининг йўқотилиши билан боғлиқ.

Ўзбекистон иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги соҳаси ички савдо айланмасининг 70 фоиздан ортигини ва мамлакатнинг валюта тушумининг ярмидан кўпини таъминлайди, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 30 фоиздан ошади. Агросаноат мажмуасида мамлакатнинг меҳнатга лаёқатли аҳолисининг 44 фоиздан ортиғи ишлайди, қишлоқ хўжалиги соҳаси маҳсулотлари Ўзбекистон аҳолиси учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларининг 90 фоизгача ишлаб чиқариши мумкин⁴¹.

Ишлаб чиқариш пасайишининг асосий сабаблари:

- инвестиция соҳасида ва капитал қўйилмалар соҳасида давлат томонидан қўллаб-қувватланишни қисқартириш;

- қишлоқ хўжалигини механизациялаш, кимёвийлаштириш ва мелiorатив ҳолатининг қуйи даражалари, паст меҳнат мотивацияси;

- ишлов бериладиган майдонларнинг камайиши ва ер унумдорлиги;

- энергия ташувчилар саноат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларининг номуаносиблиги.

5. Минтақанинг агросаноат мажмуаси фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий шароитлари ўзига ҳослигининг турли жиҳатларини ўрганиш биргаликда ушбу ривожлантириш стратегиясининг асосий мазмунини белгилайди. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг истикболли йўллари чеклайдиган минтақавий хусусиятлар қуйидагилардир:

- қишлоқ хўжалигида сув таъминотини қисқартириш;

- етарли даражада ривожланмаганлиги - ташқи бозорда рақобатбардошлигини ҳисобга олган ҳолда экспортга йўналтирилган тармоқларни устувор ривожлантириш;

- қишлоқ аҳолисининг табиий ўсишининг нисбатан юқори даражаси, урбанизация суръатларининг секинлашиши, меҳнатга лаёқатли ёш гуруҳларининг қатта қисми билан тавсифланган демографик вазият;

- минтақада Орол денгизи сатҳининг пасайиши, сув сифати ва тупроқ унумдорлигининг ёмонлашиши билан боғлиқ экологик стресснинг кучайиши.

Амалда ер усти оқимининг бутун ҳажми трансчегаравий дарёларда тўпланганлиги ва Марказий Осиёнинг барча давлатлари томонидан фойдаланилаётганлигини ҳисобга олсак, ушбу минтақадаги барча мамлакатлар учун фавқулодда эҳтиёж сувдан фойдаланиш тизимини оптималлаштириш ва унумсиз сув истеъмолини камайтиришдир. Қайта тикланадиган ер усти сув манбалари деярли тўлиқ эксплуатация қилинганлиги сабабли минтақадаги вазият янада мураккаблашди. Сугориладиган қишлоқ хўжалиги минтақадаги сув ресурсларининг асосий истеъмолчиси ҳисобланади. Аҳолининг нисбий ўсиши, қишлоқ хўжалиги ва саноатнинг ривожланиши туфайли сувга талаб ошади. Ҳозирги кунда Марказий Осиёда, ҳатто кичик миқдордаги сув ресурслари этишмовчилигини ҳисобга олиб, уларнинг камайиши жиддий муаммо ҳисобланади.

6. Агросаноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва самарадорлигининг истикболли йўналишларини танлаш якуний натижаларининг ошиши, озиқ-овқат маҳсулотларининг (айниқса, донли маҳсулотларнинг) кескин ўсиши ва маҳсулот сифатининг яхшиланиши билан бирлаштирилиши керак. Қишлоқ хўжалигининг ривожланишини прогноз қилишнинг асосий шартлари ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий ривожланиш даражаси ва асосий муаммоларини таҳлил қилиш, ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланишга тўсқинлик қилувчи асосий сабабларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятларини баҳолаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш таркибини ихтисослаштириш йўналишларини белгилашдир.

7. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг деформацияланган тузилиши асосан иқтисодий механизмнинг амалдаги тизими билан

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

белгиланди. Замонавий шароитда фақат муҳим ўзгаришлар иқтисодий механизмини ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштиришнинг иқтисодий дастагига айлантиришга имкон беради, айниқса кишлоқ хўжалиги мамлакат иқтисодиётининг энг мобил тармоғи ҳисобланади.

Кишлоқ хўжалиги соҳасидаги иқтисодий ислохотлар кишлоқ хўжалигида мулкчиликнинг турли шакллари ривожлантириш учун фундаментал асосларни яратишни ўз ичига олади. Шу билан бирга, аграр сектор кишлоқда мулкдорлар синфини шакллантиришга ҳисса қўшадиган энг оқилона бошқарув шакллари изламоқда.

Республика кишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида чуқур ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар юз берди:

- иқтисодий ва кишлоқ хўжалиги муносабатларини ислох қилишнинг ҳукукий асослари яратилди;

- принципиал жиҳатдан янги иқтисодий механизмнинг асослари, кишлоқ хўжалигини молиялаштириш, сугурта қилиш тизими, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар учун ўзаро ҳисоб-китоблар ишлаб чиқилди ва жорий этилди, кишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий мустақиллиги кенгайтирилди ва ҳ.к.;

- кишлоқ хўжалигида ташкилий ва таркибий ўзгаришлар амалга оширилди, саноатни бошқариш тамойиллари ва тизими ўзгартирилди;

- кишлоқ хўжалигининг таркиби сезиларли даражада ўзгартирилди, пахта яккахокимлиги йўқ қилинди ва озик-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш сезиларли даражада оширилди;

- ер муносабатларини тартибга солиш асослари яратилди, тупроқ унумдорлигини ошириш масалалари ҳал қилинмоқда.

Шу билан бирга, республика кишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларнинг боришини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики:

- мулкдорларни шакллантириш орқали мулкка, эрга, меҳнатга бўлган муносабатнинг ўзгаришига тўлиқ эришилмаган;

- бозор механизмлари ва рағбатлантириш воситалари ҳали ўз ривожланишини олмаган, бошқарув шаклларининг ўзгариши баъзан расмий характерга эга;

- бошқарув тамойиллари етарлича ўзгармаган, маҳаллий ҳокимият органлари кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини бошқаришга аралашишда давом этмоқда;

- мелиоратив ҳолатни яхшилашга, уруғ етиштириш ва чорвачиликни ривожлантириш муаммоларига етарлича эътибор берилмапти;

- қўллаб-қувватлаш фермер хўжаликлариининг молиявий ҳолати қониқарсиз бўлиб қолмоқда.

8. Объектив қийинчиликларга қарамай, Ўзбекистондаги иқтисодий ислохот босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Ислохот ҳам шахсларда, ҳам корхоналарда ва минтакаларда бозор ҳатти-ҳаракатлари қўникмаларини шакллантиришни назарда тутди. Шу билан бирга, бозор

ўзгаришларини идрок этиш даражасига кўра республиканинг алоҳида ҳудудлари бир-биридан сезиларли фарк қилади. Биз минтакалардаги бозор конвертациясининг даражасини ҳар бир минтаканинг улуши бўйича миллий миқёсда қуйидаги кўрсаткичлар ёрдамида баҳоладик:

- фермер ва деҳқон хўжаликлари сони;
- кичик корхоналар сони;
- қўшма корхоналар сони;
- хусусийлаштирилган корхоналарнинг улуши;
- кишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий натижалари.

Олинган натижалар минтакаларни уч гуруҳга бўлишга имкон беради.

Биринчи гуруҳга 0,5 ва ундан юқори бўлган композит индексли ҳудудлар қиради. Булар Тошкент шаҳри, Тошкент ва Фарғона вилоятлари: бу ҳудудлар бозор муносабатларига мослашган, уларда ислохотлар нисбатан яхши кетмоқда.

Иккинчи гуруҳга Наманган, Андижон, Бухоро, Самарканд вилоятлари қиради. Ушбу минтакаларда иқтисодий ислохотларнинг боришини нисбатан қониқарли деб баҳолаш мумкин.

Республикамизнинг аксарият минтакалари учинчи гуруҳга қиради (Навоий, Сирдарё, Жиззах, Сурхондарё, Хоразм, Қашқадарё вилоятлари), бу эрда бозор ўзгаришлари тегишли динамика олмаган, кўп жиҳатдан улар ўртача республика даражасидан анча орқада қолмоқда.

Бозор конвертациясидаги минтакавий фарқлар кўплаб омиллар билан боғлиқ. Улар орасида минтаканинг республика иқтисодиётидаги ижтимоий-иқтисодий мавқеи даражаси, унинг ихтисослашуви, шаҳар ва кишлоқ аҳолисининг нисбати, айрим ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси ва бошқалар бор. Минтаканинг иқтисодий ривожланиш даражаси ва минтакалардаги бозор конвертациялари курси миқёси ўртасида яқин боғлиқлик мавжуд. Биринчи гуруҳга иқтисодий салоҳият жиҳатидан устун мавқега эга бўлган ҳудудлар қиради, бу эрда саноат базаси айниқса ривожланган. Энг қолқон кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши устун бўлган, бу ерда кишлоқ аҳолисининг улуши юқори бўлганлар. Уларда бозор муносабатларига ўтиш нисбатан суҳт.

9. Республиканинг агросаноат мажмуасида иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш бутун халқ хўжалигини иқтисодий ўсиш ва самарали ислох қилишнинг энг муҳим шартидир. Шунга асосланиб, кишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

- объектив қонуналарга биноан қурилган ва унинг таркибий қисмларининг самарали ишлашини таъминлайдиган, минтакавий шароитга мос келадиган ва барқарор, иқтисодий ушлагичлар ёрдамида тартибга солиниши;

- иқтисодий ўзини ўзи белгилаш учун шарт-шароитлар яратиш, лекин зарур давлат томонидан тартибга солишга имкон бериш;

- иктисодий самарадорлик хусусиятига эга, иктисодий мустиқлик тамойиллари асосида қурилган;

- бозор шароитларига мослашиб, иктисодиётни бошқаришнинг самарали усулларини тузиш;

- ижтимоий йўналтирилганлиги ва самарали меҳнат ва ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлигини рағбатлантириш учун зарур бўлган ички имкониятлар тўпламига эга бўлиши.

10. Ижтимоий-иктисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бир қаторда суғорилмайдиган зонани устувор иктисодий ривожлантириш бўйича тавсия этилган тақлиф сув ресурсларидан оқилона фойдаланишга ёрдам беради (кам сув талаб қиладиган тармоқларни ривожлантириш орқали: боғдорчилик, узумчилик, қўйчилик, яйлов деҳқончилик, ёмғирли дон этиштириш). Ушбу вазибаларни амалга ошириш учун ушбу ҳудудларнинг экологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда суғорилмайдиган зонанинг ресурсларини иктисодий айланишга фаол жалб қилиш бўйича чора-тадбирларнинг бутун мажмуасини ва асосланишини талаб қиладди.

Республиканинг биоиклимий салоҳиятидан оқилона фойдаланиш қуйидагиларга имкон беради.

- нисбатан кичик ҳажмдаги капитал қўйилмалар билан ишлаб чиқаришни сезиларли даражада ошириш;

- республика агросаноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръати ва ишлаб чиқарилган миллий даромаддаги улушини ошириш;

- меҳнат ресурсларини оқилона бандлигини таъминлаш ва аҳолининг реал даромадларини кўпайтириш муаммоларини сезиларли даражада ҳал қилиш;

- суғорилмайдиган зонанинг қишлоқ хўжалиги салоҳиятидан интенсив фойдаланишни таъминлаш, бу сув ресурслари этишмаслиги ва суғориладиган ер майдонини кенгайтириш имкониятларининг чекланганлиги шароитида айниқса муҳимдир.

Ҳудудларни типологизациялаш мамлакатнинг бир нечта минтақаларида бир вақтнинг ўзида бир хил бўлган ва минтақаларнинг шаклланиш қонуниятлари, бошқарув амалиёти ва минтақавий менежментни илмий билиш учун муҳим бўлган энг муҳим хусусиятлар ва хусусиятларни асослашни ўз ичига олади.

11. Иктисодий районларнинг иерархик тизимида қуйидаги иерархик даражаларни ташкил этувчи қуйидаги функциялар аниқ аниқланган:

1) табиат ва жамият ўртасидаги ўзаро таъсирнинг ҳудудий стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳудудий ташкил этишни такомиллаштириш жараёнида амалга ошириш - макринтақавий даража;

2) табиий ресурслардан фойдаланишнинг минтақавий жараёнида бошқариш - минтақалараро даража;

3) иктисодий жараёнларнинг ҳудудий агрегатларини асосан ташкилий ва иктисодий усуллар ёрдамида қўқаламзорлаштириш - микринтақавий даража;

4) техник воситалардан фойдаланган ҳолда тўғридан-тўғри (технологик) усуллар орқали аниқ иктисодий жараёнларни қўқаламзорлаштириш - маҳаллий даража.

Табиий характерга эга бўлган ҳудудий фарқларни таҳлил қилиш ва уларни миллий иктисодий амалиётда кўриб чиқиш табиий ресурслардан янада тўлиқроқ ва оқилона фойдаланишга ёрдам берадиган ҳудудий меҳнат тақсмотини чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишларидан биридир.

Минтақаларни атроф-муҳит кўрсаткичлари бўйича фарқлаш қуйидаги бўлинишни белгилайди - депрессион ҳудудлари: Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Сирдарё, Хоразм вилоятлари; бироз депрессив ҳудудлар: Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Сурхондарё, Фарғона; нисбатан обод минтақалар: Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент.

Турли минтақаларда ер ва сув ресурсларидан фойдаланишдаги катта фарқлар туфайли маълум даражадаги ҳудудий фарқларнинг сакланиб қолиши табиийдир. Шунинг назарда тутиш керакки, ҳудудларнинг табиий ва иктисодий ресурсларидан фойдаланишдаги нисбатлар чора-тадбирлар тизимининг мақбул нисбати ва иктисодий ривожланиш даражасида намоён бўладиган иктисодий ўсишни янада ошириш учун захираларни фазовий тақсимлашдир. Ушбу ёндашув республика иктисодиётини кўтариш учун ер ва сув ресурсларидан фойдаланишда минтақавий захиралардан оқилона фойдаланишнинг самарали усулларини аниқлашга қаратилган. Бунинг учун ижтимоий-иктисодий ривожланиш ва ишлаб чиқариш қучларини тақсимлаш бўйича прогнозлар ва дастурларни ишлаб чиқиш жараёнида минтақаларнинг тушқунлик даражасини ҳисобга олган ҳолда тақлиф этилаётган минтақавий устувор йўналишларни ҳисобга олиш талаб этилади. Ушбу йўл бозор муносабатларига ўтиш шароитида минтақавий иктисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг асосий йўналишларини аниқлашга имкон беради.

12. Қишлоқ хўжалиги соҳасини ислоҳ қилишнинг амалий тажрибасини ретроспектив таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида муаллиф қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришдаги ҳудудий ўзгаришларни асослаб беради.

Тошкент иктисодий ҳудуди табиий ресурсларни иктисодий муомалага жалб қилишнинг энг юқори даражасига эга. Ерларнинг этишмаслиги суғориладиган деҳқончиликнинг чекловчи омилдир. Минтақа қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналиши ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интенсивлаштиришдир.

Фаргона иктисодий ҳудуд суғориладиган деҳқончиликнинг юкори даражада ривожланган минтақаларидан биридир. Сув таъминоти ва ривожланган суғориш ва дренаж тизимлари тармоғида қулай шароитлар мавжуд. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши Андижон вилоятида кузатишмоқда.

Марказий иктисодий ҳудудда қишлоқ ислохотлари Навоий ва Самарканд вилоятларида жадалроқ амалга оширилди.

Вилоятда суғоришга яроқли катта ер майдонлари мавжуд. Аммо мелiorатив омил (ерларнинг шўрланиши, ер ости сувларининг шўрланиши) Бухоро ва Навоий вилоятларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Самарканд вилоятида мелiorатив омил, ҳудуднинг яхши дренажланиши туфайли суғориладиган деҳқончиликни ривожланишига жиддий таъсир кўрсатмайди.

Жанубий иктисодий раён Ўзбекистонда суғориладиган деҳқончиликни ривожлантириш учун энг юкори табиий-иклимий салоҳиятга эга. Шу билан бирга, Қашқадарё вилоятида ислохотлар суёт давом этмоқда, мавжуд сув инфратузилмасининг моддий-техник базаси реконструкция қилиниши ва янгиланиши талаб қилади. Мирзочўл иктисодий раёни янги ривожланиш зоналарининг устуңлиги билан пахта алмашлаб экиш учун юкори механизациялашган комплекс билан ажралиб туради. Ушбу соҳада йирик муҳандислик сув инфратузилмаси тармоғи мавжуд. Катта имкониятларга қарамай, 1991-2002 йилларда Жиззах ва Сирдарё вилоятларида суғориладиган майдонларда ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайиши кузатишмоқда.

Депрессияга учраган минтақа деб таснифланган Орол иктисодий ҳудудда мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаган; суғориладиган майдонлар жуда шўрланган. Мавжуд сув инфратузилмаси тармоғи тубдан реконструкция қилиниши талаб қилади. Ушбу минтақа доирасида Қорақалпоғистонда бошқарувнинг барча шакллари самарадорлигининг пасайиши, Хоразм вилоятида эса, аксинча, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши кузатишмоқда.

13. Минтақавий агросаноат мажмуасида бозор муносабатларининг ривожланиши тўлиқ ишлайдиган пахта бозорини яратиш билан боғлиқ. Товар бозорлари бўлмаган тақдирда бозор муносабатларининг ривожланиши амалда имконсиздир. Бизнинг фикримизча, ички пахта бозорининг йўқлиги талаб ва тақлиф қонуни кучларининг ишлашига сезиларли даражада қаршилик қилади, бу эса ўз навбатида саноат самарадорлиги даражасида ўзини намоён қилади.

Ҳозирги босқичда республика пахтачилигининг фаолияти билан боғлиқ шароит ва муаммоларнинг янгиллиги жаҳон пахта бозоридаги тенденцияларни чуқур ўрганилиши ва кўриб чиқишни талаб қилади.

Шу муносабат билан пахтачилик соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги турлар билан ифодаланиши мумкин:

а) бозор нархлари даражасига энг кам таъсир кўрсатадиган ишлаб чиқарувчилар даромадларини оширишга қаратилган;

б) пахта субекторининг ривожланишини давлат томонидан интенсив тартибга солиш орқали бошқаришга қаратилган;

в) пахта ишлаб чиқарувчиларининг даромадларини ошириш мақсадида ички пахта нархларини тартибга солишни таъминлашга қаратилган.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳам, бутун иктисодиётда ҳам пахтачиликнинг монополь ҳолати концепциясидан аниқ чиқиб кетиш йўналиши аниқ сигналларни келгусида маълум даражада барқарорлашиб, майдонларни янада қисқаришини кутиш мумкин. Шу муносабат билан пахтачиликда интенсив омилардан тўлиқ фойдаланиш учун фавқулодда эҳтиёж туғилади. Соҳани янада жадаллаштириш ва пахта етиштириш самарадорлигини минтақалар бўйича ҳам, алоҳида ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳам тенглаштириш бўйича чора-тадбирлар муҳим иктисодий фойда олишга ёрдам беради.

Қўпгина мамлакатларда пахтачиликнинг ривожланиши ички пахта бозори ва пахтани ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда фойдаланиладиган ресурслар ва хизматлар учун рақобатдош бозорларнинг мавжудлиги билан таъсирланади. Ушбу ҳолат давлат дастурлари ва бозорда мустақил ҳаракатлар имконияти ўртасида танлов қилиш имкониятини беради. Бу, аввало, рақобатнинг мавжудлигини таъминлайди, бу сиз билганингиздек, ушбу соҳанинг самарадорлигини таъминлашнинг зарур шартларидан биридир. Шу муносабат билан, саноатни ва бутун иктисодиётни бозор модернизациясини амалга оширишга бўлган интилиш, ушбу соҳада самарадорлиқни таъминлашнинг муқобил механизмни илҳом бериши тезроқ ривожланишига умид қилишимизга имкон беради.

14. Иктисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида ҳукумат мажбуриятлари (шартномалари) самарали бозорни ривожлантиришга тўсиқларни келтириб чиқаради ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари ва қайта ишлаш корхоналари томонидан олинadиган бозор талабларини бузади. Бундан ташқари, улар давлат идораларини хусусий секторнинг роли бўлган ишларга жалб қилишади. Бу ерда менежментда самаралироқ бўлган ва ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи корхоналарни рағбатлантирадиган муқобил стратегиядан фойдаланиш мумкин. Бундай стратегия хусусийлаштириш, шартнома тизимини ривожлантириш ва фойдаланишни тезлаштириш мумкин. Давлат идораларининг айрим фаолияти хусусий секторга ўтиши мумкин ва бозор нархлари қишлоқ хўжалиги соҳасининг ички қарорлари сифатида қаралиши мумкин. Пахтани ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш харажатларининг бир қисmini қоплаш харажатларини давлат ўз зиммасига олиши керак, деб тахмин қилинади. Айни пайтда, бу маҳсулот учун паст

хўжалик тўловлари ҳисобига амалга оширилади ва билвосита субсидияланади. Таклиф қилинаётган альтернатива кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг иқтисодий кизиқишини оширади ва субсидиялар оқимини тўхтатади. Бундан ташқари, нархлар бозорни рағбатлантириш сифатида ишлатилади.

Давлат маълум миқдордаги пахтани ишлаб чиқариш учун ҳисоблаб чиқади ва топшириқлар беради деб тахмин қилинади. Айни пайтда ушбу ҳажм минтақалар бўйича, сўнгра фермер хўжаликлари томонидан тарқатилмоқда. Ҳозирги вақтда давлат топширигининг таъминланиши уни барча фермер хўжаликлари учун ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳисобга олинмасдан ишлаб чиқариш ҳажми бўйича бажарилишини назарда тутади. Муқобил стратегия ишлаб чиқаришни маълум турдаги маҳсулот учун қийсий устуликка эга бўлган минтақалар ва фермер хўжаликларида тўплашга имкон беради. Бу ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишга имкон беради ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун реал бозор рағбатлантирилишини таъминлайди. Қуйидаги муқобил турлари таклиф этилади:

Шартномалар. Давлат мажбуриятига киритилган пахта миқдорини майда партияларга бўлиш керак. Шартномалар ишлаб чиқарувчилар, қайта ишловчи корхоналар, белгиланган харид ташкилотлари ва транспорт тузилмалари учун белгиланади. Шартномада инфляция сабабли вақт, сифат, жойлашув ва нарх ўзгариши аниқланади.

Тендер. Давлат амалдаги шартномаларни эълон қилади ва уларни ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи корхоналар ўртасида ўтказиладиган танловга қўяди. Ишлаб чиқарувчилар ва протсессорлар шартномани бажаришни истаган нархлари бўйича улар бажаришни истаган шартномалар сонини белгилашлари керак. Ҳукумат арзонроқ ва реал нархни таклиф қиладиган номзодларни танлайди.

Давлат харидлари. Маҳсулотлар этказиб берилгунга қадар давлат идоралари имзоланган шартномалар бўйича маҳсулотларни тегишли эҳтиёжларга жўнатади ва ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи корхоналарга шартномада кўрсатилган миқдорни тўлайди. Кўпгина хизматлар хусусий сектор томонидан тақдим этилади.

15. Анъанага кўра, ўтиш иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда аграр озик-овқат сектори миллий иқтисодиётда муҳим рол ўйнаган ва аграр секторнинг самарасизлиги уларнинг деярли барчасининг узок муддатли муаммоси бўлиб, уларни доимий равишда "аграрно-иқтисодий комплекснинг иқтисодий механизмининг такомиллаштириш" билан ҳал қилиш кўзда тутилган.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунилари.
1. Ўзбекистон Республикасининг "Бюджет тизими тўғрисида" ги 14.12.2000 й. № 158-II сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида" ги (янги таҳрири) Қонуни, 2003 йил 29 август.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бюджетининг гизна ижроси тўғрисида" ги 26.08.2004 й. № 664-II сонли Қонуни
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2014.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисидаги Қонуни. www.lex.uz
- II. Ўзбекистон Республикаси Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чоратadbirlari тўғрисида" ПФ-4707 сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 март "2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл транспорт инфратузилмаларини ривожлантириш ва модернизациялашнинг дастури тўғрисида" ги ПК-2313 сонли қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 23 мартдаги "Вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимликларининг ҳудудларни комплекс ривожлантириш йиғма бошқармалари ва бўлимлари тўғрисидаги намунавий низомларни тасдиқлаш ҳақида" ги 82-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.01.2017 йилдаги «Ургут», «Ғиждувои», «Кўкон» ва «Ҳазорасп» эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида" ги фармони
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори "2017 — 2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида 2017 йил 18 январь, ПК-2731-сон
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 йилдаги 2017-2021 йй. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги фармони
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида". 07.02.2017

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. www.president.uz
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги "Экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги "Экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори.
17. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. www.president.uz

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг асарлари

18. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Тошкент, 2016. 56-б.
19. Мирзиёев Ш.М. Буёқ келажигимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга курашимиз. Т.: Ўзбекистон, 2017. 488-б.
20. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг қўндалик қондаси бўлиши керак. –Т.: Ўзбекистон, 2017.

Асосий адабиётлар

21. Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – The MIT Press, 2001. P. 384.
22. Hayek F.A. Individualism and Economic Order / F.A. Hayek. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1948; 56.C
23. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: The MIT Press, 1992;
24. Абдусаломов М. О целях и методологических основах региональной политики. Научно-исследовательский центр "Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана" при ТГЭУ. – Ташкент, 2015 г.;
25. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996 г. – 208 с.;
26. Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производительных сил и комплексного развития регионов Узбекистана. – Т.: ФАН, 1992 г.;
27. Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития // Экономика региона, выпуск 2-й, 2009 г., с.45-62;
28. Ганиев Б., Ахмедов Т. Актуальность региональной политики в Республике Узбекистан. Экономическое обозрение. № 1, 2005, –С.30.
29. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. М.: Высшая школа экономика. 2000. С.14
30. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. Теория сельскохозяйственного стандарта. М.: Высшая школа экономика. 2000. С.31.
31. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. М. Высшая школа

- экономики. 2001, –С. 441.
32. Гринчель Б.М. Повышение конкурентоспособности территорий как обобщающая задача стратегического планирования. – СПб., 2007 г. – 120 с.
33. Жихаревич Б.С., Лимонов Л.Э., Жуңда Н.Б. и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Учебник в 2-х томах. – М.: Юрайт, 2014 г.;
34. И.С.Глебова, С.С.Берман, Р.Р.Садырtdинов, А.А.Воробьев, Ф.Т.Эгамбердиев, А.А.Каюмов, А.Т.Умаров, Н.Г.Муминов, Г.К. Жаиғазарова, А.Ю.Макушина. Социально-экономическое положение территорий: международный опыт и перспективы развития. Коллективная монография-Казань: "Рокета", 2019.276 стр.
35. И.ф.д. Эгамбердиев Ф.Т. Минтақалар рақобатдошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. – Тошкент: 2018
36. Имамов Ш.Б. «Регулирование территориального развития экономики Узбекистана». Доктор. дисс. Т.: 1993 г.
37. Исроилова Х. М. Минтақалар рақобатбардошлиги ўсиши шароитида мева-сабзавотчилик тармоғининг ривожланиши. Монография// Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. Ислон Каримов номидаги Тошкент давлат Техника университети Олмалик филиали. Т.: "Noshirlik-yog'dusi", 2020 год-175 б.
38. Ким Т. В. Развитие сферы туризма в Узбекистане в условиях повышения конкурентоспособности регионов. Монография // -Т.: "Noshirlik-yog'dusi", 2020 год-160 с.
39. Кузубов А.А. Конкурентоспособность машиностроительных предприятий как объекта стратегического управления // Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление. 2016. № 1 (77). С. 71–86
40. Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник / 4-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 г. – 671 с.;
41. Мирзакаримова М.М. Аҳоли иш билан бандлиги таркибини такомиллаштиришнинг илмий-назарий жиҳатлари. /Монография. –Т.: "Навруз" нашриёти, 2019, -228 б
42. Набиев Э., Каюмов А. Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳияти. – Т.: Университет, 2000.
43. Новоселов А.С. Региональные рынки. М.: Инфра-М, 1999.
44. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993 г.
45. Региональная экономика/ Под ред. Т.Г.Морозовой. М.:ЮНИТИ, 1998.С. 10
46. Региональная экономика/ Под ред. Т.Г.Морозовой. М.:ЮНИТИ, 1998.С. 10
47. Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под ред. Б.М.Штуцьберга. М., 1993С 73;
48. Рохчин В.Е., Якишин Ю.В. Стратегическое управление структурной перестройкой экономики в городах России. СПб.: ИРЭРАН, 2001.
49. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к

- практике. - Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2010 г. - 516 с.;
50. Салиев А., Янчук С.Л., Размещение производительных сил и поляризованное развитие экономики Республики Узбекистан. Учебное пособие. - Т., 2005. - 85 б.
 51. Содықов А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика Т: IQTISOD-MOLIYA; 2005. С 165.
 52. Солиев А. "Минтакавий иктисодиёт". Ўқув кўлланма. Тошкент "Университет" 2003 йил
 53. Солиев А. "Ўзбекистон иктисодий ва ижтимоий географияси", Тошкент 2014 йил
 54. Солиев А., Назаров М., Курбонов Ш. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. - Т.: «MUMTOZ SO'Z», 2010.
 55. Солодкина Н.А. Программа «Конкурентоспособность малых и средних предприятий» (COSME), как основа поддержки малого и среднего бизнеса в ЕС. Новая Наука: От идеи к результату. 2015. № 2. С. 56-58
 56. Фатхутдинов Р. Глобальная конкурентоспособность: монография. - М.: РИА Стандарты и качество, 2009 г. - 464 с.;
 57. Шахматов Ф. Государство и экономика: основы взаимодействия. - Москва: Экономика, 2000.
 58. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Пер. с нем.: - М.: Прогресс, 1982 г. - 455 с.;

Илмий мақолалар

59. Bakhtiyar Makhamatjanovich Kholmatjanov, Yuriy Vasilevich Petrov, Farrukh Ilkhomjon ugli Abdikulov Abdikulov), Mokhichekhra Rustam kizi Abdikulova, Zafariddin Fakhridin ugli Saypiddinov, Mukhammadismoil Mukhitdinovich Makhmudov, Farkhod Makhamatjanovich Khalmatjanov, Firuz Bakhrmetdinovich Safarov. Bioclimatic resources and their consideration for tourism development in selected destinations of Uzbekistan. Indonesian Journal of Law and Economics Review | Vol. 7 (0) | ISSN 2598 9928 (online) <http://doi.org/10.21070/ijler.2020.V7.481>
60. Egamberdiev Farmonkul Tursunkulovich and Makhmudov Muhammadismoil Mukhitdinovich. Assessment of Regional Tourism Potential and the Role of Andijan Region. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192 DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020627 Received: 14 Apr 2020 | Revised: 22 Apr 2020 Accepted: 12 May 2020 6435.
61. Elov Dilshod Abdujabbarovich, Abdullaeva Rano Gofurovna, Abdullaeva Madina Kamilovna. Methods to Strengthen State Support for the Use of Entrepreneurship in the Development of Handicrafts. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. ISSN:1475-7192. Volume 24, Issue 5, Year: 2020. Month: May DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020640. Pages: 6538-6543.Q4 <https://www.psychosocial.com/article/PR2020640/27940>.

62. Elov Dilshod Abdujabbarovich, Alimjon Kulmatov. The experience of developing small business and private entrepreneurship in economically developed countries. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 10, ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I10/PR30022.Pages:153-166/
63. Elov Dilshod Abdujabbarovich, Jannazarova Gauhar Kaipnazarova. The role of investment in the region's market infrastructure development strategy. Journal of Critical Reviews, Vol 7, Issue 6, 2020 Vol 7, Issue 6, 2020, 2019 by Advance Scientific Research. This is an open-access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.06.81>
64. Elov Dilshod Abdujabbarovich, Olimjanova Shoira Olimjanovna., Jannazarova Gauhar Kaipnazarova. Tools for developing a strategi for the development of regional agricultural production. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 10, ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I10/PR30003/Pages:18-30.
65. Elov Dilshod Abdujabbarovich, Olimjanova Shoira Olimjanovna., Khamidova Nargiz Miryusuf Kizi. Efficiency of the development strategy for regional agricultural production in the conditions of economic liberalization (on the example of Kashkadarya region). International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 29 No. 9s (2020): Special Issue / Articles.
66. Farmonkul Egamberdiev, Nozim Muminov, Tatyana Kim, Bekmurod. Elmonov Priority Directions of the State Regional Policy: Development of the Agricultural Sector in Order to Reduce Poverty. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(9s), 4806 - 4827. Retrieved from <http://serse.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17310>
67. Farmonkul Egamberdiyev, Sarvar Bobokhodjaev, Gulnora Zakhirova and Shoira Olimjanova. Methodological Bases and Forms of Interrelations of Development of World Economy and Competitiveness of Regional Economy. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 01, 1044-1059. ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I1/PR200301
68. Hulkar Yokubovna. Recreation and tourism improving the methodological framework for the development of ecotourism in the regions. "International Conference on Science and Education: Problems, Solutions and Perspectives" (3rd June, 2019) International Journal of Applied Research 2019; SP7: 33-38.
69. Komilova Nilufar, Mirzayeva Shaxnoza Kamalbayevna, Murtazayeva Gulrux isabek Qizi, Shoyusupova Muxabbat Afsamatovna, Nosirov Bunyodjon. Some theoretical and practical issues of geography of recreation and tourism. SCI-CONF.COM/UA, SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF MODERN SOCIETY, ABSTRACTS OF VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE FEBRUARY 5-7, 2020. LIVERPOOL 2020 187-192 стр.

70. Komilova Nilufar, Oblakulov Husan Abdusayit ogli, Karimov Islam Eshmuhammad ogli. City and rural population geographical properties (in the example of Navoi region). SCI-CONF.COM/UA, DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF WORLD SCIENCE. ABSTRACTS OF VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE FEBRUARY 22-24, 2020. VANCOUVER, CANADA 2020 170-177 стр.
71. Komilova, N.K., Karshibaeva, L.K., Egamberdiyeva, U.T., Abduvalieva, Z.L., Allanov, S.Q. Study of nozogeographic situation and its study on the basis of sociological survey. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. ISSN-0973-9122 (Print). ISSN-0973-9130 (Electronic). Volume 14. Number 3. July-September 2020.
72. Komilova, N.K., Ravshanov, A.K., Karshibaeva, L.K., Ishankulova, K.Q., Madrahimova, Z.N. Some theoretical and practical issues of medical geographical research. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. ISSN-0973-9122 (Print). ISSN-0973-9130 (Electronic). Volume 14. Number 3. July-September 2020
73. Matyoqubova Dilfuza Olimboevna. Factors of innovative development of the agrarian sector in the context of institutional reforms in Uzbekistan. ELECTRONIC JOURNAL OF ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING. 2019-II ISSN 2181-9750.
74. Muvassar Mirzakarimova, Bakhtiniso Paridaeva. Comparative analysis of structural shifts in employment in the region Fergana. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2020 Issue: 01 Volume: 81 Published: 30.01.2020 <http://T-Science.org>.
75. Nilufar K. Komilova, Husan A. Oblakulov, Umriniso T. Egamberdiyeva, Shaxnoza K. Mirzayeva, Nigora S. Shadieva. Some theoretical issues of social geographical research. ASIA LIFE SCIENCES Supplement 1 (1): 1-10, 2020. The Asian international journal of Life Sciences.
76. Nilufar Kh. Komilova, Nazokat J. Mukhammedova, Zulkhonor T. Abdalova, Mamatkodir I. Nazarov, Pahlavon R. Kurbanov. Separate aspects of the demographic situation in Uzbekistan and its assessment in geographical context. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. 6773-6792.
77. Nozim Muminov, Tatyana Kim, Farmonqul Egamberdiyev, Anastas Ambartsumyan. The ways of improvement of living standards. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 04, 1950-1953. ISSN: 1965-1980. DOI: 10.37200/IJPR/V24I4/PR201305
78. Гранберг А.Г. О программе фундаментальных исследований пространственного развития России. //Регион: экономика и социология, №2, 2009 г. С. 166-178;
79. Дониярова Ф.Б. "Investments in the Agricultural sector and ways of improving their efficiency". Monografia pokonferencyjna, Science, Research, Development # 15.V.02. Rotterdam (The Netherlands) 30.03.2019-31.03.2019. 9-13 b
80. Дониярова Ф.Б., Махмудова Г.Н. Investment Tendencies In Agriculture And The Ways Of Internal Use Of World Experience In Uzbekistan. Eurasian Journal of Analytical Chemistry (ISSN 1306-3057).
81. Ёкубжоновна Х. Я. Ecotourism in the economy of the regions. ФОРУМ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ №3 (31) forum-nauka.ru
82. Ёкубжоновна Х.Ё. Advanced experience of development of regions economy. Buyuk ipak yo'li chorrahasida ziyorat turizmning renessansi. (Ilmiy maqolalar to'plami). Samarqand – 2019. 348-350 бетлар.
83. Ёкубжоновна Х.Ё. Development of ecotourism in Fergana valley. World social science, Scientific- practical journal, 2018 йил, 4-сон учун
84. Ёкубжоновна Х.Ё. Минтақа экотуризмни жадал ривожлантиришнинг 7 та муҳим стратегияси (Фарғона иқтисодий ҳудудий мисолида). Иқтисодиёт ва таълим / 2019 №4
85. Жанназарова Г. К., Демьянова О. Мировой опыт развития промышленных кластеров. "Казанский экономический вестник" 2019 год №1, (39), 18-25 стр.
86. Жураев Й.Д. "Социально-экономические аспекты углубления взаимосвязи между высшим образованием и рынком труда". Экономика и предпринимательство. №1. Макола хорижда б.т. 1304-1308 б.
87. Kim T.V., Egamberdieva L.Sh. Regional development of ecological tourism in Uzbekistan. ТДИУ ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот маркази "Минтақавий ривожланишнинг замонавий муаммолари: озиқ-овқат хавфсизлиги, бошқаруving марказлаштирилмаслиги, яшаш даражасининг ўсиши" илмий мақолалар тўплами Тошкент – 2020. 102-105 бетлар.
88. Kim T.B. «Настоящее и будущее: перспективы развития туристского потенциала Узбекистана». Научно-аналитический журнал «Наука и практика» Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова Т.10.№3 (31) 2018 год.
89. Kim T.B. «Региональные аспекты развития агроэтнографического туризма в Узбекистане». Материалы научно-практической конференции, посвященной 100 летию Национального университета Узбекистана на тему : "Ижтимоий соҳани модернизациялаш ва ривожлантиришнинг устувор йўналишлари" 16 мая 2018 год.
90. Kim T.B. «Теоретико-методологические основы развития сферы туризма в регионах». Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Туризм хизматлари ва сервисини ривожлантиришнинг халқаро илғор тажрибаси ва уни Ўзбекистонда

қўллаш масалалари» Самарқандский институт экономики и сервиса; 25-28 май 2018 год.

91. Марданакулов Т.И. Обеспечение конкурентоспособности хлопковой продукции Узбекистана на мировом рынке. Ракобатбардош иктисодиёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисодиёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь
92. Матёкубова Д.О., Атабаева К. Ўзбекистон аграр соҳасининг инновацион фаолияти самарадорлиги. V GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA. INTERNATIONAL-SCIENTIFIC PRACTICAL CONFERENCE, ASTANA 2019
93. Махмудов М. М. Theoretical aspects of ecotourism. Asia Pacific Journal of Research in Business Management Vol. 10, Issue 4, April 2019 Impact Factor: 6.737, ISSN: (2229-4104) www.skirec.org Email Id: skirec.org@gmail.com
94. Машарипова М. А. Current state of the development of small business and private entrepreneurship and its organizational-economic mechanisms in the field of service in Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice. (ISSN: 24142948) (Global impact factor – 0.314) 2019. №2. – С. 215-221. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/28>
95. Муминов Н.Г., Ким Т.В., Олимжонова Ш.О., Салимов А.О. «Digitalization as an important factor of legalization of the shadow economy» International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development (IJEFSD).
96. Муминов Н.Г., Ким Т.В., Хошимов П.З., Захирова Г.М. «Restructuring the system of higher education of Uzbekistan in the conditions of increasing the competitiveness of the economy» American Journal of Economics and Business Management ISSN: 2576-5973 Vol. 3, No.1, Jan-Feb 2020.
97. Муртазаев И.Б. Навоий вилояти иктисодиётининг экстраполяция усулида прогнозлаш. "Biznes-Эксперт" Иктисодий илмий-амалий ойлик нашр журнали 2019 йил №3 (135)-сон. 34-38 бетлар.
98. Назаров М.И. Ўзбекистон кишлок туманлари ижтимоий инфратузилма салоҳиятининг минтакавий хусусиятлари. Ўзбекистон География жамияти ахбороти журнали, 52-жилд. Т., 2018. Б.-69-74.
99. Ниязов М. Региональные особенности производства овощей в Узбекистане. "Экономика и социум" №4(71) 2020, www.iur.ru
100. Ниязов М., Баратова З. Туризм иктисодиётининг муҳим тармоғи сифатида. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар №2 апрель-июнь 2019 йил
101. Садыков А.М. Методологические вопросы разработки стратегии территориального развития Узбекистана. Материалы форума экономистов Узбекистана. Т.: ИПМИ, 2011. с.355.
102. Садыков А.М. Приоритетные направления повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана. Материалы IV-Форума экономистов Узбекистана. - Ташкент, 2012 г.; Солиев А.С. Иктисодий география назария, методика ва амалиёт. Монография. - Т.: "Камалак", 2013 й.
103. Солиев А., Умаров Е. Минтакавий сиёсатда ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш. // Ж. «Ўзбекистон иктисодий ахборотномаси», 2001 й. № 6, 45 б.
104. Топилдиев С.Р. Ўзбекистон аграр секторидagi муаммоларни бартараф этишнинг асосий йўллари. "Biznes-Эксперт" Иктисодий илмий-амалий ойлик нашр журнали 2020 йил №1 (135)-сон. 41-43 бетлар.
105. Топилдиев С.Р. Ўзбекистон ва хорижий мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий асослари. Молия ва банк иши электрон илмий журнали. II СОН. март-апрель, 2020. 315-319 бетлар.
106. Эгамбердиев Ф.Т. Развитие регионов и формирование конкурентной среды в хлопковом комплексе. Ракобатбардош иктисодиёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисодиёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь.
107. Эгамбердиев Ф.Т., Даниярова Ф. Особенности использования зарубежного опыта в реформировании аграрного сектора Узбекистана. «Вопросы экономики и управления» Международный научный журнал №3(14) 2018.37-37 бетлар.
108. Эгамбердиев Ф.Т., Ёкубожнова Х.Ё. "Худудлар иктисодиётини юксалтиришда экотуризмнинг моҳияти" Минтакалар ракобатбардошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. - 216
109. Эгамбердиев Ф.Т., Марданакулов Т., Махмудов М.М. Андижон вилоятида туристик маршрутларни ташкил этиш истикболлари ва уларнинг географик хусусиятлари. ТДИУ ҳузуридаги "Ўзбекистон иктисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот маркази "Минтакавий ривожланишнинг замонавий муаммолари: озиқ-овқат хавфсизлиги, бошқарувнинг марказлаштирилмаслиги, яшаш даражасининг ўсиши" илмий мақолалар тўплами Тошкент – 2020. 123-127 бетлар
110. Эгамбердиев Ф.Т., Тоғаймуродова Д.Р. Худудий инвестиция сиёсати ва худудларни мажмуали ижтимоий-иктисодий ривожлантириш. Иктисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналарнинг инвестицион фаолигини ошириш муаммолари ва устивор йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси миллий гвардияси ҳарбий-техник институти Республика илмий-амалий конференция материаллари Т.2019. 20-25 б.

91. Марданакулов Т.И. Обеспечение конкурентоспособности хлопковой продукции Узбекистана на мировом рынке. Ракобатбардош иктисодиёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисодиёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь
92. Матёкубова Д.О., Атабаева К. Ўзбекистон аграр соҳасининг инновацион фаолияти самарадорлиги. V GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA. INTERNATIONAL-SCIENTIFIC PRACTICAL CONFERENCE, ASTANA 2019
93. Махмудов М. М. Theoretical aspects of ecotourism. Asia Pacific Journal of Research in Business Management Vol. 10, Issue 4, April 2019 Impact Factor: 6.737, ISSN: (2229-4104) www.skirec.org Email Id: skirec.org@gmail.com
94. Машарипова М. А. Current state of the development of small business and private entrepreneurship and its organizational-economic mechanisms in the field of service in Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice. (ISSN: 24142948) (Global impact factor – 0.314) 2019. №2. – С. 215-221. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/28>
95. Муминов Н.Г., Ким Т.В., Олимжонова Ш.О., Салимов А.О. «Digitalization as an important factor of legalization of the shadow economy» International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development (IJEFS). 2020. №1. С. 1-10.
96. Муминов Н.Г., Ким Т.В., Хошимов П.З., Захирова Г.М. «Restructuring the system of higher education of Uzbekistan in the conditions of increasing the competitiveness of the economy» American Journal of Economics and Business Management ISSN: 2576-5973 Vol. 3, No.1, Jan-Feb 2020.
97. Муртазаев И.Б. Навоий вилояти иктисодиётининг экстраполяция усулида прогнозлаш. «Biznes-Эксперт» Иктисодий илмий-амалий ойлик нашр журнали 2019 йил №3 (135)-сон. 34-38 бетлар.
98. Назаров М.И. Ўзбекистон қишлоқ туманлари ижтимоий инфратузилма салоҳиятининг минтакавий хусусиятлари. Ўзбекистон География жамияти ахбороти журнали, 52-жилд. Т., 2018. Б.-69-74.
99. Ниязов М. Региональные особенности производства овощей в Узбекистане. "Экономика и социум" №4(71) 2020, www.iurp.ru
100. Ниязов М., Баратова З. Туризм иктисодиётининг муҳим тармоғи сифатида. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар №2 апрель-июнь 2019 йил
101. Садыков А.М. Методологические вопросы разработки стратегии территориального развития Узбекистана. Материалы форума экономистов Узбекистана. Т.: ИПМИ, 2011. с.355.
102. Садыков А.М. Приоритетные направления повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана. Материалы IV-Форума экономистов Узбекистана. - Ташкент, 2012 г.; Солиев А.С. Иктисодий география назария, методика ва амалиёт. Монография. - Т.: "Камалак", 2013 й.;
103. Солиев А., Умаров Е. Минтакавий сиёсатда ишлаб чиқариш қушларини жойлаштириш. // Ж. «Ўзбекистон иктисодий ахборотномаси», 2001 й. № 6, 45 б.
104. Топилдиев С.Р. Ўзбекистон аграр секторидаги муаммоларни бартараф этишнинг асосий йўллари. "Biznes-Эксперт" Иктисодий илмий-амалий ойлик нашр журнали 2020 йил №1 (135)-сон. 41-43 бетлар.
105. Топилдиев С.Р. Ўзбекистон ва хорижий мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий асослари. Молия ва банк иши электрон илмий журнали. II СОН. март-апрель, 2020. 315-319 бетлар.
106. Эгамбердиев Ф.Т. Развитие регионов и формирование конкурентной среды в хлопковом комплексе. Ракобатбардош иктисодиёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисодиёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь.
107. Эгамбердиев Ф.Т., Даниярова Ф. Особенности использования зарубежного опыта в реформировании аграрного сектора Узбекистана. «Вопросы экономики и управления» Международный научный журнал №3(14) 2018.37-37 бетлар.
108. Эгамбердиев Ф.Т., Ёкубжонова Х.Ё. "Худудлар иктисодиётини юксалтиришда экотуризмнинг моҳияти" Минтакалар ракобатбардошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. - 216
109. Эгамбердиев Ф.Т., Марданакулов Т., Махмудов М.М. Андижон вилоятида туристик маршрутларни ташкил этиш истикболлари ва уларнинг географик хусусиятлари. ТДИУ хузуридаги "Ўзбекистон иктисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот маркази "Минтакавий ривожланишнинг замонавий муаммолари: озиқ-овқат хавфсизлиги, бошқарувнинг марказлаштирилмаслиги, яшаш даражасининг ўсиши" илмий мақолалар тўплами Тошкент – 2020. 123-127 бетлар
110. Эгамбердиев Ф.Т., Тоғаймуродова Д.Р. Худудий инвестиция сиёсати ва худудларни мажмуали ижтимоий-иктисодий ривожлантириш. Иктисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналарнинг инвестицион фаоллигини ошириш муаммолари ва устивор йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси миллий гвардияси ҳарбий-техник институти Республика илмий-амалий конференция материаллари Т.2019. 20-25 б.

111. Эгамбердиева У.Т. "Мамлакат минтакаларининг рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216
112. Элов Д.А., Нигматова Д.З., Абдухоликова Н. Агросаноат ишлаб чиқаришини ҳудудий ривожлантириш стратегияси. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар №2 апрель-июнь 2019 йил
113. Элов Д.А., Эгамбердиев К.Ф. "Минтакалар рақобатбардошлигини оширишнинг услубий жиҳатлари". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216
114. Элов Д.А., Эгамбердиев К.Ф. Хорижий мамлакатларда минтакалар рақобатбардошлигини оширишнинг шакл ва усуллари. Иқтисодий ва асосий тармоқларини модернизациялаш орқали рақобатбардошлигини оширишнинг фундаментал асослари мавзусидаги грант доирасидаги республика миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. ТМИ иқтисодий назарияси кафедраси. Т.: 2018 йил 09 ноябрь.
115. Эргашев Н.Э. "Формирование и развитие экспортного потенциала региона". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216

IV. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

133. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Тошкент 2016 йил.
134. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Тошкент 2016 йил.
135. Ўзбекистон рақамларда. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Тошкент 2016 йил.
136. Ўзбекистон саноати. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Тошкент 2016 йил.
137. Ўзбекистонда тадбиркорлик. -Ташкент, 2015. -19 б.
138. Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси. -Т.,2016.- 11-12 б.
139. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020

VII. Интернет сайтлари

140. <http://economics.pp.ua/zakon-planomernogo-proportionalnogo-razvitiya-narodnogo-khozyaystva.html>
141. <http://uchebnik-online.com/128/847.html>
142. www.mineconomy.uz
143. www.economics.ru
144. www.gov.uz
145. www.lex.uz

146. www.mehnat.uz
147. www.mf.ru
148. www.review.uz
149. www.stat.uz
150. www.stat.uz
151. www.uzreport.com
152. www.zivonet.uz

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмирзаев А.А., Рахмонов Р.Н.,
Бабаходжонов С.Н., Эгамбердиева У.Т., Мардонакулов Т.И.,
Эгамбердиев Х.Х.

“МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ”

МОНОГРАФИЯ

Мухаррир А.М.Хусейнов

Босишга рухсат этилди 27.10.2020й. Бичими 60X84 ¹/₁₆.
Босма табағи 12,75. Шартли босма табағи 12,75. Адади 100 нусха.
Буюртма №164. Баҳоси келишилган нархда.
“Университет” нашриёти. Тошкент, Талабалар шаҳарчаси,
ЎзМУ маъмурий биноси.
Ўзбекистон Миллий университети босмахонасида босилди.
Тошкент, Талабалар шаҳарчаси, ЎзМУ.